

Syrjäytymisvaara ja hanketoiminnan mahdollisuudet maataloilla

Esimerkkeinä Etelä-Pohjanmaan,
Keski-Pohjanmaan ja Keski-Suomen
maakunnat

Asko Peltola

MTT:n selvityksiä 38
89 s., 2 liitettä

Syrjäytymisvaara ja hanketoiminnan mahdollisuudet maatiloilla

**Esimerkkeinä Etelä-Pohjanmaan,
Keski-Pohjanmaan ja Keski-Suomen
maakunnat**

Asko Peltola

ISBN 951-729-773-4 (Painettu)
ISBN 951-729-774-2 (Verkkajulkaisu)
ISSN 1458-509X (Painettu)
ISSN 1458-5103 (Verkkajulkaisu)
www.mtt.fi/mmts/pdf/mmts38.pdf

Copyright

MTT

Asko Peltola

Julkaisija ja kustantaja

MTT Taloustutkimus, Luutnantintie 13, 00410 Helsinki

www.mtt.fi/mttl

Jakelu ja myynti

MTT Taloustutkimus, Luutnantintie 13, 00410 Helsinki

Puhelin (09) 56 080, telekopio (09) 563 1164

sähköposti julkaisut@mtt.fi

Julkaisuvuosi

2003

Painopaikka

Data Com Finland Oy

Syrjäytymisvaara ja hanketoiminnan mahdollisuudet maataloilla

Esimerkkeinä Etelä-Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Keski-Suomen maakunnat

Asko Peltola

Seinäjoen ammattikorkeakoulu, Keskuskatu 32 K, 60100 Seinäjoki, asko.peltola@seamk.fi

Tiivistelmä

Tutkimuksessa on selvitetty maatalojen syrjäytymisvaaraa ja kehitetty kriteereitä, joilla uhkaa syrjäytymisestä voidaan tarkastella. Hanketoiminnan osalta tutkimus kohdistuu kolmeen Länsi-Suomen maakuntaan: Etelä-Pohjanmaahan, Keski-Pohjanmaahan ja Keski-Suomeen.

Syrjäytymisessä on yleensä kyse moniongelmaisuudesta, johon liittyvät esimerkiksi kuluksista ja tuotannosta syrjäytyminen, heikentynyt terveys sekä sosiaalisten yhteyksien vähäisyys ja passivoituminen. Syrjäytymisvaarassa olevien maatalojen määrää on mahdoton ilmaista tarkkoina lukuina. Tämä johtuu sekä selkeiden syrjäytymisuhkaa kuvaavien kriteerien puutteesta että syrjäytymistuntemuksien subjektiivisuudesta.

Tutkimuksessa syrjäytymisvaaraa arvioitiin vuoden 2000 maatalojen verotusaineiston pohjalta. Tarkastelukriteereinä käytettiin maatilan kokonaistuloja, poistoja ja investointeja. Tuosten perusteella noin joka kahdestoista aktiivi-ikäisen viljelijän omistama tila voidaan luokitella syrjäytyneeksi tai vähintäänkin syrjäytymisuhkan alla eläväksi. Tutkimuksen erityiskohteena olevissa maakunnissa syrjäytymisvaarassa olevien maatalojen suhteellinen osuus on suurempi kuin koko maassa keskimäärin. Suurin vaara syrjäytymisestä on pinta-aloiltaan pienillä ja iäkkäiden viljelijöiden omistamilla maataloilla. Kaikkiaan Suomessa on 5 000-6 000 syrjäytymisvaarassa olevaa maatalaa.

Syrjäytymisuhanalaisten tilojen mahdollisuudet kohentaa itse asemaansa ovat vähäiset. Tuotannon ja tilakoon kasvattamista tai muuhun yritystoimintaan suuntautumista rajoittavat sekä viljelijöiden henkilökohtaiset ominaisuudet että maatalouspolitiikan säännökset. Työllistymistä tilan ulkopuolella vaikeuttavat koulutuksen ja ammattitaidon puutteet sekä maaseudun pitkät etäisyydet ja työmarkkinoiden kapeus. Yleinen sosiaaliturva ja luopumisjärjestelmät eivät liioin joustavasti pystyäkseen tarjoamaan apua läheskään kaikille syrjäytymisvaarassa oleville maataloille. Monelle viljelijälle ainoaksi mahdollisuudeksi jää tinkiä sekä omasta kulutuksesta että maatilansa kehittämistä.

Etelä-Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Keski-Suomen hanketoimijoiden näkemysten mukaan syrjäytymisvaarassa olevia maataloja on vaikea tai mahdoton tavoittaa nykyisillä hankemuodoilla. Vaikka syrjäytymisen uhka tiedostetaan, hanketoimijat eivät itsekään jaksaisi uskoa, että hankkeilla juurikaan pystyttäisiin saavuttamaan passiivisia tiloja. Näkemykset vahvistavat käsitystä siitä, että syrjäytymisvaarassa olevilla maataloilla asuvien ihmisten toimeentulomahdollisuudet on järkevämpää pyrkiä turvaamaan sosiaaliturvaa kehittämällä kuin hanketoimintaa uudelleen suuntaamalla.

Asiasanat: syrjäytyminen, köyhtyminen, maatilat, rakennemuutos, hanketoiminta

Risk of exclusion and possibilities of project work in the farms

Survey of the regions of South Ostrobothnia, Central Ostrobothnia and Central Finland

Asko Peltola

Seinäjäki Polytechnic, Keskuskatu 32 K, FIN-60100 Seinäjoki, Finland, asko.peltola@seamk.fi

Abstract

The study was concerned with the farms' risk of exclusion and criteria for assessing the risk. For the part of project work the study focuses on three regions in western Finland: South Ostrobothnia, Central Ostrobothnia and Central Finland.

Exclusion usually involves multiple problems, including exclusion from consumption and production, weak health, and lack of social contacts and participation. It is impossible to give any exact numbers of farms threatened by exclusion, both because of the lack of clear criteria indicating the risk and the subjective nature of the emotional aspects of exclusion.

In the study the risk of exclusion was estimated on the basis of the taxation data on farms for 2000. The economic criteria were the total income, depreciations and investments of farms. Based on the results about every twelfth farm owned by a working age farmer may be considered excluded or under the risk of exclusion. In the regions this study was specifically concerned with the proportional share of farms threatened with exclusion is higher than on Finnish farms on average. The risk is the greatest on small farms owned by older farmers. The total number of farms at risk of exclusion in Finland is 5,000-6,000.

The possibilities of farms threatened by exclusion to improve their situation on their own are very small. Increasing the production or farm size or starting up new activities is limited due to both the personal characteristics of the farmers and the rules of agricultural policy. Employment outside the farm may be difficult because of lack of training and professional skills, long distances and narrow labour markets. The general social security, support for early retirement and other arrangements for giving up production are not flexible enough to provide sufficient assistance to all farms that are threatened with exclusion. For many farmers they only option seems to be to reduce consumption and neglect the development of the farm.

According to people involved in the projects in South Ostrobothnia, Central Ostrobothnia and Central Finland, the farms threatened with exclusion cannot be reached by means of the current types of projects. Even if the risk of exclusion may be acknowledged, the actors do not believe that the projects could reach the passive farms. This supports the view that the livelihood and living conditions of people on farms threatened with exclusion should be improved by developing the social security rather than by reorienting the project work.

Index words: exclusion, poverty, farms, structural change, project activity

Sisällysluettelo

1	Johdanto	7
1.1	Maatalouden rakennemuutos ja syrjäytyminen	7
1.2	Tutkimuksen tavoitteet ja toteutus	9
2	Keskeiset käsitteet	11
2.1	Maatila eri tilastolähteissä	11
2.2	Maatilatalouden rakennemuutos	11
2.3	Syrjäytyminen	13
3	Maatilojen syrjäytymistä koskeva aiempi tutkimus	16
3.1	Syrjäytyminen maaseudulla	16
3.2	Maatilat ja syrjäytyminen	18
3.2.1	Tuloihin perustuvat tarkastelut	18
3.2.2	Toimintastrategiat syrjäytymiskriteereinä	20
3.2.3	Naisten syrjäytyminen maataloudessa	23
3.3	Syrjäytymisuhka kirjanpitotilojen sopeutumisstrategioiden valossa	24
3.4	Syrjäytyminen viljelijöiden hyvinvoinnin näkökulmasta	25
3.5	Maaseudun työttömyys ja vajaatyöllisyys syrjäytymisen syynä	27
4	Tutkimusmaakuntien ominaispiirteitä	29
4.1	Maakuntien sijainti ja perustiedot	29
4.2	Yleinen taloudellinen tilanne	30
4.3	Maatilatalous tutkimusalueella	31
4.3.1	Etelä-Pohjanmaa	33
4.3.2	Keski-Pohjanmaa	34
4.3.3	Keski-Suomi	35
5	Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen lukumäärän arviointi	36
5.1	Kriteereitä maatilojen syrjäytymisen tarkasteluun	37
5.1.1	Tuotannosta syrjäytyminen	37
5.1.2	Kulutuksesta syrjäytyminen	38
5.1.3	Muut syrjäytymisriskiä kasvattavat tekijät	39
5.1.4	Muita syrjäytymisvaaran tarkastelumahdollisuuksia	40
5.2	Syrjäytymisen arviointimenetelmä tässä tutkimuksessa	41
5.2.1	Syrjäytymisvaaran määrittelyssä käytetyt kriteerit	41
5.2.2	Tutkimuksessa käytetty tilastoaineisto	42
5.2.3	Syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen erottelutapa	43
5.3	Tilastollisen analyysin tulokset	44
5.4	Tulosten tarkastelu ja päätelmät	49

6 Kehittämishankkeiden luomat mahdollisuudet syrjäytymisvaarassa oleville maatiloille	51
6.1 Maaseudun kehittämissuunnitelmat ja aluejaottelu	52
6.1.1 Maaseudun kehittämissuunnitelmien aluejaottelu	52
6.1.2 Maaseututyypittely tutkimusalueilla	54
6.2 Hankkeet maatilojen kehittämisen apuna	55
6.2.1 Ohjelmakausi 1995-1999	56
6.2.2 Ohjelmakausi 2000-2006	57
6.3 Hankkeiden näkemykset syrjäytymisuhasta	59
6.3.1 Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen osuus	60
6.3.2 Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen huomioon ottaminen hankesuunnittelussa	63
6.3.3 Syrjäytymisuhkan tunnistaminen ja tunnistaminen hanketoiminnassa ...	66
6.3.4 Kauden 1995-1999 hankkeet	69
6.3.5 Kauden 2000-2006 hankkeet	70
6.3.6 Syrjäytymisen muita ulottuvuuksia	72
7 Yhteenveto ja johtopäätökset	76
7.1 Maatilojen syrjäytymisvaaran tausta ja laajuus	76
7.2 Maatilojen mahdollisuudet vastata muutoksiin	78
7.3 Hanketoiminnan tarjoamat apukeinot	80
7.4 Ehdotuksia jatkotoimista	82
Kirjallisuus	83
Liittet	

1 Johdanto

1.1 Maatalouden rakennemuutos ja syrjäytyminen

Maatilatalouden rakenne Suomessa on muuttunut nopeasti viimeksi kuluneiden vuosikymmenten aikana. 1960-luvulta lähtien maatalojen ja alkutuotannossa työskentelevien lukumäärä on vähentynyt muutamilla prosenteilla vuosittain. Tilojen keskikoko on noussut ja erikoistuminen yleistynyt: varsinkin kotieläimiä on yhä harvemmillä tiloilla. Tuotanto myös keskittyy alueellisesti. (Niemi ym. 1995; Pyykkönen 1999; Maatalouslaskenta 2000; Pyykkönen 2001a; Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2002).

Suomen liittyminen Euroopan unionin jäseneksi vuonna 1995 kohotti paineita maatalojen keskimääräisen koon nopeaan kasvattamiseen ja sitä kautta tapahtuvaan kannattavuuden kohentamiseen. Maatalouspoliittisen työryhmän loppuraportissa (1997, s. 3) todetaan, että ”EU-osarahoitteinen ja kansallinen rakennetuki kohdistetaan ensisijaisesti kannattavan toiminnan edellytykset täyttävälle tai sellaisiksi kehittyville maataloille sekä toimintaansa monipuolistaville maataloille”. Rakennemuutoksen vauhdittumisesta huolimatta on nähty yhteiskunnallisesti tärkeäksi ohjata muutosta hallitusti. Esimerkkinä tästä on edellä mainitun maatalouspoliittisen työryhmän linjaus: ”hallittu sopeutusprosessi koostuu muutosta edistävästä ja muutosten vaikutuksia pehmentävistä toimenpiteistä” (mt., s. 3).

EU-jäsenyyden myötä maatalouden kokonaistulot ovat laskeneet. Samalla maatalojen polarisoituminen, joko isoihin ja pieniin tiloihin, näyttää kiihtyneen (Peltola 2000, s. 205). Osalla tiloista investoidaan voimakkaasti tuotannon kasvattamiseen. Toiset etsivät lisäansioita muusta toiminnasta, jolloin maatilatalouden osuus viljelijäperheen kokonaistuloista supistuu. Maatalouden strategiaprojektin loppuraportin (2001, s. 10) mukaan juuri osa-aikatalojen ja päätoimitilojen viljelijöiden tulokehitys on erkaantunut eniten toisistaan EU-jäsenyyden aikana. Päätoimisilla tiloilla tulotaso on pysynyt lähes samana kymmenen vuoden ajan. Osa-aikaisilla tiloilla kokonaistulotaso on sen sijaan kohonnut lähinnä lisääntyneiden palkkatulojen ansiosta.

Viime vuosina monissa kyselyissä ja selvityksissä sekä yleisemminkin maatalouspoliittisessa keskustelussa maataloja on jaoteltu kolmeen ryhmään: 1) päätoimisiin ”eurotiloihin”, 2) osa-aikaisiin tai muita ansioita hankkiviin tiloihin sekä 3) tuotannosta luopuviin tai ”jäähdytteleviin” tiloihin¹. Maataloja koskeva tutkimus on kohdistunut pääasiassa joko laajentaviin tiloihin tai maatalojen muuhun yritystoimintaan. Kasvu-uralta pudonneisiin tai tulopohjansa laajentamisessa epäonnistuneisiin maataloihin ei ole juurikaan tunnettu kiinnostusta (vrt. Tilamäärä vähenee... 2002). Nämä tilat ovat jääneet hiljaiseen vähemmistöön; yleensä ne tunnutaan mielletävän vähitellen kuihtuvaksi ryhmäksi, joutoksi, jonka ”aika hoitaa”.

¹ Erilaisia maatalojen jaotteluita ja niissä käytettyjä perusteita tarkastellaan luvussa 3.

Usein esitetty maatilojen jaottelu ”kasvaviin ja kuoleviin” on äärimmäisen yksinkertaistettu malli viljelijäperheiden todellisuudesta, kun otetaan huomioon, että tilarakenne on jatkuvassa muutoksessa. Monella tilalla toimeentulon parantaminen maatilatalouden ulkopuolisilla ansioilla on halutumpi vaihtoehto kuin alkutuotannon laajentaminen. (Uusitalo 1998, s. 143-148; Ihmisten maaseutu... 2000, s. 10; Peltola 2000, s. 162.) Tilojen valmius reagoida muutokseen vaihtelee kuitenkin suuresti. Varsinkin silloin, kun toimintaympäristö muuttuu nopeasti, osa tiloista on vaarassa pudota kaikkien ”kehityspolkujen” ulkopuolelle. Päätoimistien ja monitoimistien ohella viljelijäperheiden joukossa näyttääkin olevan kooltaan ja koostumukseltaan epämääräinen ryhmä piilotyöttömiä tai vajaatyöllistettyjä, jotka ovat jäämässä väliinputoajiksi, maaseudun köyhtyjiksi (Volk 1999, s. 33; Peltola 2000, s. 206).

Rakennemuutoksessa syrjäytymisuhan alle ajautuvilla maatiloilla on melko vähäinen merkitys tuotantomäärillä mitattuna, mutta niiden omistuksessa on kuitenkin osa tuotannon tärkeistä perusresursseista kuten pelloista, metsistä ja maitokiintiöistä. Tällaiset maatilat myös ilmentävät niitä ongelmia, joita nopeat muutokset minkä tahansa elinkeinon rakenteessa aiheuttavat. Ne ovat elävä esimerkki maatalous- ja maaseutupolitiikan käytännön ristiriidasta: maaseudun elinvoimaisuuden säilyttäminen ei ole sopusoinnussa maatilojen lukumäärän nopean supistumisen kanssa (vrt. Vihinen 1990, s. 71; Aakkula 1991, s. 33; Ihamuotila & Kola 1995, s. 25, s. 39; Peltola ym. 1998; Kola 2000, s. 14; Kuhmonen 2000, s. 67).

Vähäisestä maatalouspoliittisesta merkityksestään huolimatta rakennemuutoksessa syrjäytymisvaaraan joutuvat maatilat ovat maaseutu- ja aluepolitiikan kannalta nykyistä suurempaa huomiota ansaitseva ryhmä. Maatilojen kysyntävaikutukset ovat ratkaisevia maaseudun palveluiden ylläpitämisessä (Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2002, s. 13). Erityisen suuri merkitys maatilojen lukumäärällä on harvaan asuttujen alueiden elinvoimaan (Palviainen & Eisto 2000, s. 44; Ahvenjärvi ym. 2001, s. 25; vrt. Kilpeläinen 2002). Pyykkönen (2001a, s. 29) on todennut, että Suomessa muun työllisyyden muutos ei korvaa supistuksia maatalouden työpaikoissa. Syrjäytymisuhka ei liioin rajoitu yksin Suomeen, vaan alueiden ja tilojen kykenemättömyys sopeutua uuteen kilpailuympäristöön on yleinen ongelma monilla Euroopan unionin syrjäisillä seuduilla (vrt. Barlas ym. 2001, s. 343).

Nopeassa rakennemuutoksessa ”kyydistä putoavien” tilojen tarkastelu on tärkeää ennen kaikkea sosiaalipoliittisesti, kansalaisten tasavertaisen kohtelun näkökulmasta. Kuten Granberg (1989, s. 190) kiteyttää, Suomessa on harjoitettu maatalouspolitiikkaa osaksi sosiaalisin perustein - olkoonkin, että tulokset hänen mukaansa ”eivät kuitenkaan ole kovin vakuuttavia”. Maatalouden tukijärjestelmillä on yritetty hidastaa väestön irtautumista maataloudesta (mt., s. 161). EU-jäsenyyden jälkeen nämä sosiaaliset elementit ovat jääneet taka-alalle tai kokonaan huomiotta. Granberg (1996, s. 67) toteaa: ”jos sosiaaliset piirteet halutaan poistaa tukijärjestelmistä, pitäisi ensiksikin siirtää vastuu sosiaalisten ongelmien hoitamisesta muille viranomaisille ja toiseksi eliminoida tukijärjestelmistä myös käänteiset eli sosiaalista epäoikeudenmukaisuutta lisäävät piirteet”.

Syrjäytymisuhan alla olevista maataloista ei juurikaan ole saatavilla tutkittua tietoa. Suomessa maatalouspoliittinen keskustelu ja tutkimus on 1990-luvulla keskittynyt EU-jäsenyyden aiheuttamiin ongelmiin ja päätoimisten tilojen ”kasvukipuihin” (Peltola 2000, s. 76-78). Sama suuntaus on jatkunut 2000-luvulla. Yleensäkin pienten tilojen viljelijöiden ja viljelijäperheiden - mihin joukkoon merkittävän osan syrjäytymisvaarassa olevista tiloista voidaan arvioida kuuluvan - tarkastelu on jäänyt mitättömäksi maatalouselinkeinoja koskevassa keskustelussa (Pyy & Lehtola 1996, s. 29).

Syrjäytyminen viittaa ”normaalitilan” ulkopuolelle joutumiseen (Heikkilä 1991, s. 40). Riski syrjäytymiselle kasvaa silloin, kun toimintaympäristön muutos koetaan hallitsemattomaksi - kuten viime vuosina monilla tiloilla on ollut laita maataloudessa. Viljelijöiden kokema henkinen rasitus kasvoi merkittävästi 1990-luvulla. Esimerkiksi Pråhl-Ollila (1997, s. 71) on nostanut tutkimuksessaan esiin ”epätoivoisten nuorien viljelijöiden” joukon: ”Tämän viljelijäryhmän olemassaolo on viimein tiedostettava ja tunnustettava. Ei ole kysymys enää ohi menevästä epävarmuuden synnyttämästä kriisistä, vaan pikemminkin siitä, että syrjäytymiskehitys on hyvässä vauhdissa”. Vastaavasti Kallio (1997, s. 92) on pitänyt tärkeänä etsiä nopeita toimia suomalaisen maatalousväestön henkisen ilmapiirin parantamiseksi.

Viime vuosien kiihkeän rakennemuutoksen valossa onkin syytä tarkastella, miten hyvin yhteiskunnan nykyinen turvaverkko kykenee kannattelemaan sellaisia maataloja ja viljelijäperheitä, joiden tukeminen on aikanaan nähty tärkeäksi osin sosiaalisinkin perustein. Tähän kannustaa paitsi tutkimuksellinen kiinnostavuus myös yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus. Tarkasteluun on perusteltua liittää pohdintaa myös siitä, onko tällaisilla tiloilla mahdollisuuksia päästä itse ulos ahdingostaan vai tarvitaanko siihen yhteiskunnan apua.

Moision (2000, s. 217-218) mukaan Euroopan unionin komissio katsoo jäsenmaiden moraalisesti velvollisuudeksi estää sosiaalista syrjäytymistä, jonka syyt juontuvat talouden ja kulttuurin murroksesta. Syrjäytymisen tarkasteluun sopii myös Kankaan (2002, s. 90) Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian pohjalta tekemä toteamus, jonka mukaan köyhyysaste ei ole yhtä oleellista kuin se, ”miten kauan köyhyys kestää ja miten helposti ihminen omilla toimillaan voi tilannettaan korjata”.

1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja toteutus

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan nopean rakennemuutoksen seurauksena syrjäytyneitä tai syrjäytymisuhan alla eläviä maataloja ja viljelijäperheitä sekä pohditaan tällaisten tilojen mahdollisuuksia toimeentulonsa parantamiseen. Tarkastelu kohdistuu pääosin kolmeen maakuntaan, Etelä-Pohjanmaalle, Keski-Pohjanmaalle ja Keski-Suomeen, joskin suurin osa tuloksista on yleistettävissä koskemaan koko suomalaista maatilataloutta. Selvitys on samalla tarkoitettu esitutkimukseksi, jossa perehdytään aiheesta löytyvään kirjallisuuteen ja jonka pohjalta voidaan pohtia tarvetta ja mahdollisuuksia syrjäytymisvaarassa olevien tilojen laajaan, koko maata käsittävään tutkimukseen. Työlle on asetettu seuraavia tavoitteita:

- selvittää syrjäytymis-käsitteen soveltuvuutta maatiloja koskevaan tarkasteluun,
- arvioida syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen suhteellista osuutta kaikista maataloista,
- arvioida maatilatalouteen ja maaseutuun kohdistuvien kehittämishankkeiden soveltuvuutta syrjäytymisuhan alla olevien maatilojen auttamiseen kolmessa tutkimusmaakunnassa sekä
- pohtia syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen toimeentulopohjan laajentamiseen liittyviä esteitä ja edellytyksiä sekä yhteiskunnan sosiaaliturvajärjestelmien soveltuvuutta tällaisten tilojen toimeentulon turvaamiseen.

Tutkimus on toteutettu Oiva Kuusiston Säätiön apurahan turvin. Kuusiston säätiön tarkoituksena on tukea Etelä- ja Keski-Pohjanmaan sekä Keski-Suomen maataloutta edistäviä tiedejä ja tutkimuksia. MTT Taloustutkimus on vastannut aineiston käsittelystä ja tutkimuksen julkaisemisesta. Vaikka tämä tutkimus on peruskartoitus syrjäytymisvaarassa olevista maataloista ja niihin kohdistuvasta hanketoiminnasta ensisijaisesti mainitun kolmen maakunnan alueella, se luo samalla kuvaa maatilojen syrjäytymisen taustoista ja laajuudesta sekä ilmiöön liittyvistä käsitteistä ja niiden määrittelyistä koko Suomessa. Selvityksen pohjana ovat vuoden 2000 verotus sekä kolmen maakunnan maaseudun kehittäjille suunnattu kysely. Tutkija kiittää Oiva Kuusiston Säätiötä saamastaan tuesta ja MTT Taloustutkimuksessa erityisesti tutkija Risto A. Seppälää aineiston käsittelyssä saamastaan avusta.

Tutkimus rakentuu seuraavasti. Luvussa 2 määritellään selvityksen keskeisiä käsitteitä. Seuraavassa luvussa on katsaus maatilojen syrjäytymistä käsitteleviin ja aiheeseen kytkeytyviin aiempiin tutkimuksiin. Luku 4 esittelee alueellisia ja maatilatalouteen liittyviä tunnuspiirteitä kolmesta tutkimusmaakunnasta Etelä-Pohjanmaalta, Keski-Pohjanmaalta ja Keski-Suomesta. Luvussa 5 arvioidaan verotusaineiston pohjalta syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen osuutta kaikista maataloista sekä kolmen tutkimusmaakunnan alueella että koko maan tilanteeseen suhteutettuna. Luku 6 sisältää tutkimusmaakuntien hanketyötä tekevien ja rahoittavien henkilöiden käsityksiä hanketoiminnan onnistumisesta pyrittäessä auttamaan sellaisia maatiloja, joita uhkaa syrjäytyminen. Selvitys päättyy johtopäätöksiin ja yhteenvedoon luvussa 7, missä yhteydessä pohditaan myös mahdollisuuksia toimeentulon kohentamiseen syrjäytymisvaarassa olevilla maataloilla.

2 Keskeiset käsitteet

Tämän tutkimuksen polttopisteessä ovat sellaiset **maatilat**, joiden arvioidaan viime vuosien nopean **maatilatalouden rakennemuutoksen** seurauksena olevan vaarassa **syрjяytyä** taloudellisesti tai muulla tavalla. Tarkastelu ei siis kohdistu kaikkiin syрjяytymisvaarassa oleviin maaseudun ihmisiin, vaan kohteena ovat ne yksilöt ja perheet, jotka saavat osaksi tai kokonaan toimeentulonsa maatilataloudesta. Tässä luvussa tarkastellaan kolmea tutkimuksen kannalta keskeistä käsitettä: maatila, maatilatalouden rakennemuutos ja syрjяytyminen.

2.1 Maatila eri tilastolähteissä

Maatilalla on Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskuksen (TIKE) määritelmän mukaan hallinnassaan peltoa ja puutarhaa vähintään yksi hehtaari (Maatilatilastollinen vuosikirja 2000, s. 12). Monissa tutkimuksissa ja selvityksissä käytetään myös käsitettä **aktiivitala** tai **tukea saanut maatila** (esim. maaseutuindikaattorit / Palttila & Niemi 1999, s. 124). Vuonna 2002 Suomessa noin 73 400 sellaista yli yhden peltohehtaarin tilaa, jotka saivat tulotukia. Näiden keskimääräinen pinta-ala oli 30,3 hehtaaria. (Niemi & Ahlstedt 2003, s. 8-19).

Maa- ja metsätalousministeriön määritelmän mukaan aktiivitalalla tarkoitetaan vähintään yhden peltohehtaarin tilaa, jolla on maataloustuotantoa tai muuta yritystoimintaa². Kaikki maatilat eivät ole aktiivitaloja. Aktiivitaloihin ei esimerkiksi lueta maatiloja, joilla on tehty tuotannonohjaus- tai luopumissopimus, eikä sellaisia metsätaloutta harjoittavia tiloja, joilla ei ole yhtään peltoa viljelyksessä. (Maatilatilastollinen vuosikirja 2000, s. 12).

Tässä tutkimuksessa käytetty tilastoaineisto (luku 5) perustuu Tilastokeskuksen Maatilatalouden tulo- ja verotilastoon sekä Maatilatalouden yritys- ja tulotilastoon (MYTT) vuodelta 2000. Nämä sisältävät maatilatalouden verotuksen mukaisia tietoja tiloilta, joilla on viljelyksessä peltoa tai puutarhaa vähintään **kaksi hehtaaria** ja joita verotetaan maatilatalouden verolomakkeella 2. Tällaisia tiloja oli vuonna 2000 yhteensä 76 570 kappaletta.

2.2 Maatilatalouden rakennemuutos

Rakennemuutoksella tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä maatilatalouteen elinkeinona kohdistuvaa prosessia, jossa maatilojen ja niillä työskentelevien ihmisten määrä vähenee (vrt. Peltola 1990, s. 8-23). Kyse on koko yhteiskuntaa koskettavasta muutoksesta tai jopa murroksesta, jonka myötä Suomi on muutamassa vuosikymmenessä muuntunut maatalousyhteiskunnasta jälkiteolliseksi tai postmoderniksi yhteiskunnaksi. Rakennemuutoksen aiheuttaa teknologinen kehitys ja siihen liittyvä tuottavuuden kasvu, minkä seurauksena alkutuotannosta vapautuu työntekijöitä ja väestöä muihin elinkeinoihin.

² Rakennetutkimuksessa (ks. luku 5) aktiivitaloilla tarkoitetaan tiloja, joiden viljelyksessä oleva peltopinta-ala on vähintään yksi hehtaari tai taloudellinen koko vähintään yksi ESU-yksikkö eli 1 200 euroa (Eurojyvä 2000, s. 7).

Maatilatalouden rakennemuutos heijastuu monin tavoin koko yhteiskuntaan ja erityisesti maaseudulle. Alkutuotannon merkitys maaseudun työllistäjänä ja toimeentulon antajana supistuu. Etenkin Itä- ja Pohjois-Suomessa korvaavien työpaikkojen luonti maatilataloudesta poistuvien tilalle on ollut vaikeaa tai mahdotonta (Kuhmonen 1996, s. 18-21). Osa työikäisestä väestöstä on joutunut muuttamaan taajamiin ja keskuksiin. Haja-asutusalueiden ikärakenne ja huoltosuhde vinoutuvat, ja palveluita on yhä vaikeampi ylläpitää. Näin koko maaseudun elinvoima heikkenee. (Ihmisten maaseutu... 2000, s. 18-20).

Suomessa varsinkin syrjäinen ja harvaan asuttu maaseutu on ongelmallisessa asemassa. Kuhmosen (1998, s. 112) mielestä ilman erityistoimenpiteitä ja ongelmat huomioon ottavia tukijärjestelmiä näiden alueiden maataloustuotanto on vaarassa taantua ja siirtyä maan etelä- ja länsiosiin (vrt. Pyykkönen 2001a, s. 20). Väestön ja työpaikkojen valuminen haja-asutusalueilta taajamiin vaikeuttaa entisestään korvaavien työpaikkojen löytämistä alkutuotannosta vapautuvalle tai siinä vajaatyöllistetyille työvoimalle.

Rakennemuutos on käsitteenä mielenkiintoinen paitsi ajankohtaisuutensa takia myös siksi, että yhteiskunnallisesta merkittävydestään huolimatta termiä käytetään ns. virallisessa keskustelussa varsin harvoin alkutuotannon tulevaisuuden suuntaviivojen hahmottamiseen. Esimerkiksi maatalouspolitiikkaa käsittelevistä mietinnöistä sana ”rakennemuutos” löytyy vain satunnaisesti. Pääsääntöisesti näissä julkaisuissa puhutaan ”**rakennekehityksestä**” (ks. esim. Maatalous 2000 1987; Maatilatalouden rakenneohjelma 1991; Maatalous 2000 tarkistustyöryhmän muistio 1992; Maatilatalouden rahoitustyöryhmän muistio 1995; Maatalouspoliittisen työryhmän loppuraportti 1997; Maatalouden strategiaprojekti 2001; vrt. myös Koskinen ym. 2001, s. 26).

Termien valinta kuvastanee ainakin jossain määrin mietinnöistä vastaavien kannanottoja halutusta päälinjauksesta. Varsinkin 1990-luvun alkupuolella maatalouspolitiikan keskiössä olivat päätoimiset tilat. Vastuu ulkopuolelle jäävistä maataloista kaavailtiin jätettäväksi esimerkiksi maaseutupolitiikan silloin vielä varsin kapeille hartioille (Sireni 1994, s. 58). Toisaalta monissa selvityksissä sanoja rakennekehitys ja rakennemuutos käytetään toistensa synonyymeina (esim. Pyykkönen 2001a), vaikka tavanomaisessa kielenkäytössä ”muutos” ei läheskään aina tarkoita samaa positiivisena ja toivottavana nähtävää ilmiötä kuin ”kehitys”. ”Muutos” on kuitenkin käsitteenä neutraalimpi kuin ”kehitys”.

Tämän tutkimuksen teemaa, syrjäytymistä, on vaikea nähdä yksinomaan kehityksen - ainaakaan toivottavan sellaisen - lopputuloksena. Siksi tässä yhteydessä pitäydytään termissä **ra-**
kennemuutos käsitteen **rakennekehitys** asemesta.

2.3 Syrjäytyminen

Käsite **syrjäytyminen** on valittu kuvaamaan elämisen ja peruselinkeinon tilannetta maatioilla, joiden tulevaisuudenkuvia luonnehtivat passiivisuus, periksiantaminen ja vaihtoehdottomuus. Käsitteellä luodaan kuvaa niistä ongelmista, joihin osa maatioista on viime vuosina ajautunut elinkeinoa ravistelleen rakennemuutoksen seurauksena. Syrjäytyneillä viitataan samalla myös siihen tilajoukkoon, johon ei kohdistu suurta kiinnostusta maatalouspoliittisessa tutkimuksessa tai elinkeinoa koskevissa kehittämistoimenpiteissä.

Valitulla käsitteellä on heikkoutensa ja vahvuutensa. Ongelmallista on, että syrjäytymiselle ei ole yksiselitteistä määritelmää, eikä termiä ole juurikaan käytetty maatioja koskevassa tutkimuksessa. Suomen kielessä ei liioin ole yleensä tehty selvää eroa englanninkielisten käsitteiden *exclusion* ja *marginalisation* välille (Helne 2002, s. 171). Yleensä syrjäytymisellä kuvataan ilmiötä, jossa yksilö tahtomattaan ajautuu ”normaalina pidettävän kehityksen tai elämän” ulkopuolelle, mutta - kuten Helne (mt., s. 28-31) kuvaa - syrjäytyminen voidaan nähdä ja ymmärtää hyvin monella tapaa. Esimerkiksi Heikkilän (1991, s. 40-41) mukaan syrjäytyminen voidaan tulkita ihmisen ajautumiseksi ”marginaaliasemaan” tai ”työmarkkinoille rakentuneen edunvalvontamekanismin ulkopuolelle”. Oksa (1987) puolestaan näkee syrjäytymisessä keskeisenä yksilön kykenemättömyyden osallistua tieteen tai tekniikan murrosmaisesti etenevään käyttöön.

Epämääräisyytensä ja ”väljyytensä” ansiosta syrjäytyminen toisaalta sopii käsitteenä otettavaksi käyttöön myös maatioja tarkasteltaessa. Syrjäytyvä on sanana nasevampi ja sisällöltään kuvaavampi kuin monet muut vaihtoehdot kuten kehitysuralta putoava, vaihtoehdoton, väliinputoaja, heikosti toimeentuleva tai köyhtyvä maatio³.

Eräänä syrjäytymis-käsitteen puutteena on tämän tutkimuksen näkökulmasta se, että syrjäytymisestä puhutaan yksilöiden kohdalla yleensä silloin, kun vaikeudet ovat jo selvästi havaittavissa. Usein kyse on ongelmien kasautumisesta, mihin liittyvät taloudellinen syrjäytyminen eli köyhyys, terveydelliset ongelmat ja työ- ja asuntomarkkinoilta sekä koulutuksesta syrjäytyminen (Köyhyyden ja sosiaalisen... 2001; Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001). Rakennemuutoksessa syrjäytymisvaaraan ajautuneista maatioista tai viljelijöistä vain vähäinen osa täyttää tällaisen syrjäytymisen kriteerit. Tämän vuoksi voidaan oikeutetusti kritisoida, että ”syrjäytyminen” on liian vahvasti ja yleensä vielä negatiivisesti latautunut käsite, jotta sitä voitaisiin käyttää kuvaamaan elinkeinon jatkuvassa rakennemuutoksessa vauhdista putoavia yksiköitä. Toisaalta esimerkiksi Väärälä (1998, s. 19) ennakoii, että ”työmarkkinoiden, maatalousväestön, asumisen ja koulutuksen ongelmia ratkotaan yhä enemmän sosiaalipolitiikassa syrjäytymisen kysymyksinä”.

³ Eräs vaihtoehto olisi käyttää syrjäytymisvaarassa olevista maatioista nimitystä ”marginaalitala” samaan tapaan kuin Pyykkönen (2001a, s. 36) soveltaa käsitettä ”marginaalipelto” kuvaamaan viljelemättömyysuhan alla olevia peltoja.

Syrjäytyminen voidaan ymmärtää myös elämänhallinnan menettämisenä ja yhteiskunnan ”normaalitilan” ulkopuolelle joutumisena (vrt. Raitasalo 1995, s. 30 ja Helne 2002, s. 82 ja 97-98). Tällainen määrittely soveltuu käytettäväksi kuvaamaan tiloja, jotka eivät yllä maatiilojen jatkuvuutta turvaaville kehitysurille eli kasvuun tai monitoimistumiseen vaan elävät eräänlaisessa epävarmuuden, vaihtoehdottomuuden ja päättämättömyyden tilassa⁴. Lietoff (2001, s. 56) luonnehtii samantapaisesti itselleen mielekkään toiminnan ulkopuolella olevia ihmisiä ”tarkoituksettomuuden tuntijoiksi”, jotka elävät ”eksistentiaalisessa tyhjiössä”. Hän vertaa heitä ensimmäisen maailmansodan jälkeen syntyneisiin, ”*lost generation*” -sukupolveen. Monilla maatiloilla syrjäytymisen voidaan olettaa olevan tämäntapaista vastentahtoista ulosjoutumista ja merkityksettömyyden tuntemista.

Syrjäytymisilmiön tarkastelussa käytetään myös käsitettä sosiaalinen syrjäytyminen. Moision (2000, s. 16) mukaan tältä käsitteeltä puuttuu vakiintunut määritelmä, mutta sillä viitataan prosessiin tai lopputulokseen, missä yksilöt, ryhmät tai alueet ”joutuvat ulossuljetuiksi yhteiskunnan keskeisistä integraatioista ja hyvinvointia tuottavista instituutioista, kuten työmarkkinoista tai vakaista perhesuhteista”. Rakennemuutoksen ”valtatietä” ajautuneita maatiloja ajatellen mielenkiintoinen on Moision (mt., s. 218) toteamus, että sosiaalisella syrjäytymisellä (*social exclusion*) viitataan EU:n poliittisessa keskustelussa ”prosessiin, jossa tavoiteltujen resurssien hallinta luo monopolistisia ryhmiä, joiden sisällä olevat pyrkivät rajoittamaan ulkopuolisten pääsyä näihin resursseihin”. Moision (mt., s. 219) kiteyttää sosiaaliselle syrjäytymiselle kaksi kaikille määrittelyille yhteistä piirrettä: 1) se on joutumista keskeisten sosiaalisten instituutioiden ulkopuolelle ja 2) se on itseään vahvistava prosessi (vrt. Köyhyyden ja sosiaalisen... 2001, s. 26). Tästä näkökulmasta maatalouden (nopea) rakennemuutos on tulkittavissa yhdeksi sosiaalista syrjäytymistä aikaansaavaksi prosessiksi.

Sosiaali- ja terveysministeriö (ref. Väärälä 1998, s. 18) on syrjäytymisen estämistä käsitelleessä julkaisussaan määritellyt köyhyyden ja syrjäytymisen eroja seuraavasti: ”Köyhyys on staattinen tila, jonka puuteindikaattorina ovat tulot. Sosiaalinen syrjäytyminen puolestaan ymmärretään prosessina, jossa etäännyminen normaaliksi katsotusta elämäntavasta tapahtuu yhtäaikaaisesti usealla hyvinvoinnin ulottuvuudella. Materiaalinen köyhyys on yksi syrjäytymisen muoto”. Syrjäytymisen riskiryhmiin ministeriö on listannut muun muassa pitkäaikaisesti työttömät, mielenterveysongelmaiset, asunnottomat, ylivelkaiset ja hädätetyt sekä heikoilla asuinalueilla asuvat. Vaikka maataloutta tai viljelijäperheitä ei ole tässä yhteydessä mainittukaan, Väärälän (mt., s. 18) ennuste tulevaisuudesta on kiinnostava - mutta samalla huolestuttava. Hän nimittäin arvioi, että ”maatalouspolitiikkaan kytkeytynyttä ennakoivaa sosiaalista vastuuta siirretään yhä enemmän sosiaalipolitiikan viimesijaiseksi vastuuksi”.

Vaikka maatilat on vain satunnaisesti yhdistetty syrjäytymiseen, ilmiötä on jossain määrin tutkittu myös maatilatalouteen liittyen. Esimerkiksi Sirenin (2001, s. 8) tutkimuksessa

⁴ Rinnastus syrjäytymisvaarassa oleviin maatiloihin löytyy myös populaatiobiologiasta käsitteestä *living dead*. Sitä käytetään kuvaamaan uhanalaista populaatiota, joka elää eristäytyneenä ja on vääjäämättä ajautumassa sukupuuttoon lähitulevaisuudessa (Hanski ym. 1996).

pienien perheviljelmien naisista maataloudesta syrjäytymisellä tarkoitetaan jäämistä osattomaksi maataloille suunnatuista resursseista ja palveluista sekä taloudellisista ja ammatillisista organisaatioista. Maatilojen osalta syrjäytymisellä viitataan tilanteeseen, jossa tila on jäänyt esimerkiksi kehittämisohjelmien, tukien, lainojen, koulutuksen tai neuvonnan ulkopuolelle. Pientiloilla työskentelevien naisten osalta syrjäytyminen on ymmärretty tilanteeksi, jossa heillä ei ole ollut virallista tai tunnustettua asemaa maanviljelijänä. Sosiaalisen syrjäytymisentunnuspiirteinä Sireni (1998, s. 40-41; vrt. Sireni 2000, s. 49-51) pitää muun muassa köyhyyttä, puuttuvia osallistumisoikeuksia ja sosiaalisia kontakteja sekä ”tilastollista näkymättömyyttä”.

Andersson ja Rintala (2001, s. 58-59) puolestaan toteavat Patrick Comminsia siteeraten sosiaalisen syrjäytymisen liittyvän ”teknologian kehitykseen, taloudelliseen kasvuun ja yhä suurempiin työelämän kompetenssivaatimuksiin”. Syynä ei ole yksin resurssien puute, vaan kyse voi olla eristäytymisestä, työn merkityksellisyyspuuttumisesta tai syrjinnästä. Sosiaalinen syrjäytyminen ”tarkoittaa ulosjoutumista integroitumista luonnehtivista käytännöistä, vaihdosta ja oikeuksista” (mt., s. 59). Näiden määritelmien valossa syrjäytymisen käsite voidaan eittämättä ulottaa koskemaan myös rakennemuutoksen ”ulostyöntämiä” maatiloja ja viljelijäperheitä.

Maatiloja koskeva syrjäytyminen (englanninkielisenä terminä *marginalisation*) löytyy käsitteenä myös EU:n yhteisen maatalouspolitiikan (CAP) ympäristöindikaattoreista. Komission julkaisussa KOM (2000) 20 (s. 21) esitetään luettelo indikaattoreista, joiden avulla voidaan seurata maatalous- ja maaseutupolitiikan ympäristöasioiden kehittymistä. Yhtenä indikaattorina on mainittu marginalisoituminen, josta suomen kielessä käytetään myös vastinetta syrjäytyminen (vrt. Helne 2002, s. 171). Julkaisussa COM (2001) 144 (s. 12) tämänlainen syrjäytyminen määritellään maatalon kykenemättömyydeksi antaa riittävää toimeentuloa, minkä vuoksi syrjäytyvillä tiloilla maataloustuotanto on vaarassa loppua kokonaan. Komission ehdotuksen mukaan marginalisoitumis-indikaattorin kehittymistä voitaisiin mitata jatkajaa vailla olevien tilojen määrää seuraamalla. Tämäkin määritelmä on sopusoinnussa aiemmin esiteltyjen syrjäytymiskäsitteiden kanssa: ”kehityksuralta” pudonneille tiloille jatkajien löytyminen on epätodennäköistä. Indikaattorin heikkoutena tosin on, että se ei ota huomioon tilaa tällä hetkellä viljelevien syrjäytymiseen liittyviä ongelmia.

Kaikkiaan syrjäytymisen uskotaan nousevan vakavaksi yhteiskunnalliseksi haasteeksi, joka on otettava huomioon myös maaseudulla (Koskinen ym. 2000, s. 32-33 ja 42). 1990-luvun lopulla tuloerot ja köyhyys ovat Suomessa kasvaneet (Riihelä & Sullström 2001, s. 110-111). Työstä syrjäytyminen ja köyhyys ovat myös aiempaa selvemmin yhteydessä toisiinsa (Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001, s. 7-11). Toisaalta syrjäytyminen voi olla myös ”vapaaehtoista”: kaikki syrjäytyneeksi määritellyt eivät välttämättä koe itseään sellaisiksi (Helne 2002, s. 35). Kaikki maatilatkaan eivät aseta tavoitteekseen tuotannon laajentamista ja vahvaa integroitumista markkinajärjestelmiin, vaan haluavat pitää kiinni itsenäisyydestään ja elämäntavastaan (ks. esim. Gasson & Errington 1993, s. 5; Barlas ym. 2001, s. 347).

Syrjäytyminen ei koske vain yksilöitä, vaan syrjäytyä voivat myös kokonaiset kylät (Hyyryläinen & Rannikko 2000, s. 198) tai alueet (Kainulainen ym. 2000, s. 77). Varsinkin syrjäisestä eli harvaan asutusta maaseudusta on vaarassa muodostua ”syrjäytyneiden maaseutu” (vrt. Pyykkönen 2001a, s. 50) tai - kuten Kainulainen ym. (2001, s. 96) toteavat - ”hyvinvointiyhteiskunnan pussinperä, joka vaatii osakseen paljon huomiota (palveluja, tulonsiirtoja) mutta kasvattaa bruttokansantuotetta vain vähäisessä määrin”.

3 Maatilojen syrjäytymistä koskeva aiempi tutkimus

Tutkimusta, joka kohdistuisi nimenomaisesti maatilojen tai viljelijäperheiden syrjäytymiseen, ei ole juurikaan tehty sen enempää Suomessa kuin muuallakaan. Luonnollisena syynä tähän on syrjäytymis - käsitteen uutuus⁵, sillä termi on noussut tutkimuksessa vahvasti esille vasta 1990-luvulla (vrt. Helne 2002, s. 5). Lisäksi, kuten edellisessä luvussa on todettu, syrjäytymis-käsitteen sopivuuden maatilojen elämäntilanteen kuvaajana voi perustellusti myös kokonaan kyseenalaistaa. Tähänastisessa tutkimuksessa käytetyt syrjäytymisen määritelmät ovat tosin melko väljiä, ja tarkat määrittelyt on laadittu tutkimuskohtaisesti. Yleensä syrjäytymisen tarkastelu on kuitenkin kohdistunut yksilöihin eikä yksiköihin, vaikka sinällään ilmiö voi koskea laajoja alueita tai yhteisöjäkin.

Maatalousekonominen ja -poliittinen tutkimus Suomessa ei ole tuntenut erityistä kiinnostusta maatilojen syrjäytymisen tarkasteluun. Sen päähuomio on suuntautunut kasvaviin tiloihin, uusiin tulolähteisiin tai elinkeinon erityiskysymyksiin makro- ja mikrotasolla. Maataloustuotannon kokonaisuuden kannalta syrjäytymisvaarassa olevat maatilat ovat edustaneet marginaalista ryhmää. Lisäksi syrjäytyminen on yhteydessä sosiologiaan ja siksi käsitteenäkin usein vieras ainakin maatalouspolitiikkaa tai -ekonomiaa tutkiville (vrt. Peltola 2000, s. 18).

Käsitteen uutuudesta ja osittaisesta epämääräisyydestäkin huolimatta maatioilla ja erityisesti maaseudulla tapahtuvaa syrjäytymistä on viime vuosikymmenellä käsitelty tai ainakin sivuttu tutkimuksissa yhä useammin. Tässä luvussa on lyhyt katsaus eräisiin, lähinnä Suomessa tehtyihin maaseudun, maatilojen tai viljelijöiden syrjäytymistä koskettaviin selvityksiin.

3.1 Syrjäytyminen maaseudulla

Maaseutua ja syrjäytymistä on tarkasteltu yhdessä harvoin. Patrick Comminsin mukaan (ref. Andersson & Rintala 2001, s. 58-59) syrjäytymisen maaseutu-ulottuvuus ei ole kiinnostanut tutkijoita. Köyhyyttä ja syrjäytymistä on pidetty kaupunkeja luonnehtivina ominaisuuksina ja maaseudulle tyypillinen ”näkyvämpi syrjäytyminen” on jäänyt havaitsematta. Syrjäytymisestä aiheutuvia ongelmia on myös pyritty ratkaisemaan samanlaisilla toimintatavoilla sekä kaupungeissa että maaseudulla. Ilmiön moniulotteisuudesta huolimatta sitä

⁵ Toisaalta syrjäytymiseen läheisesti liittyviä ilmiöitä, esimerkiksi köyhyyttä tai työttömyyttä, on tutkittu jo varsin pitkään ja perusteellisesti.

koskevassa keskustelussa on keskitytty työttömyyteen, eikä tarkastelua ole tehty ”kansalais-oikeuksien näkökulmasta”.

Myös Matti Heikkilä (ref. Andersson & Rintala 2001, s. 60) arvioi 1990-luvun syrjäytymiskeskustelun pitäen ilmiötä urbaanina ongelmana. Määritelmät, tarkastelunäkökulmat ja painotukset tosin vaihtelevat maittain. Esimerkiksi Pohjoismaissa taloudellinen köyhyys erotetaan sosiaalisesta syrjäytymisestä. Heikkilän mukaan Suomessa ja Ruotsissa ”tuloköyhyys” on maaseudulla yleisempää kuin kaupungeissa, kun taas sosiaalisten ongelmien kasautumisesta aiheutuva syrjäytyminen on leimallista kaupunkiympäristöille (vrt. Kainulainen ym. 2000, s. 65-75). Sosiaaliseen syrjäytymiseen johtavina syinä Heikkilä näkee muun muassa alueellisen keskittymisen, harjoitetun aluepolitiikan muutokset, voimakkaan maasamuuton ja maaseudun väestörakenteen vinoutumisen sekä palvelutarpeiden lisääntymisen samalla, kun kuntien taloudelliset mahdollisuudet ovat heikentyneet.

Andersson & Rintala (2001, s. 61) löytävät maaseudun sosiaalisen syrjäytymisen tarkastelusta eroja EU-maiden väliltä. Eurooppalaisessa keskustelussa työllisyysnäkökulma on keskeinen ja tarkastelun pääasiallisena kohderyhmänä ovat viljelijäväestö tai maataloudesta elantonsa saavat. Pohjoismaissa huomioon otetaan kaikki maaseudun asukkaat, ei yksin viljelijöitä. Kaikille EU-valtioille yhteisenä piirteenä näyttää olevan maaseudun köyhyyttä koskevien tutkimusten vähäisyys. Sosiaalisen syrjäytymisen syyt ovat Anderssonin ja Rintalan (mt., s. 61) mukaan kuitenkin eri maissa samansuuntaisia: ”maaseudun taloudellinen uudetaan rakentaminen, maatalouden sopeuttaminen EU-järjestelmien mukaiseksi, valtioiden sisällä tapahtuva muuttoliike ja yhteisöllisyyden väheneminen”.

Maaseutuväestön hyvinvointia on selvitelty Suomessa toki aiemminkin kuin viime vuosikymmenellä, tosin tuolloin huono-osaisuutta ei kuvattu syrjäytymiskäsitteellä. Esimerkiksi Kehitysalueiden neuvottelukunnan asennejaosto julkaisi 1960- ja 1970-lukujen vaihteen voimakkaan maaltamuuton seurauksena raportin kehitysalueiden maaseutuväestön oloista ja asenteista. Raporttiin liittyvä tutkimus (Alanen & Valkonen 1972) osoitti, että autoituvan maaseudun ongelmat kasautuivat tuolloin niin sanottuihin pienviljelijäruokakuntiin. Näiden asema oli oleellisesti heikompi kuin perheviljelijöiden tai maaseudun palkkatyöläisten. Pienviljelijäruokakunnat ovatkin tulkittavissa ”oman aikansa syrjäytyneiksi”.

Varmola (1989) tarkasteli maaseutualueiden hyvinvointieroja 1980-luvun lopulla. Selvityksessään hän käytti termiä ”vieraantuminen” osin samantapaisessa merkityksessä kuin nyt puhutaan sosiaalisesta syrjäytymisestä. Vieraantuneilla oli esimerkiksi vähemmän yhteisöllisiä kontakteja ja harrastuksia. Varmolan (mt., s. 51-53) mukaan aineettoman hyvinvoinnin osaset olivat 1980-luvun maaseudulla selvästi kytkeytyneet aineelliseen hyvinvointiin. Alhaiset tulot ja matala koulutus johtivat heikompaan hyvinvointiin. Yhteisyyden ja itsensä toteuttamisen osatekijät toteutuivat huonoiten ammatissa toimimattomilla.

Suomessa maaseudun ihmisten syrjäytymisuhan on arvioitu kasvaneen 1990-luvun jälkipuoliskolla. Tämä väite saa tukea monista tutkimuksista. Jos hyvinvoinnin mittarina käytetään

väestön tulotasoa, maaseutu on taajamia selvästi heikommassa asemassa. Vuonna 1996 tuloisaajaa kohti lasketut keskimääräiset valtionveronalaiset vuositulot olivat koko maan maaseudulla 73 500 markkaa ja taaja-asutusalueilla vastaavasti 95 300 mk eli miltei 30 prosenttia korkeammat. Toisaalta toimeentulotuen saajia oli vuonna 1997 kaupunkimaisissa kunnissa (12,2 %) selvästi enemmän kuin maaseutumaisissa kunnissa (9,4 %). (Palttila & Niemi 1999, s. 156.) Kaikkiaan maaseutumaisissa kunnissa käytettävissä olevat tulot ovat alemmat kuin taajaan asutuissa kunnissa tai kaupunkimaisissa kunnissa (Tulonjakotilasto 1999, Taulukko 10).

Pienempi tulotaso näkyy usein alhaisempana hyvinvointina. Toisaalta maaseudulla asuvien on havaittu omaavan erilaisia selviytymiskeinoja kuin kaupungeissa. Tällaisia voimavaroja ovat muun muassa luonto, perinteet, harrastukset, sosiaaliset suhteet ja uskonto (Silvasti 1996; Pråhl-Ollila 1997; Kallio 1997). Myös Poutanen (2000) kumoo tutkimuksessaan suomussalmelaisista maaseudun pitkäaikaistyöttömistä oletuksen syrjäkylillä asuvien ”peräkamarin aikamiespoikien” korostuneista hyvinvointiongelmista. Poutanen jakaa maaseudun pitkäaikaistyöttömät sopeutujiin, turhautujiin ja syrjäytyjiin. Viimeksi mainittuja oli ryhmästä miltei puolet. Poutasen mukaan pahimmin syrjäytyneet tarvitsevat monipuolista hyvinvointipoliittista tukea.

Kainulaisen ym. (2001, s. 92-97) mukaan suomalainen maaseutu on jakautumassa kahtia. Kaupunkien läheisellä maaseudulla voidaan hyvin, mutta harvaan asutun maaseudun ihmiset kärsivät työttömyydestä, alhaisesta elintasosta ja psykososiaalisista ongelmista. Huoltosuhde on epäedullisin ja työkyvyttömyyseläkkeellä olevien osuus suurin ydinmaaseudun ja harvaan asutun maaseudun kunnissa. Viimeksi mainituilla alueilla näyttää tutkijoiden (mt., s. 97) mukaan ”yhdistyvän sekä hallitun että hallitsemattoman rakennemuutoksen seuraukset”.

Vaikka syrjäytymisuhka suomalaisella maaseudulla onkin useiden tutkimusten perusteella kasvanut, maaseudun syrjäytyjistä kaikki eivät luonnollisestikaan ole viljelijöitä. Silti on oletettavissa, että merkittävä osa haja-asutusalueiden syrjäytymisvaarassa olevista ihmisistä on jollakin tapaa kytköksissä maataloihin ja alkutuotantoon, varsinkin harvaan asutulla maaseudulla.

3.2 Maatilat ja syrjäytyminen

3.2.1 Tuloihin perustuvat tarkastelut

Suomalaisia maatiloja koskevassa tutkimuksessa syrjäytyminen on käsitteenä noussut esille varsin harvoin, vaikka syrjäytymisvaarassa olevien tilojen joukko on jollakin tapaa tunnistettu ja tunnustettu. Mainitulle ryhmälle annetut nimitykset vaihtelevat, mutta yleensä on viitattu vaihtoehtottomuuteen, jäädyttelyyn, paikoilleen jämähtämiseen, luopumiseen tai lopettamiseen. Syrjäytymisvaarassa olevia tiloja on ollut vaikea hahmottaa tutkimuksellisesti, ja kriteerien kehittäminen on tämän ryhmän osalta jäänyt kuvailun tasolle. Monissa tutkimuk-

sisä on esimerkiksi havaittu eläkeläisten ja ns. asuntotilojen aiheuttamat ongelmat maataloja koskevassa tilastoinnissa (vrt. Peltola 2000, s. 61). Silti päätoimisten ja sivutoimisten (tai osa-aikaisten/monitoimisten) maatalojen luokittelun ”sivutuotteena” syntyneelle epämääräiselle ja usein heterogeeniselle ryhmälle on ollut vaikea löytää yhteistä nimittäjää.

Ilmiönä moniongelmaisen syrjäytymisen yhtenä merkittävänä osatekijänä on köyhyys. Syrjäytymisvaarassa oleville tiloille yhteisenä piirteenä voidaan olettaa olevan heikko taloudellinen toimeentulo. Maatalojen tulonmuodostuksesta on Suomessa tehty verrattain paljon tutkimuksia. Useimmiten näihin liittyy myös vertailua eri taustamuuttujiin kuten tilakokoon, tuotantosuuntaan, viljelijän ikään ja päätoimisuuteen (mm. Väre 2000). Keskimääräistä heikommassa asemassa ovat yleensä maatilat, joiden peltopinta-ala on pieni ja omistajana iäkäs viljelijä. Osalla näistä tiloista joudutaan tulemaan toimeen hyvin pienillä tuloilla (Peltola 1999, s. 40). Muiden ansiotulojen vähäisyydestä johtuen tällaiset tilat silti yleensä luokitellaan **päätoimisiksi**, vaikka tila sinällään ei anna kokoaikaisesti työskentelevään verrattavaa ansiotasoa.

Tietyn ryhmän tulotason tarkastelu perustuu yleensä keskiarvoon eli keskimääräisiin tuloihin. Keskiarvo voi kuitenkin kätkeä sisälleen suuren tulovaihtelun tai vinoutuneen jakauman ryhmän sisällä. Keskiarvoa ja mediaania vertailemalla on mahdollista vetää jonkinlaisia johtopäätöksiä, mutta tulonjaon analysointi helpottuu, kun aineisto jaetaan fraktiileihin. Tällöin muuttujat luokitellaan kokonsa perusteella tasasuuruisiin ryhmiin, esimerkiksi neljään kvartiiliin tai kymmeneen desiiliin. Edelleen voidaan tarkastella fraktiilien sisäistä hajontaa ja niiden välistä etäisyyttä. Tulonjakotutkimuksissa käytetään usein myös ns. Gini-kertoimia ja niiden perusteella määritettyjä Lorenz-käyriä, joiden avulla kuvataan tulonjaon tasaisuutta tutkittavan ryhmän sisällä⁶. Suomessa viljelijäväestön sisäisiä tulonjakotarkasteluita on tehty verrattain vähän. (Puurunen 1990, s. 68-70).

Nevala ja Ojaniemi (1988) ovat selvittäneet aikasarja-analyysillä maatalousylijämmää kirjanpilotiloilla vuosina 1976-1983. Heidän tutkimuksensa mukaan keskiarvo on ollut mediaania korkeampi eli tulojakauma on ollut vinoutunut vasemmalle jokaisena tarkasteluvuotena. Nevala (1988) puolestaan on havainnut vertailemallaan maatalatalouden veroaineistoja vuosina 1976 ja 1983, että kumpanakin tarkasteluvuotena viiden ylimmän desiilin osuus maataloustulosta oli yli 90 prosenttia. Lisäksi tilojen tulonjaon vinoutuma kasvoi mainittujen vuosien välillä.

On syytä tähdentää, että edellä mainituissa kahdessa tutkimuksessa on tarkasteltu vain maatalatalouden tuloja. Näiden tulojen vinoutuma ei tarkoita, että maatalojen kokonaistulot olisivat jakautuneet samalla tavoin. Esimerkiksi Puurusen (1990, s. 73-74) havaintojen mukaan henkeä kohti laskettavat käytettävissä olevat tulot jakautuvat maatalojen välillä

⁶ Mitä pienempi Gini-kerroin on, sitä tasaisemmin tulot jakautuvat. Nyrkkisäännön mukaan tuloerot ovat pienet, jos kerroin on alle 25, ja suuret, jos se on yli 30. 1990-luvun puolivälin kansainvälisten vertailujen mukaan Suomessa tulonjako on tasainen (Gini-kerroin tulonsiirtojen jälkeen 23) ja köyhyys vähäistä, joskin vuosikymmenen lopulla tuloerot ovat laajentuneet. (Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001, s. 2-3.)

huomattavasti tasaisemmin kuin maatilataloudesta saatavat tulot. Vähäisiä maataloustuloja kompensoidaan tilan ulkopuolisilla tuloilla. Silti pinta-alaltaan pienillä viljelmillä käytettävissä olevat tulot olivat vuonna 1986 selvästi alemmat kuin suurissa tilakokoluokissa tai teollisuustyöntekijöillä keskimäärin (mt., s. 85).

Pyykkönen (1999) on selvittänyt rakennemuutoksen vaikutuksia suomalaisten maatalojen tulokehitykseen EU-jäsenyyden alkuvuosina. Selvityksen mukaan tulotilastojen keskiarvotiedot antavat liian myönteisen kuvan tuotantoon jatkavien tilojen tulokehityksestä. Viljelynsä lopettavilla tiloilla maatalouden tulot ovat olleet yleensä pieniä tai jopa negatiivisia. Suhteellisesti suurinta luopuminen on ollut osa-aikaisilla pienituloisilla tiloilla. Tutkimuksessa todetaan myös, että kotieläintiloilla maatalouden tulonjako on huomattavasti tasaisempi kuin kasvinviljelytiloilla. Toisaalta Pyykkönen (2000) muistuttaa, että maatilatalouden ulkopuoliset tulot tasaavat tuloeroja merkittävästi eritoten kasvinviljelytiloilla.

Tilastokeskuksen tulonjakotilaston 1999 (Taulukko 14) mukaan osa-aikaviljelijätalouksien käytettävissä olevat tulot ovat noin 14 prosenttia alemmat kuin (varsinaisissa) maanviljelijätalouksissa. Vuosittain julkaistavassa tulonjakotilastossa kuvataan kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen sekä ammatissa toimivien henkilöiden palkka- ja yrittäjätulojen määrää, muodostumista ja jakautumista. Kahden vuoden peräkkäiseen otospaneeliin perustuvassa tilastossa tarkastellaan myös maatalousyrittäjätalouksien tulokehitystä. Viljelijätaloudet jaetaan maanviljelijätalouksiin ja osa-aikaviljelijätalouksiin. Vuoden 1999 tulonjakotilaston havainnot vahvistavat Pyykkösen (1999) tuloksia: maatalousyrittäjistä muihin ryhmiin siirtyneet olivat keskimääräistä pienituloisempia talouksia. Vuonna 1999 maa- ja metsätaloustulojen osuus maatalousyrittäjätalouksien bruttotuloista oli noin puolet. Kulutusyksikköä kohti laskien maatalousyrittäjätalouksien käytettävissä olevat tulot olivat samaa tasoa kuin työntekijätalouksissa. (Tulonjakotilasto 1999; vrt. Väre 2000, s. 26-31.) Myös OECD:n (2003) selvityksessä todetaan, että vaikka maatalan ulkopuolelta saatavat tulot nostavat viljelijäperheiden tulotason OECD-maissa lähelle kaikkien kotitalouksien tulojen keskiarvoa, pienituloisuus on maataloilla kuitenkin suhteessa yleisempää kuin muissa kotitalouksissa. Järjestön laskelmien mukaan esimerkiksi suomalaisten maatalojen tuloista 1990-luvun lopulla vain noin 30 prosenttia kertyi maataloudesta.

3.2.2 Toimintastrategiat syrjäytymiskriteereinä

Maataloja on ryhmitelty myös muin kriteerein kuin yksinomaan tulojen perusteella. Esimerkiksi MacKinnon ym. (1991) tekivät laajan selvityksen maatalojen monitoimisuudesta Länsi-Euroopassa. He tyypittelivät maatilat kolmeen ryhmään: ”ammattilaistujat” (*professionalization*), ”luovuttajat” (*disengagement*) ja ”paikallaan pysyjät” (*stable reproduction*). Ko. tutkijoiden mukaan haavoittuvimmassa asemassa olivat ne pinta-alaltaan pienet maatilat, jotka olivat suuresti riippuvaisia maatalouden tuloista. Tilanteen parantamista vaikeuttaa se, että niissä maatilatalouksissa, joissa tarve tulolähteiden monipuolistamiseen olisi suurin, on siihen käytännössä huonoimmat mahdollisuudet. (Mackinnon ym. 1991, s. 67-69).

Blekesaunella (1991) on vastaavia havaintoja Norjan maatilataloudesta. Hän luokitteli norjalaiset maatilat kahdeksaan ryhmään käyttäen perusteena tilojen erilaisia ”henkiinjäämisstrategioita” (*survival strategy*) 1970- ja 1980-luvuilla. Luokittelukriteereinä olivat investoinnit tilan tuotantopääomien uusintaan, maataloustulon osuus perheen kokonaistuloista sekä tilan ulkopuolelle suunnatun työpanoksen määrä. Blekesaunen (mt., s. 56) havaintojen mukaan maatalouteen kohdistuvat investoinnit ovat päätoimisena pysymisen tärkeä mittari: päätoimiset tilat eivät pärjää pitkään, elleivät ne pysty uusintamaan tuotantopääomaansa. Osa-aikaisiksi siirtyvät menestyvät yleensä hyvin niin kauan kuin ulkopuolista työtä on saatavilla.

Myös Suomesta on vastaavanlaisia selvityksiä. Esimerkiksi Sireni (1992) jaotteli tutkimuksessaan kiihtelysvaaralliset maatilat kolmeen tilaryhmään (eläkeläiset, päätoimiset ja osa-aikaiset) sekä edelleen seitsemään tilatyyppeihin. Kokonaistuloiltaan heikoimmassa asemassa olivat eläkeläisten asuntotilat ja ilman sivuansioita hoidetut päätoimiset tilat (mt., s. 57). Taloudellisen toimeentulon näkökulmasta näihin ryhmiin kuuluvat maatilat olisivat todennäköisimmin suurimmassa syrjäytymisvaarassa.

Kola (1994, s. 106) hahmotteli EU-jäsenyyden kynnyksellä suomalaisille maataloille kolme erilaista sopeutuslinjaa: ”kustannustehokas kilpailukyky, eläytyvä erikoistuminen ja vaihtoehdoton viivytyskamppailu”. Kola arvioi tuolloin, että ”jokainen linjaus on tietoinen valinta, ei ajautuminen”. Kyseenalaista kuitenkin on, miten vapaaehtoisesti tilat haluavat kuulua Kolan viimeksi mainitsemaan ryhmään, jolla ei hänen mukaansa ole mahdollisuutta ja mielekkyyttä maatalon kehittämiseen. Eniten syrjäytyneitä löytyneekin vaihtoehdottomaan viivytyskamppailuun ajautuneiden joukosta.

Kolan luokittelu on sikäli mielenkiintoinen, että sitä voisi soveltaa myös kuvattaessa eri politiikanalojen tutkimus- ja kehittämistoimien painopisteitä. Maatalouspoliittinen tutkimus ja keskustelu on keskittynyt ensimmäiseen ryhmään, kustannustehokkaisiin ja kilpailukykyisiin tiloihin. Nämä ”tehotuottajat” vastaavat valtaosasta maatalouden alkutuotantoa. ”Eläytyvät erikoistujat” eli uusia ansiolähteitä hakevat monitoimistujat ja maaseutuyrittäjät ovat maaseutupolitiikan keskiössä. Perinteisen maa- ja metsätaloustuotannon ohella tai sijasta näillä tiloilla on merkitystä yhtäältä alkutuotannon muiden yhteiskunnallisten palvelujen, monivaikutteisuuden, tuottajina ja toisaalta maaseudun elinvoiman ylläpitäjinä. ”Viivytyskamppailijoiden”, joiden ongelmat kytkeytyvät elämänhallintaan, voidaan puolestaan ajatella sijoittuvan lähimmäksi sosiaalipolitiikan tutkijoiden ja kehittäjien kiinnostuksen kohteita (vrt. Raitasalo 1995, s. 67).

Tauriainen & Ristolainen (1994, s. 28-34) ryhmittelivät tilojen EU-selviytymismahdollisuuksia koskevassa tarkastelussaan viljelijät viiteen perustyyppiin. Todennäköiset jatkajat jakautuivat ”nuoriin jatkajiin, vanhoihin jatkajiin ja eurotiloihin”. Tuotannosta todennäköisesti luopuvia olivat ”nuoret lopettajat ja vanhat lopettajat”. Lopettajia arvioitiin olevan selvästi yli puolet (58 %), näistä ”vanhoja” 30 prosenttia ja ”nuoria” 28 prosenttia. Lopettajiksi luokiteltujen tilat olivat pieniä, ja näiden tilojen viljelijät pitivät sekä tuotantovälineistään

että kannattavuuttaan huonoina. Vanhoilla lopettajilla oli jo menossa tuotannon alasajo. Nuorten lopettajien ongelmia Tauriainen ja Ristolainen (mt., s. 33) pitivät erittäin suurina. He luonnehtivat ryhmää eräänlaiseksi ”pakkoraossa olijoiksi”, joilla myös yrittäjyyttä ja vieraantumista koskevat asenteet poikkesivat muista. Oletettavasti myös riski syrjäytymisestä on tällä ryhmällä suurin.

Maatilatalouden rahoitustyöryhmän muistiossa (1995, s. 9) maatilat luokiteltiin kolmeen ryhmään ”rakenteen kehitysvaihtoehtojen” perusteella: (1) kannattavan toiminnan edellytykset täyttävät perheviljelmät, (2) monipuolisia maaseutuelinkeinoja harjoittavat tilat ja (3) tuotannosta asteittain luopuvat tilat. Investointien rahoitustukea työryhmä ehdotti kohdistettavaksi lähinnä ”maataloustuotantoon panostaville kehittämiskelpoisille maataloille”, ei kuitenkaan kohtuuttomasti velkaantuneille tiloille. Monipuolisia tiloja kannustettiin jalostusasteen nostoon ja verkostoitumiseen. Erityisiä mahdollisuuksia nähtiin olevan metsien ja puun pienimuotoisessa jatkojalostuksessa, energian tuotannossa sekä maaseutumatkailussa. Maataloustuotannosta luopuvat tilat tuli työryhmän käsityksen mukaan jättää kehittämisinvestointien ulkopuolelle kotieläintalouteen liittyvää ympäristönsuojelua lukuun ottamatta. Lisäksi nähtiin tärkeäksi edistää näiden tilojen nopeaa tuotannosta luopumista muun muassa luopumistuki- ja pellonmetsitysohjelmilla. (Maatilatalouden rahoitustyöryhmä 1995, s. 16-17).

Niemi ym. (1995, s. 161-168) hahmottelivat maatalouden alueellista rakennekehitystä koskevassa ennusteessaan maataloille neljä sopeutumislinjaa: toiminnan jatkaminen ennallaan, tilakoon suurentaminen, yritysrakenteen monipuolistaminen ja ulkopuolisten tulojen lisääminen sekä tuotteen eriyttäminen ja uudet tuotannonalat. Viidenneksi vaihtoehdoksi nähtiin tuotannon lopettaminen. Niemen ym. (mt., s. 167) mukaan ”luopuvat tilat ovat pääasiassa pienehköjä, syrjäisiä, iäkkäiden viljelijöiden hallussa ja ilman potentiaalisia jatkajia”. Tilojen tuotantokunto ja kannattavuus ovat heikot, ja tiloilla on käynnissä tuotannon ”alasajo”. Tutkijat kuitenkin toteavat, että tässä tilajoukossa on myös nuoria ja velkaisia, heikot tuotannon lähtökohdat saaneita, kasvavissa vaikeuksissa kamppailevia tilanpitäjiä. Syrjäytymisvaarassa olevat tilat sijoittunevat suurimmaksi osaksi juuri näiden luopujiksi määriteltyjen joukkoon.

Kallio (1997, s. 41-45) ryhmitteli tutkimuksessaan viljelijät niin ikään viiteen ryhmään maataloudellisten sopeutumiskeinojensa perusteella: laajentajat, odottajat, supistajat, lopettajat ja muut. Tuotannon supistamissuunnitelmat olivat tyypillisiä yli 50-vuotiaille viljelijöille, kun taas lopettajia löytyi paitsi iäkkäistä myös 30-40-vuotiaiden ryhmästä. Kallion (mt., s. 44) mukaan erityisen paljon lopettajia oli Keski-Suomen, Vaasan ja Oulun lääneissä. Lopettamista suunnittelevissa viljelijäperheissä taloudellinen tilanne oli usein välttävä tai huono. Sen enempää supistajat kuin lopettajakaan eivät jaksaneet uskoa viljelijän omiin vaikutusmahdollisuuksiin tilansa tulevaisuuden suhteen. Kallion tutkimuksen pohjalta Hyyryläinen ja Kallio (1997, s. 86) arvioivat tulevaisuuden maatalouden muodostuvan Suomessa kolmesta maatalojen pääryhmästä: suuret päätoimitilat, monitoimitilat ja harrasteviljelijät.

Länsi-Suomen yhteistyöalueen tavoite 2 -ohjelmassa (1999, s. 39), joka kattaa suuren osan tämän tutkimuksen erityiskohteena olevista maakunnista, maatilat on tyypitelty yhteisiä kehittämishankkeita ajatellen kolmeen ryhmään: perusmaatalouteen suuntautuvat maatilat, toimintaa monipuolistavat tilat ja asuntotilat. Samassa yhteydessä todetaan, että neljännen ryhmän muodostavat tuotannosta luopuvat maatilat, joiden haltijoista osa saattaa jatkaa muun yritystoiminnan parissa. Viimeksi mainitun ryhmän voi olettaa sisältävän valtaosan syrjäytymisvaarassa olevista tiloista.

Peltolan (2000, s. 181-182) suomalaisten viljelijäperheiden monitoimisuutta käsittelevässä tutkimuksessa monitoimiset maatilat jaettiin ryhmittelyanalyysin avulla viiteen strategiatyyppiin. Kahdessa ryhmässä, ”tilaansa sitoutumattomat” ja ”lopettamisvalmiit”, valmius luopumiseen oli selvästi muita ryhmiä voimakkaampaa. Monitoimisista viljelijöistä näihin kahteen ryhmään kuului yhteensä useampi kuin joka kolmas. Nämä viljelijät olivat ilmeisesti suurimmassa syrjäytymisvaarassa, sillä he olivat myös merkittävästi pessimistisempiä oman taloudellisen tilanteensa kehittymisestä kuin muut luokittelussa syntyneet viljelijäryhmät. ”Tilaansa sitoutumattomien” ja ”lopettamisvalmiiden” mielipiteitä leimasi synkkyys sekä alkutuotannon että koko maaseudun tulevaisuudennäkymien osalta (mt., s. 187-189). Vastaavasti päätoimisten ryhmästä suurimmassa taloudellisessa syrjäytymisvaarassa ovat todennäköisimmin ne pienituloiset viljelijät, jotka eivät halustaan ja tarpeestaan huolimatta ole kyenneet löytämään maatilatalouden ulkopuolisia ansioita.

3.2.3 Naisten syrjäytyminen maataloudessa

Sosiaalista syrjäytymistä on hiljattain tutkittu myös pientilojen emäntien näkökulmasta. Sirenin (1998, s. 41) melko kategorisen määritelmän mukaan maataloudessa työskentelevä nainen on ”syrjäytynyt, jos häntä ei tunnusteta maanviljelijäksi samoin oikeuksin kuin muita maanviljelijöitä”. Viisi EU-maata käsitittäneessä vertailussa (Sireni 2001) todettiin, että suomalaiset naisviljelijät eivät ole syrjäytyneitä, jos kriteereinä käytetään maataloudellisten järjestöjen jäsenyyttä, kuulumista eläkejärjestelmän piiriin tai mahdollisuutta saada maatalousalan koulutusta ja neuvontaa. Myöskään Högbäck (1995, s. 88) ei löytänyt harvaan asutun (syrjäisen) maaseudun naisten asemasta syrjäytymisen merkkejä. Hänen tutkimuksensa perusteella maaseudun naiset, joista maatilataloudessa toimivia on vain alle viidennes, eivät yleensä ole ”tyytymättömiä ja passiivisia, vaan aktiivisia ja itseään kehittäviä”.

Sirenin (2001) tutkimuksen sadasta suomalaisesta haastatellusta naisviljelijästä 39 ei kuitenkaan ollut täysin ”integroitunut” maatalouteen, jos kriteereinä käytetään osallistumista päätöksentekoon, osuutta perheen maataloustuloista tai työn arvostusta maatilalla. Puolet heistä lukeutui ”maataloudesta syrjään vetäytyneiksi” eli heidän tulkittiin luopuneen maataloudesta joko tilapäisesti tai pysyvästi. Sireni (mt., s. 69) arvioikin, että ”päätoimisen viljelijämiehen kanssa maatilalle asettuvan naisen ei näytä olevan helppoa integroitua maatalouteen etenkin silloin, jos tila on pieni: työtä ja tuloja ei yksinkertaisesti riitä molemmille”. Johtopäätöksenä kuitenkin on, ettei naisten maataloudesta syrjäytyminen johda heidän sosiaaliseen

syрjäytymiseensä. Sirenin (mt., s. 106) mukaan naisten tukena ovat ennen muuta hyvinvointivaltion tarjoamat mahdollisuudet kouluttautumiseen, sosiaaliturvaan ja palkkatöissä käymiseen kodin ulkopuolella.

3.3 Syrjäytymisuhka kirjanpitotilojen sopeutumisstrategioiden valossa

Rakennemuutoksen vaikutusta maatalojen valitsemiin selviytymisstrategioihin ja samalla syrjäytymisuhan konkretisoitumista voidaan arvioida myös kirjanpitotilojen näkymistä. MTT:n ylläpitämän maatalouden kannattavuustutkimuksen kirjanpitotiloja on noin 1 000 eri puolilla Suomea. Tiloilta on saatavissa yksityiskohtaisia tietoja sekä tuloista että työpanoksen käytöstä. Kirjanpitotilojen tarkastelu ei kuitenkaan anna täysin oikeaa kuvaa kaikkien maatalojen tilanteesta, sillä kirjanpitotiloiksi on valikoitunut keskimääräistä isompia ja vahvemmin maatalouteen suuntautuneita maataloja. Onkin epätodennäköistä, että näiden tilojen joukosta löytyisi paljon syrjäytymisvaarassa olevia.

Kirjanpitotiloille on viime vuosina tehty säännöllisesti kyselyjä tuotantoon ja toimeentuloon liittyvistä tulevaisuuden suunnitelmista. Vuonna 2000 tehdyn kyselyn vastaukset painotettiin ensimmäisen kerran vastaamaan koko maan päätoimisten aktiivimaatalojen rakennetta. Painokertoimet laskettiin noudattaen EU:n maatilatypologiaa, mikä jättää tarkastelun ulkopuolelle pienimmät tilat - joita tosin ei kirjanpitotoimintaan juuri muutoinkaan osallistu. Selvityksessä huomautetaan, että ”kirjanpitotiloihin on todettu lukeutuvan suhteellisen paljon keskimääräistä tehokkaammin hoidettuja edelläkävijätiloja, joiden ominaisuuksien painoarvoa ei EU:n maatilatypologia ota huomioon, mutta joihin liittyvät piirteet saattavat olennaisestikin vaikuttaa tilojen tulevaisuuden suunnitelmiin” (Ala-Orvola ym. 2001, s. 5).

Ala-Orvolan ym. (2001) selvityksen perusteella vuonna 2000 sukupolvenvaihdosta suunnittelevien tilojen määrä oli 15 prosenttia pienempi kuin vuonna 1996 ja lähes puolet pienempi kuin vuonna 1997. Toisaalta maataloustuotannon lähivuosina kokonaan lopettaa aikovien tilojen osuus oli supistunut viiden vuoden aikana neljästä prosentista yhteen prosenttiin. Kotieläintiloista 13 prosenttia aikoi vähentää karjatalouttaan tai luopua siitä kokonaan. Selvityksessä todetaan, että tutkimusaineistoon sisältyy keskivertoa vähemmän tuotantoa lopettamassa olevia tiloja. Tämä kuvastuu myös siitä, että 42 prosenttia jatkavista tiloista pyrkii lähivuosina laajentamaan tuotantoaan. Toisaalta myös ulkopuolisen työssäkäynnin osuuden perheen kokonaistuloista arvioitiin kasvavan.

Tilojen investointisuunnitelmat ovat pysyneet samantasoisina viime vuosina. Vuonna 2000 traktorin aikoi hankkia lähivuosina neljä tilaa kymmenestä. Puimuri-investointia suunnitteli joka kymmenes tila, ja uutta kasvinviljelykalustoa oltiin ostamassa yli puolelle tiloista. Aikomuksia peruskorjata, laajentaa tai uudistaa kotieläinrakennuksia oli kolmanneksella tiloista. Kasvinviljelyrakennuksiin oli suunnitellut investoivansa joka viides ja salaojitukseen joka neljäs tila. (Ala-Orvola ym. 2001).

Seuraavan, vuonna 2001 tehdyn kyselyn (Rantamäki-Lahtinen ym. 2002) perusteella seitsemän tilaa kymmenestä aikoo lähivuosina jatkaa tuotantoaan entisessä laajuudessa. Kasvinviljelytiloista 27 prosenttia ja kotieläintiloista 21 prosenttia suunnittelee tuotannon laajentamista. Laajentavat tilat ovat entisellään pysytteleviä suurempia peltopinta-alaltaan ja taloudelliselta kooltaan. Myös investointisuunnitelmat ovat laajentajilla selvästi isommat kuin nykyisellään jatkavilla. Kaikkiaan 80-90 prosenttia kyselyn tiloista aikoo investoida maatalouteen vuoteen 2005 mennessä.

Muiden tulolähteiden merkitys näyttää myös kirjanpito-tiloilla jatkuvasti kasvavan. Yli puolella tiloista on maatalouden ulkopuolisia tuloja joko palkkatöistä tai muusta yritystoiminnasta. Joka neljäs tila on monialainen eli harjoittaa tilallaan muuta yritystoimintaa. Viljelijöistä miltei neljännes arvioi maatalouden ulkopuolisten tulojen tilallaan kasvavan vuosina 2001-2005. (Rantamäki-Lahtinen ym. 2002.) Kokonaisuutena kirjanpito-tiloille tehdyt kyselyt osoittavat, että mainitut tilat edustavat enemmänkin jatkamishaluisia ja -kykyisiä tiloja kuin luopuvia tai syrjäytyviä tiloja.

Vuoden 2002 kyselyn tulokset (Ristiluoma & Sipiläinen 2003, s. 31-36) osoittavat, että henkiset paineet maataloilla ovat kasvaneet viimeksi kuluneen kymmenen vuoden aikana. Stressiä koetaan selvästi aikaisempaa useammin. Hieman muita enemmän stressituntemuksia on pienten kotieläintilojen yrittäjillä ja keski-ikäen ylittäneillä viljelijöillä. Suurimpana stressin aiheuttajina pidetään EU:n maatalouspolitiikkaa ja jatkuvia muutoksia yhteiskunnassa. Vaikka kyse on kirjanpito-tiloista eli keskimääräistä vahvemmin maatilatalouteen suuntautuneista yrityksistä, tulokset tukevat kuitenkin muissa tutkimuksissa tehtyjä havaintoja: muutospaineet maatilataloudessa ovat kasvaneet, ja erityisen vaikeaa niihin vastaaminen on pienillä ja ikääntyneen viljelijän omistamilla tiloilla.

3.4 Syrjäytyminen viljelijöiden hyvinvoinnin näkökulmasta

Syrjäytymiseen läheisesti kytkeytyvää ilmiötä, viljelijöiden henkistä hyvinvointia, on käsitelty 1990-luvulla muutamassa suomalaisessa tutkimuksessa. Pråhl-Ollilan (1995a, s. 43-49) kyselyssä vuonna 1993 lähes puolet nuorista, alle 40-vuotiaista maatalousyrittäjistä koki työnsä ruumiillisesti ja henkisesti melko tai erittäin raskaaksi. Valtaosa arvioi henkisen rasittavuuden lisääntyneen kahden edellisen vuoden aikana. Eniten stressiä maatalouden muutospaineet aiheuttivat päätoimisille viljelijöille. Pråhl-Ollilan (1995b) jatkotutkimus osoitti, että maatalouden muutostilanteen rasittavuus ja epävarmuus kasvoivat selvästi parissa vuodessa Suomen liittyessä EU:n jäseneksi. Mitä iäkkäämmästä viljelijästä oli kyse, sitä huonommiksi hän arvioi selviytymismahdollisuutensa.

Pråhl-Ollilan päätelmät iän vaikutuksesta viljelijöiden henkiseen hyvinvointiin vahvistavat aiempien tutkimusten tuloksia. Esimerkiksi Susitaival (1993) on havainnut, että psyykinen oireilevuus lisääntyy jonkin verran iän myötä ja on hieman yleisempää yksinäisillä henkilöillä kuin parisuhteessa elävillä. Lisäksi naiset oireilevat selvästi miehiä enemmän.

Näiden selvitysten valossa ikääntyneillä viljelijöillä lienee suurempi riski syrjäytyä paitsi taloudellisesti myös sosiaalisesti.

Nuoria, alle 45-vuotiaita viljelijöitä koskevan selvityksensä kolmannessa osassa Pråhl-Ollila (1997, s. 64) luokitteli tutkimusjoukon kolmeen ryhmään. Rungas kolmannes viljelijöistä näki maatalouden muutoksen mahdollisuutena tai haasteena. He uskoivat omaan selviytymiseensä ja tilansa tulevaisuuteen. Toisen kolmanneksen muodostivat tilansa tulevaisuudesta epätietoiset viljelijät, joille muutos oli uhkaava. He arvioivat selviytymisensä neutraaliksi, hyvän ja huonon välimaastoon. Kolmannen ryhmään kuului noin viidennes nuorista viljelijöistä. He näkivät tilansa tulevaisuuden synkkänä ja arvioivat omat selviytymismahdollisuutensa huonoiksi. Maatalouden muutos koettiin uhkaksi, ja stressitunteita oli huomattavan usein. Mitä oletettavimmin juuri tässä nuorten viljelijöiden ryhmässä riski syrjäytymisestä on suuri. Pråhl-Ollila (mt., s. 65) muistuttaa, että huonosti voivien viljelijöiden ongelmat ovat vaarassa pahentua: He ”tarvitsisivat mitä kipeimmin apua ja jonkinlaisia ratkaisuja tilanteeseensa”.

Silvasti (1996) on tutkinut maatalousyrittäjien henkistä kuormittuneisuutta ja vetänyt samanlaisia johtopäätöksiä kuin Pråhl-Ollila. Viljelijöiden itse tuottama tekstiaineisto nosti esille monia painetekijöitä. Näistä keskeisimpiä olivat politiikka, perinne ja ihmisarvo. Pelko taloudellisen toimintakyvyn heikkenemisestä oli vain yksi tekijöistä. Silvasti (mt., s. 56) epäileekin, että ”julkisessa keskustelussa maatalouden tulevaisuudesta taloudellinen aspekti lienee saanut suhteettoman suuren osan keskustelun ajasta ja tilasta, kun taas maaseudun sosiaalisesta ja kulttuurisesta tulevaisuudesta ei juuri ole puhuttu”.

Myös Kallio (1997) päätyi viljelijöiden henkistä ilmapiiriä selvittelyssä tutkimuksessaan siihen lopputulokseen, että suomalaisen viljelijäväestön henkinen rasitus on lisääntynyt selvästi EU-jäsenyyden alkuvuosina. Ongelmallisimmassa asemassa eivät kuitenkaan olleet kaikkein pienimmät tilat, sillä peltoalan mukaan tarkasteltuna keskimääräistä enemmän henkistä rasitusta koettiin 20-50 hehtaarin tiloilla (mt., s. 30). Tilan ulkopuolella työskentely vähensi henkisen stressin tunteita (mt., s. 83; vrt. Pråhl-Ollila 1997, s. 67-68).

Hyyryläinen ja Kallio (1997) arvioivat, että suomalaisessa yhteiskunnassa on käynnissä hallitsematon prosessi, jossa hyvinvoinnin tila polarisoituu. Silvastin (mt., s. 58) mukaan viljelijöiden turvattomuus ei selity yksin EU:lla tai taloudellisilla ongelmilla, vaan takana on käynnissä oleva poliittinen, hallinnollinen ja kulttuurinen murros. Viljelijäväestön henkinen ilmapiiri on masentunut ja epävarma. Viljelijöiden pahoinvointiin liittyy monia syrjäytymiseen kytkeytyviä ulottuvuuksia kuten voimattomuuden ja heikkouden kokemista, hyödyttömyyden tunteita, joskus osattomuutta ja puutettakin.

Kaikkiaan viljelijäväestön henkistä hyvinvointia selvittelleet tutkimukset osoittavat kiistatonta, että huoli syrjäytymisvaarassa olevien viljelijöiden ja viljelijäperheiden jaksamisesta ja tulevaisuudesta on aiheellinen. Tätä päätelmää vahvistavat myös viljelijöiden omat

mielipiteet siitä, mihin maatiloja koskevaa tutkimustoimintaa tulisi suunnata. Kirjanpitoiloille suunnatun kyselyn perusteella viljelijöiden mielestä ”ylivoimaisesti” liian vähän on tutkittu viljelijöiden jaksamista ja henkistä hyvinvointia (Ala-Orvola ym. 2001, s. 23).

3.5 Maaseudun työttömyys ja vajaatyöllisyys syrjäytymisen syynä

Syrjäytymisessä on kyse moniongelmaisuudesta. Köyhyyden ohella työttömyys nähdään usein merkittävänä taustatekijänä (vrt. Moisio 2000). Edellä on tarkasteltu maatilojen toimeentulopulmia, jotka tilojen syrjäytymisvaaraa arvioitaessa nousevat esiin työttömyyttä helpommin. Silti työttömyys voi olla todellinen ongelma myös maataloilla.

Silvastian (1996, s. 58-59) mukaan viljelijöiden kokemien paineiden vertaaminen työttömien tilanteeseen on monien eroavaisuuksien takia vaikeaa, vaikka molemmat ryhmät ovatkin joutuneet ongelmiansa eteen suuren yhteiskuntaa koettelevan rakennemuutoksen seurauksena. Sekä työttömien että henkisestä uupumuksesta kärsivien viljelijöiden kokemuksille on kuitenkin yhtäläistä taistelua henkisen jaksamisen ja itsetunnon säilyttämisen puolesta.

Niin kauan kuin viljelijällä on omistuksessaan maatila, häntä ei yleensä tulkita työttömäksi normaalisti käytettävien kriteereiden mukaan. Useimmiten etenkin pienillä tiloilla on kyse **vajaatyöllisyydestä** tai **piilotyöttömyydestä**: tuottavaa työtä maatilalla ei ole riittävästi turvaamaan ympärivuotista toimeentuloa, mutta tilanpitoon sopivia sivuansioita ei liioin ole löydettävissä. Varsinkin naisten työttömyys on osittain tilastoissa näkymätöntä piilotyöttömyyttä (Volk 1999, s. 33). Vajaatyöllisyydestä aiheutuvat ongelmat eivät tule useinkaan havaituiksi kuin välillisesti esimerkiksi toimeentulo-ongelmien kautta.

Mahdollisuudet löytää maataloutta täydentäviä töitä sesonkiluonteisesti, esimerkiksi kasviviljelytiloilla talviaikaan, ovat suomalaisilla maataloilla heikentyneet viime vuosikymmeninä. Toisen maailmansodan jälkeen metsä- ja uittotyöt antoivat tarpeellista lisätuloa etenkin Itä-Suomen pienviljelmille aina 1960-luvulle saakka (Rannikko 1988, s. 5). Metsätöiden koneellistumisen myötä nämä mahdollisuudet kaventuivat, mikä osaltaan vaikutti 1960-luvun lopun suureen poismuuttoon maaseudulta. Tähän aikaan tehdyssä maaseudun elinolututkimuksessa (Alanen & Valkonen 1972, s. 73, 80) maataloilla havaittiin paljon piilotyöttömyyttä: halua ulkopuolisiin ansioihin oli, mutta töitä ei ollut saatavilla. Tutkijat päättelivätkin, että ”yhtenä nuortenkin tärkeimmistä maaseudulta muuttoliikkeen syynä voitaneen pitää haja-asutusalueen maatalatalouteen yhdistettävissä olevien sivu- ja pääansiomahdollisuuksien vähenemistä” (mt., s. 58). Osalle viljelijöistä maanviljely jäi Alasen ja Valkosen mukaan ”pääammattiksi” vain siksi, että korvaavia vaihtoehtoja ei ollut (vrt. mt., s. 74).

Useissa muissakin maatilojen tulonmuodostusta koskevissa tutkimuksissa on nostettu esiin piilotyöttömyys tai vajaatyöllisyys erityisesti pienten viljelmien ongelmana (ks. Peltola 2000, s. 52-62). Peltolan (mt., s. 202-203) mukaan monella tilalla päätoimisuukselle ei löydy vaihtoehtoja (vrt. MacKinnon ym. 1991, s. 69). Muiden töiden saamista rajoittavat

viljelijäperheen jäsenten heikko ammattitaito muihin ammatteihin ja/tai heikko töiden tarjonta. Myös Stofferahn (2000, s. 323) on havainnut, että yhteiskunnan soveltamat tai tutkimuksissa käytettävät määritelmät työttömyydestä tai edes vajaatyöllisyydestä eivät aina ota huomioon viljelijöiden tai kotona pysyvästi olevien henkilöiden työllisyysongelmia. Vajaa-työllistetyt viljelijät ja viljelijäperheiden jäsenet eivät useinkaan näy työttömyystilastoissa ja voivat jäädä tämän takia myös syrjäytymistä selvittävässä tutkimuksissa huomaamatta.

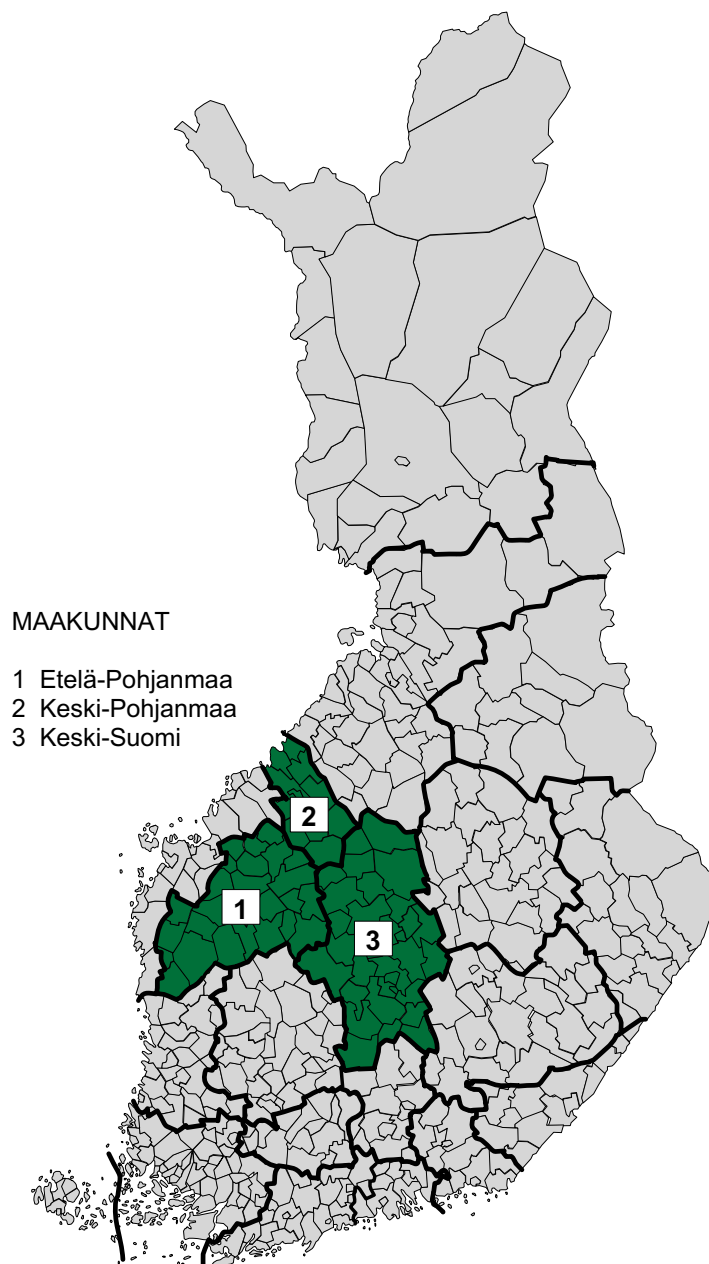
Yhdysvaltojen maaseutualueiden työllisyyttä tutkiessaan Jensen ym. (1999) ovat havainneet, että haja-asutusalueilla vajaatyöllisyyden todennäköisyys on merkittävästi suurempi kuin kaupungeissa. Lisäksi maaseudulla vajaatyöllisyydestä on vaikea päästä irti. Erityisen epäedullisessa asemassa ovat maaseudun naiset, verrattiinpa heitä kaupungissa asuviin naisiin tai maaseudulla asuviin miehiin. Brown ja Hirschl (1995, s. 61) ovat huomanneet myös, että yksinhuoltajien - joista valtaosa on naisia - tilanne on vaikea erityisesti haja-asutusalueilla: vaikka työllistyminen vähentääkin selvästi köyhyyden todennäköisyyttä, maaseudulla vaikutus on paljon kaupungeja vähäisempi. Myös Suomessa osa maaseudun naisista jää tai jätetään työvoiman ulkopuolelle. Högbäckan (2000, s. 21) mukaan naiset eivät aina rekisteröidy työnhakijoiksi, jos työtä ei kerta kaikkiaan ole tarjolla. Jensenin ym. (mt., s. 435) vajaatyöllisyyden tutkimuksessa ainut maaseudun kannalta positiivinen ilmiö oli se, että haja-asutusalueille suhdannevaihtelut heijastuvat lievemmin kuin kaupunkialueille.

Eri selvityksissä on pohdittu myös sitä, onko maaseututyöttömyys erilaista kuin kaupunkityöttömyys. Esimerkiksi Ihmisten maaseutu -ohjelma (2000, s. 19) arvioi, ettei pitkittyväkään työttömyys olisi maaseudulla välttämättä yhtä lamaannuttava kokemus kuin kaupungissa, koska maaseutuyhteisö tarjoaa kaupungeja enemmän mahdollisuuksia epäviralliseen tekemiseen. Samanlaisia johtopäätöksiä on myös Pikkaraisella (1997, s. 41). Osalla työttömistä näin saattaa ollakin (vrt. Poutanen 2001). Vaarana tällaisissa arvioinneissa on, että maaseudun työttömyyttä tai vajaatyöllisyyttä ei yhteiskunnan näkökulmasta koeta yhtä vakavaksi ongelmaksi kuin kaupunkien työttömyyttä. Tämänkaltaisesta ajattelusta löytyy esimerkkejä maatiloilla asuvien henkilöiden työttömyysturvaa koskevista ratkaisuista. Katajamäen (2001, s. 35-36) mielestä maaseudulla työn ja työttömyyden välinen raja on häilyvämpi kuin kaupunkialueilla, mutta nykyiset työhallinnon linjaukset suosivat kaupunkiseutujen totaalityttömiä.

4 Tutkimusmaakuntien ominaispiirteitä

4.1 Maakuntien sijainti ja perustiedot

Tässä luvussa esitellään eräitä keskeisiä alueellisia ja maatilatalouteen liittyviä tunnuspiirteitä kolmesta tutkimusmaakunnasta Etelä-Pohjanmaalta, Keski-Pohjanmaalta ja Keski-Suomesta. Maakunnat sijaitsevat läntisessä ja keskisessä Väli-Suomessa (Kuva 1). Etelä-Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa maakuntarajat (maakunnan liiton alue) ovat yhtenevät vastaavien maakunnallisten työvoima- ja elinkeinokeskusten (TE-keskusten) rajojen kanssa, sitä vastoin Pohjanmaan TE-keskuksen alueeseen kuuluvat sekä Keski-Pohjanmaan maakunta että Pohjanmaan maakunta (Österbotten). Pohjanmaan TE-keskuksen jakautuminen kahteen maakuntaan aiheuttaa joitakin pulmia maakuntien tilastovertailussa, sillä monet

Kuva 1. Kartta tutkimusmaakunnista.

Taulukko 1. Tietoja tutkimusmaakunnista.

	E-P	K-P	K-S	Tutkimusalue	Koko Suomi
Väestö, henk. (2002)	194 105	70 674	265 078	529 857	206 083
Maapinta-ala, km ² (2001)	13 458	5 286	16 582	35 326	304 47
Väestötiheys, as/km ² (2002)	14,4	13,4	16,0	15,0	17,1
Väestön koulutustaso, VKTM (2001)	238	240	274	...	278
Työssäkäyvät elinkeinon mukaan (2000)	75 785	27 379	103 060	209 224	2 233 065
- alkutuotanto, henk.	10 100	3 728	6 595	20 423	117 213
- jalostus, henk.	22 046	7 113	30 685	59 844	596 025
- palvelut, henk.	42 045	15 938	63 886	121 869	1 483 608
Taloudellinen huoltosuhte (2000)	1,50	1,65	1,52	1,51	1,32
BKT/asukas, % koko maasta (2000)	68,6	77,7	82,8	77,0	100,0
- maa- ja metsätal. osuus BKT:sta, %	10,6	10,7	6,4	8,4	3,7

tilastot on jaoteltu TE-keskuksittain eikä maakunnittain. Tästä johtuen Keski-Pohjanmaan osalta ei kaikkia tilastoja ole ollut saatavilla pelkästään ko. maakuntaa koskevinä. Myös ympäristökeskuksen alue kattaa useamman maakunnan Länsi-Suomessa, sillä Etelä-Pohjanmaa ja Keski-Pohjanmaa muodostavat yhdessä Pohjanmaan maakunnan kanssa Länsi-Suomen ympäristökeskuksen alueen. Keski-Suomessa on oma ympäristökeskus. Taulukossa 1 on esitetty eräitä aluetta koskevia tunnuslukuja maakunnittain ja kolmen maakunnan yhteisalueelta sekä koko Suomen osalta.

4.2 Yleinen taloudellinen tilanne

Suomen maaseutuindikaattoreita koskevassa selvityksessään Palttila ja Niemi (1999) ovat käyneet maakunnittain läpi alueellisen bruttokansantuotteen eli **bkta-indeksin** kehitystä vuosina 1988-1996. Koko maata tarkastellen maaseutumaisien kuntien bkta-indeksi on ollut mainittuna ajanjaksona miltei kolmanneksen valtakunnallisen indeksin alapuolella. Jokaisessa kolmesta tutkimusmaakunnasta on paljon näitä maaseutumaisia kuntia, ja asukasta kohden laskettu bruttokansantuote onkin selvästi valtakunnallisen keskiarvon alapuolella (vrt. Taulukko 1). Tuotannon arvolla mitattuna Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Pohjanmaan katsotaan kuuluvan pienten maakuntien joukkoon, kun taas Keski-Suomi luokitellaan keskikoisten maakuntien ylempään ryhmään. (Palttila & Niemi 1999, s. 4-109).

Tilastokeskuksen suuraluejaossa mainittujen kolmen maakunnan ohella Väli-Suomen suuralueeseen kuuluu Pohjanmaan maakunta. Tulonjakotilaston 1999 (Taulukko 11) mukaan Väli-Suomen maaseutumaisissa kunnissa kotitalouksien käytettävissä olevat tulot olivat hieman ylemmät kuin koko maassa keskimäärin mutta kuitenkin kymmenisen prosenttia alemmat kuin ko. alueen kaupunkimaisissa kunnissa.

Etelä-Pohjanmaan tuotantorakenne ja tuotantotapa poikkeaa Suomen muista maakunnista alkutuotantovaltaisuuden ja pk-yritysten suurten määrän vuoksi. Maakunnan bkta-indeksi on maan alhaisimpia, Palttilan ja Niemen (1999) käyttämän tarkastelujakson lopussa eli vuonna 1996 se oli noin 75 prosenttia koko maan arvosta. Kaupunkimaisten kuntien bkta-indeksi oli yli 2,1 -kertainen maaseutumaisiin verrattuna.

Keski-Pohjanmaan tuotantorakenne on kaksijakoinen. Yhtäältä maakunnassa on suurta, pääomavaltaista teollisuutta, toisaalta alueella on merkittävästi maatalouden ja elintarviketeollisuuden yrityksiä. Keski-Pohjanmaan bkta-indeksi on ollut keskimäärin 20 prosenttia koko maan alapuolella. Kaupunkimaisten kuntien bkta-indeksi on ollut 1,6 -kertainen ja tajaan asuttujen 1,4 -kertainen maaseutumaisiin verrattuna.

Keski-Suomen tuotantorakennetta luonnehditaan verraten monipuoliseksi. Seutukunnat kuitenkin poikkeavat toisistaan, ja maakunnan sisäiset erot ovat suuret. Maakunnan bkta-indeksi pysytteli Palttilan ja Niemen (1999) käyttämällä tarkastelujaksolla noin 90 prosentin tasolla koko maan keskiarvosta. Kaupunkimaisten kuntien bkta-indeksi on ollut 1,7 ja tajaan asuttujen 1,5 kertaa korkeampi kuin maaseutumaisten.

Alueellinen **BTV-indikaattori** mittaa bruttokansantuotteen, työllisyyden ja väestön muutoksia. Sen mukaan Keski-Pohjanmaan, Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Suomen kehitysvauhti on jäänyt hieman jälkeen koko maan keskiarvosta vuosina 1995-2000. Kyseisenä ajanjaksona investoinnit kasvoivat Etelä-Pohjanmaalla selvästi Keski-Suomea ja Keski-Pohjanmaata nopeammin. Kaikissa kolmessa maakunnassa investointiaste on kuitenkin koko maan keskiarvon yläpuolella. Yrittäjiä suhteessa palkansaajiin on koko Suomen maakunnista eniten Etelä-Pohjanmaalla ja Keski-Pohjanmaalla, mikä selittyy sekä pienyrittäjien että maatalousyrittäjien suurella osuudella. Vuosina 1995-2000 kotitalouksien käytettävissä olevat tulot kasvoivat kaikissa tutkimusmaakunnissa hitaammin kuin Suomessa keskimäärin. Kaikkiaan Etelä-Pohjanmaa, Keski-Pohjanmaa ja Keski-Suomi ovat maakuntien välisissä vertailuissa monien indikaattoreiden osalta varsin lähellä toisiaan. (Rakennemuutoskatsaus 2002).

4.3 Maatilatalous tutkimusalueella

Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus (TIKE) käyttää samaa suuraluejakoa kuin Tilastokeskus. Tässä aluejaottelussa Väli-Suomen suuralueeseen (NUTS 2) kuuluvat sekä kaikki kolme tutkimusmaakuntaa että Pohjanlahden rannikolla sijaitseva Pohjanmaan maakunta (Österbotten). Vuonna 2002 koko Väli-Suomessa eli neljän maakunnan alueella oli noin 19 000 maatilaa, mikä on noin neljännes koko maan tilamäärästä. Tilojen lukumäärä on vähentynyt runsaalla viidenneksellä vuosina 1995-2002. Väli-Suomen maatalojen kokoluokkajakauma vuonna 2002 oli samantapainen kuin koko maassa keskimäärin. Keskipeltoala jäi kuitenkin 2,8 hehtaaria maan keskiarvoa pienemmäksi. Kasvinviljely oli päätuotantosuuntana yli puolella tiloista ja lypsykarja 28 prosentilla. (Niemi & Ahlstedt 2003, s. 8-21).

Taulukossa 2 on maatilataloutta koskevia tietoja maakunnittain ja kolmen maakunnan yhteisalueelta sekä vertailua koko Suomea koskeviin lukuihin. Maatalouden merkitys aluetaloudellisesti on Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla selvästi suurempi kuin Keski-Suomessa⁷. Vuonna 1999 kolmen maakunnan yhteinen osuus maatalouden toimialan arvonlisäyksestä koko Suomessa ylsi miltei viidennekseen (19 %). Elintarviketeollisuuden arvonlisäyksestä vastaava osuus oli 12,6 prosenttia. (Knuutila 2001, s. 18-23.) Toisaalta Keski-Suomessa ja myös Etelä-Pohjanmaan itäosissa metsätaloudella on tärkeä rooli maatalojen tulonmuodostuksessa (Toivonen 2002 ja Metsätalouden merkitys...2003).

EU:n jäsenenä Suomi noudattaa unionin yhteisen maatalouspolitiikan (CAP) säännöksiä. Epäsuotuisista luonnonolosuhteista johtuen tuen merkitys maatalouden tulonmuodostuksessa on Suomessa selvästi suurempi kuin muissa EU-maissa. Tuki koostuu kahdesta pääosasta: yhteisen maatalouspolitiikan säännösten perusteella maksettavista sekä Suomen omista kansallisista varoista maksettavista tuista. Tukien porrastamiseksi viljelyolosuhteiden mukaan Suomi on jaettu kolmeen pääalueeseen. Etelä-Suomen tukialueilla A ja B maksetaan yhteisen maatalouspolitiikan tukien lisäksi liittymissopimuksen artiklan 141 mukaista kansallista ns. vakavien vaikeuksien tukea. Vastaavasti kansallista pohjoista tukea maksetaan Suomen keski- ja pohjoisosissa eli C-alueella, joka on jaettu viiteen vyöhykkeeseen. (Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2002, s. 49-57).

Etelä-Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Keski-Suomen maakunnat kuuluvat lähes kokonaan C-alueeseen. Etelä-Pohjanmaalla on sekä C1- että C2- aluetta, kun taas Keski-Pohjanmaa on kokonaan C2- aluetta. Keski-Suomesta suurin osa on C2- aluetta, mutta maakunnassa on myös joitakin C1- alueen kuntia sekä kaksi B-tukialueeseen kuuluvaa kuntaa: Jämsä ja Kuhmoinen.

Taulukko 2. Tietoja maatilataloudesta tutkimusmaakunnissa.

	E-P	K-P	K-S	Tutkimusalue	Koko Suomi
Maatiloja (2001)	8 704	1 913	3 994	14 661	77 320
Keskipeltoala, ha (2001)	27,4	28,8	22,9	...	28,9
Keskimetsääala, ha (2001)	32,5	51,7	61,7	43,0	45,1
Viljelijöiden ikä keskimäärin, v. (2000)	43,5	43,7	43,9	...	44,0
Maataloustulo, €/tila (2000)	13 653	18 109	10 423	...	13 458
Velat tilaa kohti, € (2000)	31 753	38 485	24 042	...	32 443

⁷ Maatalouden toimialan arvonlisäystä näissä maakunnissa nostaa jonkin verran se, että siihen sisältyy myös turkistalouden toimialan arvonlisäys. Pääosa turkiksista tuotetaan Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Etelä-Pohjanmaan maakunnissa. (Knuutila 2001, s. 19.)

Pyykkösen (2001a) tutkimuksen mukaan maatalojen väheneminen vuosina 1995-2000 on Keski-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaalla ollut nopeampaa mutta Keski-Pohjanmaalla hitaampaa kuin koko maassa keskimäärin. Nopeimmin tilojen lukumäärä on vähentynyt syrjäisimmillä ja maatalouden kannalta epäedullisimmilla alueilla. Keski-Pohjanmaalla maitotilojen määrä on supistunut hitaimmin koko maassa. Siellä myös tilojen rakenne peltohehtaareilla tarkasteltuna painottuu suurempiin kokoluokkiin kuin kahdessa muussa maakunnassa. Pieniä, alle 15 peltohehtaarin tiloja on suhteellisesti eniten Keski-Suomessa.

Aktiivisuus navetta- ja sikalainvestointeihin on Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla ollut viime vuosina selvästi Keski-Suomea suurempaa. Toisaalta luopumisintensiteetti luopumistukijärjestelmän avulla vuosina 1995-2000 on ollut Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla Keski-Suomea voimakkaampaa, mihin tosin vaikuttanevat tukijärjestelmän tiukat päätoimisuusehdot: Keski-Suomen pienille tiloille jatkajia on ollut vaikea löytää. Tällöin tuotannosta on luovuttu järjestelmien ulkopuolella. Tätä oletusta tukee myös se, että ns. marginaalipeltoa eli viljelemättömyysuhan alla olevia peltoja on Pyykkösen (2001a, s. 40) mukaan Keski-Suomessa suhteellisesti selvästi enemmän kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaan maakunnissa. Seuraavassa kuvailaan vielä joitakin tutkimusmaakuntien keskeisimpiä, lähinnä maatilatalouteen liittyviä piirteitä.

4.3.1 Etelä-Pohjanmaa

Etelä-Pohjanmaa on huomattava maatalouden ja elintarviketeollisuuden keskittymä. Muita keskeisiä toimialoja ovat metalli ja puu, erityisesti huonekalut. Maakunnan keskuksessa, Seinäjoella, toimii elintarvikealan osaamiskeskus Foodwest, joka on osa valtakunnallista osaamiskeskusohjelmaa.

Etelä-Pohjanmaalla maatalous on tärkeää sekä paikallisesti alueen tuotantotoiminnassa että maatalouden toimialan koko arvonnäkökulmasta mitattuna. Vuonna 1999 maatalouden toimialan osuus alueen bruttokansantuotteesta oli 4,4 prosenttia, kun koko maan osalta vastaava luku oli 1,2 prosenttia. Etelä-Pohjanmaan osuus koko toimialan valtakunnallisesta arvonnäkökulmasta oli 10,5 prosenttia. Myös elintarviketeollisuuden osuus maakunnan bruttokansantuotteesta oli Suomen selvästi korkein, 5,8 prosenttia. Toimialan keskiarvo koko maassa oli 1,8 prosenttia. Vuonna 2000 maataloudessa työskentelevien osuus alueella työssäkäyvistä väestöstä oli 12 prosenttia, kun koko Suomessa vastaava luku oli 4,2 prosenttia. (Knuutila 2001, s. 18-26).

Etelä-Pohjanmaalla on runsaasti kotieläintaloutta. Suurin työllistäjä on lypsykarjatalous, joka on päätuotantosuuntana 29 prosentilla maatiloista. Maitotulot muodostavat miltei puolet maatalouden kokonaistuloista. Myös sian- ja siipikarjanlihan tuotanto on merkittävää. Maatalouden myyntituloista, tuotantotuet mukaan lukien, yli 80 prosenttia tulee kotieläintaloudesta. Koko maan perunantuotannosta Etelä-Pohjanmaan osuus on noin kolmannes.

EU-jäsenyyden aikana eteläpohjalaisten maatalojen väheneminen on jatkunut entisellään, noin 3-4 prosenttia vuosivauhtia. Toisaalta osalla tiloista on investoitu voimakkaasti tuotannon laajentamiseen: investointitukia saaneet kotieläintilat ovat lähes kaksinkertaistaneet tuotantonsa (Maaseutuohjelma 2001-2006..., s. 7). Tuotantomäärien arvioidaan pysyvän ennallaan tai jopa lisääntyvän lähivuosina. Yhtenä suurimmista ongelmista pidetään sukupolvenvaihdosten vähäisyyttä.

Etelä-Pohjanmaalla uskotaan maa- ja elintarviketalouden tulevaisuuteen. Toimialan kehittäminen on yksi maakunnan painopistealoista (vrt. Maatalouden kehittämisohjelma 2000-2006). Mustakankaan (2002, s. 53) tutkimuksen mukaan Etelä-Pohjanmaalla on sitouduttu vahvasti perusmaatalouden kehittämisstrategiaan. Myönteisenä koettujen maatalouden tulevaisuudennäkymien lähtökohtana ovat maakunnan ominaispiirteet, elintarviketuotanto ja sitä tukeva maatalous sekä yhteisymmärrys niiden kehittämisen tarpeellisuudesta. Etelä-Pohjanmaan maaseutuohjelman painopisteitä ovat elintarviketuotannon yhteistyö, metsien kokonaisvaltainen hyödyntäminen, maaseudun kylien ja palvelujen, osaamisen sekä maaseutuyritysten toimintaympäristön kehittäminen ja luonnonympäristön huomioiminen (Maaseutuohjelma 2000-2006..., s. 14-18).

4.3.2 Keski-Pohjanmaa

Keski-Pohjanmaalla maatalouden toimialan osuus alueen tuotantotoiminnasta on korkein koko Suomessa, 5,4 prosenttia. Toisaalta maakunnassa on myös muuta yritystoimintaa; esimerkiksi Kokkolan seutukunnassa on vahvaa kemian ja metallin suurteollisuuden vientituotantoa sekä pk-yrityksiä. Muita vahvoja aloja ovat elintarviketeollisuus, vaatetus- ja nahka-ala, metalli- ja konepaja sekä vene- ja muoviteollisuus. Maataloudessa on erikoistuttu maidontuotantoon ja perunanviljelyyn. Lisäksi turkistarhauksella on alueelle suuri taloudellinen merkitys. (Länsi-Suomen yhteistyöalueen... 1999, liiteosa).

Keski-Pohjanmaalla elintarviketeollisuuden alueellinen merkitys ei ole yhtä huomattava kuin maatalouden. Sen osuus alueen bruttokansantuotteesta oli 2,1 prosenttia vuonna 1999, mikä on hieman koko maan keskiarvon yläpuolella mutta selvästi matalampi kuin Etelä-Pohjanmaalla. Keskipohjalaisen elintarviketeollisuuden osuus toimialan koko arvonlisäyksestä Suomessa ylsi tuolloin vain 1,2 prosenttiin. Maatalouden toimialan työllisten osuus alueella työssäkävystä väestöstä on samaa tasoa kuin Etelä-Pohjanmaalla, 12 prosenttia. (Knuutila 2001, s. 18-26).

Keski-Pohjanmaan maaseutustrategia 2000-2006 (Luoto & Rosenqvist 1999) kattaa niin kutsutun laajan Keski-Pohjanmaan eli Kaustisen, Kokkolan, Nivala-Haapajärven ja Ylivieskan seutukunnat. Strategian mukaan maakuntaa voidaan pitää ”mieluummin erikoistuneena kuin monipuolisena talous- ja kulttuurialueena” (mt., s. 4). Keski-Pohjanmaan maaseudun vahvuuksina mainitaan raaka-aineiden tuotannon lisäksi alueen kulttuuri ja luonnonympäristö. Strategian keskeisenä lähtökohtana on maaseudun ja kaupungin vuorovaikutus, ja

tavoitteelliseksi keskipohjalaisen maaseudun vahvuudeksi vuonna 2006 on määritelty raaka-aineiden ja elämysten tuottaminen.

Vuosien 2000-2006 maaseutustrategian taustalla on EU-jäsenyyden alkuvuosina koostettu Keski-Pohjanmaan alueellinen maatalousstrategia (Kaipainen & Rosenqvist 1996). Siinä tulevaisuuden suunnittelu, laatujärjestelmien hyödyntäminen ja tilusjärjestelyt on määritelty kaikkia maataloja koskeviksi kehittämistarpeiksi. Lisäksi strategiassa on tähdennetty maanviljelijöiden elinikäistä oppimista ja verkostomaista yhteistyötä.

Vuosien 2000-2006 maaseutustrategiassa (Luoto & Rosenqvist 1999, s. 11) huomioidaan maatalojen lukumäärän vähenemiseen kohdistuvat paineet ja todetaan muun muassa, että ”tuotannosta poistuvien maanviljelijöiden on keksittävä uusia elannon hankkimistapoja tai muutettava muualle”. Strategia painottaa ”uudistuvaan, vuorovaikutteiseen ja oppimishaluiseseen maaseutuun liittyviä kehittämismahdollisuuksia pyrittäessä luomaan toimeentulon edellytyksiä maataloudesta vapautuville viljelijöille”.

Pohjanmaan TE-keskuksen alueellinen maaseutuohjelma 2000-2006 (Alueellisen maaseutuohjelman käsikirja 2002) kattaa Keski-Pohjanmaalta Kokkolan seutukunnan. Kaustisen seutukunta kuuluu Pohjois-Suomen tavoite 1 -ohjelma-alueeseen. Maaseutuohjelma korostaa perusmaatalouden kehittämisessä kustannussäästöjen löytämistä sekä maaseutukulttuurista ja luonnonympäristöstä kumpuavien vahvuuksien hyödyntämistä. Maaseudun roolin elämysten tuottajana arvioidaan korostuvan.

4.3.3 Keski-Suomi

Keski-Suomessa elintarvikesektorin ja erityisesti maatalouden merkitys on paljon pienempi kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. Tärkeitä aloja ovat metsätalous sekä puunjalostus ja siihen liittyvä metalliteollisuus. Kasvavia aloja ovat elektroniikkateollisuus, graafinen ja kemian teollisuus sekä energia- ja ympäristöteknologia. Jyväskylän teknologiakeskus on osa valtakunnallista osaamiskeskusohjelmaa. (Länsi-Suomen yhteistyöalueen... 1999, liiteosa).

Keskisuomalaisen maatalojen tärkeimpiä tulolähteitä ovat maito ja metsä. Myös muut ansio-tulot ovat monilla tiloilla merkittäviä. Tilojen tuloista kolme viidennestä saadaan maidosta ja yksi viidennes naudanlihasta. Metsätalouden osuus maatalojen tuloista on kaksinkertainen koko maan keskiarvoon verrattuna. Maatalouden rakennemuutos on ollut nopeaa EU-jäsenyyden aikana. Kaikki pelto ei kuitenkaan ole siirtynyt lisämaiksi tuotantoa jatkaville tiloille, vaan osa on metsitetty tai jätetty viljelemättömäksi. (Alueellinen maaseudun... 2000, Liite 8; vrt. Pyykkönen 2001a, s. 33-43).

Keski-Suomessa maatalouden toimialan osuus jää 0,9 prosenttiin alueen bruttokansantuotteesta. Elintarviketeollisuudessakin vastaava osuus (1,1 %) on selvästi valtakunnallisen keskiarvon (1,8 %) alapuolella. Maatalouden toimialan työllisten osuus alueella työssäkäyvistä

väestöstä on vajaat viisi prosenttia eli alle puolet siitä, mitä se on Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. (Knuutila 2001, s. 18-26).

Keski-Suomen alueellisessa maaseutusuunnitelmassa ohjelmakaudelle 2000-2006 mainitaan maaseudun elinkeinotoimintaan liittyvinä vahvuuksina muun muassa hyvä sijainti ja ympäristö, metsävarat ja vesistöt. Maatilojen tuotantosuuntien ja tulorakenteen monipuolisuuden katsotaan vähentävän maatilatalouden haavoittuvuutta toimialana maakunnan tasolla. Keski-suomalaisia maatiloja luonnehditaan suunnitelmassa monitoimitiloiksi, joskin maito ja metsä muodostavat pääosan toimeentulosta. Maakunnan pohjoisissa seutukunnissa on keskitytty maidon ja naudanlihan tuotantoon, kun taas läntistä ja eteläistä Keski-Suomea luonnehditaan ”monimuotoisen elinkeinotoiminnan alueeksi”.

Maaseutusuunnitelmassa todetaan yhdeksi ohjelmakauden keskeiseksi tehtäväksi maataloudesta vapautuvan työvoiman kysynnän varmistaminen työmarkkinoilla, mikä nähdään ennen kaikkea osaamiskysymyksenä, ”haasteena elinikäiselle oppimiselle”. Maaseudun kehittämiseen valitut kolme toimintalinjaa ovat maaseutuyritysten kilpailukyvyn kehittäminen, kylien ja elinympäristön kehittäminen sekä osaamisen tason nostaminen. TE-keskuksen kautta Keski-Suomessa rahoitetaan kolmea maaseudun teemaohjelmaa, jotka suuntautuvat kylätöiminnan, maaseutumatkailun ja pk-elintarvikealan kehittämiseen.

5 Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen lukumäärän arviointi

Syrjäytymisuhan alla olevien tilojen määrän arvioiminen edellyttää syrjäytymisvaaraa kuvaavien kriteereiden määrittämistä. Kuten edellä luvuissa 2 ja 3 kävi ilmi, yksiselitteistä määritelmää maatilojen syrjäytymiselle tai syrjäytymisvaaralle ei ole olemassa. Tässä luvussa hahmotellaan joitakin yksinkertaisia ja helposti saatavilla olevia mittareita, joita on mahdollista käyttää maatilojen syrjäytymisvaaran arviointiin sekä kolmen tutkimusmaakunnan alueella että koko maan osalta.

Vaikka syrjäytymisen tarkasteluun on määritelty esimerkiksi köyhyyttä tai työttömyyttä koskevia objektiivisia kriteereitä, ilmiössä on yleensä kyse myös **subjektiivisesta** kokemisesta (vrt. Stofferahn 2000 sekä Helne 2002, s. 35). Toisin sanoen henkilö voi kokea itsensä syrjäytyneeksi, vaikka hän ei sitä olisikaan esimerkiksi työllisyyttä tai toimeentuloa osoittavien tunnuslukujen valossa - tai päinvastoin. Esimerkiksi Heikkilä (1991, s. 40) toteaa, että ”ihminen voi olla huono-osainen olematta silti syrjäytynyt”. Tällaisten syrjäytymistuntemuksien havainnointi edellyttää henkilökohtaista kyselyä tai haastattelua, kuten esimerkiksi Sireni (2001) teki tutkimuksessaan pienten maatilojen naisten syrjäytymisestä. Toisaalta todellisesta taloudellisesta tilanteesta on usein vaikea saada luotettavia tietoja haastattelemalla, ja siksi tulotarkasteluun olisi hyvä käyttää esimerkiksi verotustietoja (vrt. Vernimmen ym. 2002).

Tässä tutkimuksessa ei ole sen suppeuden takia voitu selvittää yksilökohtaisesti, miten konkreettisenä viljelijät tai viljelijäperheen jäsenet kokevat uhkan syrjäytymisestä maatilansa osalta tai omalla kohdallaan. Tavoitteena on sen sijaan etsiä nykyisistä tilastoista saatavilla olevia tunnuslukuja, joiden avulla pystyttäisiin edes karkeasti arvioimaan syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen lukumäärää tutkimusmaakunnissa ja valtakunnallisesti.

5.1 Kriteereitä maatilojen syrjäytymisen tarkasteluun

Syrjäytymisessä on kyse monien ongelmien kasautumisesta. Usein sen käynnistäjänä on puute työstä ja toimeentulosta. Heikkilä (1991, s. 0-41) nimeää syrjäytymisen keskeisiksi ulottuvuuksiksi tuotannon, kulutuksen, sosiaalisen yhteyden ja vallan. Sosiaali- ja terveysministeriön syrjäytymisen vastaisen toimintasuunnitelman mukaan ”syrjäytymisen riski voi toteutua esimerkiksi syrjäytymisenä tuotannosta (työttömyys), kulutuksesta (köyhyys), terveydestä (sairaus) tai sosiaalisesta yhteydestä” (Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen... 2001, s. 26). Tässä yhteydessä syrjäytymisvaaraa tarkastellaan STM:n syrjäytymisen vastaisen toimintasuunnitelman jaottelua mukaillen.

5.1.1 Tuotannosta syrjäytyminen

Maatiloilla **tuotannosta syrjäytyminen** ei ilmene samalla tavoin kuin palkkatyössä: viljelijän tai puolison työttömyys näkyy vain osittain tai ei ollenkaan virallisissa työttömyystilastoissa. Esimerkiksi syrjäisen eli harvaan asutun maaseudun naisten maan keskiarvoa pienempi osuus työttömistä johtuu Volkin (1999, s. 33) mukaan siitä, että naisten työttömyys on osittain tilastoissa näkymätöntä piilotyöttömyyttä: ”Naisten vetäytyminen työmarkkinoilta tai osa-aikainen työllistyminen esimerkiksi maatiloilla on tavallista maaseutualueilla. Joukossa on myös niitä, joilla maatila estää työttömyysetuuksien saannin, jolloin ei myöskään ilmoitauduta työttömäksi”. Maatilojen piilotyöttömyys - puhumattakaan tuottavan työn totaalisesta puutteesta - ei siten tilastoidu, mikä vaikeuttaa työttömyyden tai vajaatyöllisyyden käyttöä maatilojen syrjäytymisuhan mittarina (vrt. Peltola 1999, s. 16). Viljelijäperheen työllisyyden tai työllistyneisyyden arvioinnin tekee ongelmalliseksi myös se, että tietoja maatilojen työpanosmääristä on saatavissa vain rajoitetusti. Varsinkin piilotyöttömyyden laajuutta on mahdoton selvittää muutoin kuin henkilökohtaisella kyselyllä tai seurannalla.

Maatiloilla tehtävän työn määrää kartoitetaan EU-maissa määrääjain tehtävillä rakennetutkimuksilla (*structure survey*). Ensimmäiset rakennetutkimukset tehtiin Suomessa vuosina 1995 ja 1997 otantatutkimuksena noin kolmannekselle tiloista. Kolmas ja viimeisin rakennetutkimus oli totaalitutkimuksena tehty Maatalouslaskenta 2000. Rakennetutkimusten tulokset talletetaan EU:n EUROFARM-tietokantaan, ja niitä koskevia tietoja on saatavilla Eurostatin julkaisuista (Eurojyvä 2000, s. 3-4).

Rakennetutkimuksen kautta saadaan tietoja maatalouteen käytetystä työpanoksesta ja jossain määrin myös muiden kuin maataloudessa tehtyjen töiden määrästä. Tutkimuksessa

selvitetään henkilöittäin maataloustöihin käytettyä vuotuista työtuntimäärää tiettyjen valmiiksi annettujen tuntimäärien eli työaikaluokkien rajoissa. Lisäksi viljelijältä ja puolisoilta tiedustellaan, käyvätkö he muussa ansiotyössä (eli onko heillä töitä tilan ulkopuolella tai työskentelevätkö he tilalla muissa kuin maataloustöissä) päätoimisesti, sivutoimisesti vai ei lainkaan.

Vajaatyöllistymisen ja sitä kautta mahdollisen syrjäytymisen selvittämisessä rakennetutkimus jää puutteelliseksi (vrt. Peltola 1999, s. 16-18, 34-35). Normaaliksi vuosityöajaksi rakennetutkimuksessa on määritetty 1 800 tuntia vuodessa. Maatalouslaskennan 2000 mukaan miltei kolmannes viljelijöistä ja viidennes puolisoista ilmoitti tekevänsä tilallaan maataloustöitä enemmän kuin 3 000 tuntia vuodessa eli yli kahdeksan tuntia vuoden jokaisena päivänä⁸. Toisaalta neljäsosalla viljelijöistä ja lähes 40 prosentilla puolisoista vuotuinen työaika jäi alle 450 tunnin. Useammalla kuin joka neljännellä viljelijällä oli päätoimi tilan ulkopuolella. (Maatalouslaskenta 2000 Maatalouden työvoima, s. 16-28).

5.1.2 Kulutuksesta syrjäytyminen

Viljelijäperheiden vajaatyöllisyyttä on vaikea tai jopa mahdoton selvittää nykyisistä tilastoista. Puute tuottavasta työstä maatilalla ilmenee kuitenkin yleensä alkutuotannosta saatavien ansiotulojen vähäisyytenä, mikä puolestaan voi johtaa viljelijän tai viljelijäperheen **syrjäytymiseen kulutuksesta**. Pienituloisuuden on myös todettu kytkeytyvän voimakkaasti muihin syrjäytymisessä ilmeneviin ongelmiin, kuten koettuun terveyteen, sosiaalisiin suhteisiin tai elämän mielekkyyteen (vrt. Arola 2001 ja Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001, s. 12).

Ansiotason pienuuteen liittyvät ongelmat kärjistyvät, mikäli maataloudesta saatavat tulot laskevat - kuten EU-jäsenyyden aikana hyvin monella tilalla on tapahtunut. Ellei toimeentuloaukkoa kyetä paikkaamaan, käytettävissä olevat tulot eivät enää riitä sekä henkilökohtaiseen kulutukseen että maatilatalouteen sidottujen pääomien uudistamiseen. Viljelijä tai viljelijäperhe joko köyhtyy tai ylläpitää entistä kulutustasoaan vähentämällä tilansa investointeja eli kuluttamalla maatilatalouden pääomiaan.

Viljelijän ja puolison tulot ovatkin yksi mahdollinen mittari maatilojen syrjäytymisvaaran arviointiin. Mitä pienemmät ovat tulot, sitä suurempi on uhka syrjäytymisestä. Syrjäytymisuhkaa ei kuitenkaan voida tarkastella vain maa- ja metsätaloudesta saatujen tulojen perusteella, vaan huomio on kiinnitettävä kokonaistulotasoon. Monilla viljelmillä, joilla maatilatalouden tulot ovat hyvin pienet tai negatiiviset, muista lähteistä saatavat tulot nostavat kokonaistulotason jopa maatilatalouksien keskiarvoa korkeammaksi (Puurunen 1990, s. 62-65; Väre 2000, s. 44-47). Aiemmissä tutkimuksissa (luku 3) esitettyjen arvioiden perusteella

⁸ Rakennetutkimuksen tuloksia tilastoidaan myös maatalouden henkilötyövuosina (AWU = Annual Work Unit), millä tarkoitetaan yhden työntekijän vuodessa tekemiä tunteja. Tilastollisesti yhden henkilön ei kuitenkaan katsota pystyvän tekemään enempää kuin yhden AWU:n vuodessa. Täten 1800 tunnin ylittävä työpanos lasketaan vain yhdeksi henkilötyövuodeksi.

suurimmassa syrjäytymisvaarassa ovat pienituloiset, maa- ja metsätalouden tuloista kokonaan tai pääosin riippuvaiset maatilat.

Maatilatalouden veronalaisiin tuloihin vaikuttavat tuotannosta syntyvien tulojen ja menojen ohella elinkeinon kohdistuvien velkojen suuruus ja investointien määrä. Korot voidaan vähentää verotuksessa, mutta velkojen lyhennykset maksetaan veronalaisista tuloista. Velkaisilla tiloilla lyhennykset voivat pienentää huomattavasti käytettävissä olevien tulojen määrää. Investoinnit puolestaan osoittavat viljelijän panostusta maatalon tuotantotoiminnan jatkuvuuteen. Mikäli tuotantopääomien kulumista ei säännöllisesti kateta uusilla investoinneilla, tuotantokoneisto rappeutuu ja mahdollisuudet tilan kehittämiseen heikkenevät. Verotuksessa tehtävien poistojen voidaan katsoa kuvastavan tilaan kohdistuvia panostuksia: suuria investointeja seuraavat normaalisti suuret poistot. Sekä velat että investoinnit ovat yleensä korkeimmat tuotantotoimintaa aloittavilla tai laajentavilla, usein nuorilla viljelijöillä (Pyykkönen 2001b, 2001c).

Blekesaunen (1991, s. 56) havaintojen mukaan maatalon jatkuvuus vaarantuu, mikäli tilaan kohdistuvat investoinnit ovat vähäisiä monen vuoden ajan. Myös Pyykkönen (1999, s. 25) toteaa, että pienten ”hiipumisvaiheessa” olevien tilojen tulokehitys voi näyttää positiiviselta poistojen ja korkomenojen pienentyessä. Kokonaistulojen ja -velkojen sekä maatalouden investointien ja poistojen tason voidaan siis päätellä antavan viitteitä viljelijäperheen kulutusmahdollisuuksista ja niiden muutoksista.

Kokonaistulotasoltaan matalien maatalokotitalouksien tarkastelu on paikallaan myös siksi, että maatalojen joukossa on suhteellisesti paljon pienituloisia moniin muihin ryhmiin verrattuna. Esimerkiksi vuoden 1999 Tulonjakotilaston mukaan 11,2 prosenttia maatalousyrittäjätalouksista ja 12,7 prosenttia muiden yrittäjien kotitalouksista kuului alimpaan tulodesiiliin, kun käytettävissä olevia tuloja tarkastellaan kotitalouksien kulutusyksikköä kohti. Työntekijätalouksista alimpaan tulodesiiliin kuului 4,4 prosenttia ja alemmista toimihenkilöistä vain 3,3 prosenttia. Opiskelijoista mainittuun desiiliin kuului yli 60 prosenttia ja työttömistä noin 45 prosenttia.

5.1.3 Muut syrjäytymisriskiä kasvattavat tekijät

Heikko **terveys** voi niin ikään johtaa syrjäytymiseen tai osaltaan edesauttaa sitä. Peltolan (2000, s. 132) tutkimuksen mukaan päätoimisina pitäytyvien maatalojen viljelijöistä ja puolisoista joka seitsemäs arvioi terveytensä tai työkykynsä liian heikoksi maatalon ulkopuolisten tulojen hankkimiseen. Näillä tiloilla vaara syrjäytymiseen on todellinen, sillä heikko terveydentila todennäköisesti heijastuu myös maatalon töihin ja tilalta saatavaan toimeentuloon. Maatalousyrittäjien terveydentilasta ja työkyvystä tehdyissä selvityksissä on todettu viljelijän ammatin rasittavuus ja tapaturma-alttius (esim. Susitaival 1993; Wilmi 1994, s. 136-138; Pråhl-Ollila 1995a, s. 43; Pråhl-Ollila 1995b, s. 21-23). Viljelijät itsekin arvioivat työkykynsä selvästi muita väestöryhmiä heikommaksi (Silvasti 1996, s. 34-35). Työn

uuvuttavuus on ilmennyt muun muassa sijaisaputarpeen kasvamisena viime vuosina, vaikka lomansaajien lukumäärä on selvästi vähentynyt (Viitala 2002). Yksittäisten viljelijöiden terveydentilaa koskevien tietojen käyttö syrjäytymiskriteerinä ei kuitenkaan ole mahdollista tämän tutkimuksen yhteydessä.

Saatavilla olevaa tilastoaineisto ei mahdollista myöskään **sosiaalisten yhteyksien** tarkastelua yhtenä syrjäytymiseen vaikuttavana tekijänä. Sekä terveydentilan että sosiaalisten suhteiden selvittäminen edellyttäisi yksilöille suunnattua kyselyä tai muiden henkilökohtaisten tietojen käyttöä. Aihetta on kuitenkin käsitelty muutamissa tutkimuksissa 1990-luvulla. Heikkilän (1991, s. 43-45) alueellisen syrjäytymistutkimuksen perusteella työttömyys, köyhyys ja huono-osaisuus kasautuivat 1980-luvun lopulla Väli-Suomen sekä Itä- ja Pohjois-Suomen haja-asutusalueille. Toisaalta Högbacka (1995, s. 54) ei löytänyt eroja naisten onnellisuuden ja yksinäisyyden tuntemuksissa eri maaseutualueiden välillä. Yhteisöllisyyden tarve vaihtelee myös yksilöittäin: Pråhl-Ollilan (1997, s. 66-70) mukaan esimerkiksi kyläyhteisö ja naapurit sekä toiset maatalousyrittäjät ovat välillä viljelijöille voimavaroja mutta välillä myös kuluttavia tekijöitä.

5.1.4 Muita syrjäytymisvaaran tarkastelumahdollisuuksia

Maatilan syrjäytymisvaaraa on mahdollista arvioida myös tilan **tulevaisuudennäkymiä** tarkastelemalla: löytyykö maatilatalouteen halukkaita jatkajia nykyisen viljelijäpolven luopuessa? Euroopan unionin komissio on esittänyt kestäväen maatalouden yhdeksi indikaattoriksi tilan ”marginalisoitumista”, mitä seurattaisiin jatkajien löytymisen kautta (ks. edellä luku 2). Lähestymistavan heikkoutena on, että potentiaalisista jatkajista voidaan saada tietoja vain erillisten kyselyiden avulla. Tilastojen tarkastelu ei kerro paljoakaan syrjäytymisvaarasta, sillä tapahtuneiden ja tapahtumatta jääneiden sukupolvenvaihdosten seuranta antaa vain ”jälkikäteisen” kuvan syrjäytymisongelmasta.

Sukupolvenvaihdosten kokonaisuusmääriä ei Suomessa tilastoida kattavasti, mutta tuettujen sukupolvenvaihdosten määristä saadaan tietoja nuorten viljelijöiden käynnistystukea koskevista tilastoista. Sukupolvenvaihdoksiin liittyvien rahoituspäätösten ja uusien MYEL-vakuutusten määrä osoittaa, että koko Suomessa vuosittainen aloittavien viljelijöiden määrä on pudonnut huomattavasti EU-jäsenyyden aikana. (Pyykkönen 2001c, s. 2-4.) Vaikka sukupolvenvaihdoksia koskevaa lainsäädäntöä on lievennetty 2000-luvun alkuvuosina, jatkajien määrä ei juurikaan ole kasvanut (Sukupolvenvaihdokset... 2002). Haluttomuus sukupolvenvaihdoksiin on ainakin osaksi heijastusta maatilatalouden epävarmuuden lisääntymisestä. Se kertoo, että yhä harvemmalle maatilalle on löytymässä jatkaja. Tämä voidaan tulkita myös siten, että yhä useampi maatila on vaarassa syrjäytyä, mikäli tarkastelukriteerinä pidetään jatkajan puuttumista.

Kattavin kuva maatalojen syrjäytymisvaarasta saataisiin tarkastelemalla sitä viljelijäväestön itsensä kannalta **subjektiivisesta näkökulmasta** eli tiedustelemalla suoraan maataloilta,

miten moni viljelijä tai viljelijäperhe kokee pudonneensa tai pelkää putoavansa kehittämismahdollisuuksien ulkopuolelle nopean rakennemuutoksen seurauksena. Kuten Kataja ja Patjas (2001, s. 1) maaseudun kehittämissuunnitelmia koskevassa arvioinnissaan osuvasti toteavat, luvut ja tilastot eivät kerro, miten maaseudun asukkaat itse ovat kokeneet Suomen EU-jäsenyyden ensimmäiset vuodet.

Tämä tutkimus ei suppeutensa takia mahdollista tiloille suunnattavaa kyselyä. Sen sijaan syrjäytymisvaaraa arvioidaan tilastoaineiston lisäksi kartoittamalla maatilojen kehittämisestä vastaavien organisaatioiden edustajien mielipiteitä. Luvussa 6 arvioidaan maatilojen syrjäytymisuhkaa tästä näkökulmasta kolmen maakunnan alueella eli Etelä-Pohjanmaalla, Keski-Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa. Maatilatalouden kehittämishankkeissa työskentelevät ja niitä rahoittavat tahot esittävät omia arvioitaan syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen osuudesta ja kehittämismahdollisuuksista oman maakuntansa alueella.

5.2 Syrjäytymisen arviointimenetelmä tässä tutkimuksessa

5.2.1 Syrjäytymisvaaran määrittelyssä käytetyt kriteerit

Vaikka maatilojen syrjäytymisvaaraa on mahdollista tarkastella hyvin monenlaisilla kriteereillä, tässä selvityksessä käytettävissä oleva verotuksen tilastoaineisto rajaa syrjäytymisuhan tarkastelun muutamia lähinnä taloudellista syrjäytymistä kuvaaviin mittareihin: maatalon kokonaistuloihin sekä maatalouteen kohdistuvien investointien ja poistojen määrään. Uhkaa syrjäytymisestä voidaan pitää suurimpana tiloilla, joilla kokonaistulot sekä maatalouden investoinnit ja poistot jäävät tässä tutkimuksessa määritetyn minimitason alapuolelle. Näiden tunnuslukujen avulla voidaan saada suuntaa-antava kuva syrjäytymisvaaraan kytkeytyvästä tuloköyhyydestä (vrt. Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001, s. 25-34). Käytettävissä olevan tilastoaineiston rajoitteista johtuen velkaisuutta ei pystytä tässä tarkastelussa ottamaan huomioon.

Suomessa ei ole virallista köyhyysrajaa tai pienituloisuuden määritelmää⁹. Useimmiten pienituloisuus määritellään prosentiosuutena nettotulojen mediaanista tai keskiarvosta. EU:n tilastovirasto Eurostat suosittelee suhteelliseksi köyhyysrajaksi **60 prosenttia** niin sanottua **uutta OECD-kulutussyksikköä**¹⁰ kohti lasketusta **mediaanitulosta**. Suomessa on aiemmin käytetty yleisesti 50 prosentin rajaa. Rajanvedolla on merkitystä, sillä pienituloisten määrä ja

⁹ Yksistään köyhyydelle on useita määritelmiä. **Absoluuttisella köyhyydellä** viitataan sellaiseen puutteeseen, joka on uhka olemassaololle. Köyhällä henkilöllä tulot jäävät taloudellisen olemassaolominimin alapuolelle. **Suhteellista köyhyyttä** puolestaan tarkastellaan ympäröivän yhteiskunnan elämäntavan ja kulutustottumusten valossa. (Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001, s. 25-26.) Syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen tuloköyhyyden tarkastelu liittyy luonnollisesti suhteellisen köyhyyden käsitteeseen.

¹⁰ Tulonjakotilastoinnissa käytetään yleensä OECD:n alkuperäistä kulutussyksikkökäsitettä, jossa ensimmäinen aikuinen saa painon 1, muut aikuiset painon 0,7 ja alle 18-vuotiaat lapset painon 0,5. Uudessa OECD-skaalassa (*modified OECD-scale*) lapsiksi määritellään alle 14-vuotiaat, jolloin muut aikuiset saavat painon 0,5 ja lapset painon 0,3. (Tulonjakotilasto 1999, s. 25.)

rakenne ovat kumpikin hyvin herkkiä erilaisille määritelmille. (Tulonjakotilasto 1999, s. 16-19; Työmarkkinoilta syrjäytyminen... 2001, s. 30-32.) Tässä tutkimuksessa maatalojen tulo- köyhyyttä syrjäytymisvaaran kuvaajana on tarkasteltu Eurostatin suosittamalla **60 prosentin raja-arvolla**.

5.2.2 Tutkimuksessa käytetty tilastoaineisto

Suomessa koko maan kattavia tietoja maatalojen tuloista, veloista ja investoinneista on saatavissa Tilastokeskuksesta. Tämän tutkimuksen tilastoaineisto pohjautuu Maatilatalouden tulo- ja verotilastoon vuodelta 2000 sekä Maatilatalouden yritys- ja tulotilastoon (MYTT 2000). Kumpikin tilasto sisältää maatilatalouden verotuksen mukaisia tietoja tiloilta, joilla on viljelyksessä peltoa tai puutarhaa vähintään kaksi hehtaaria ja joita verotetaan maatilatalouden verolomakkeella 2.

Tulo- ja verotilasto laaditaan kokonaistutkimuksena, ja se sisältää tietoja luonnollisten henkilöiden hallinnassa olevien maatalojen viljelijöiden ja puolisoitten veronalaisista tuloista, veroista, varallisuudesta ja veloista. Veronalaisiin tuloihin sisältyvät sekä maatilataloudesta että sen ulkopuolelta saadut tulot. Tietoja on luokiteltu muun muassa alueen, tilakoon, tuotantosuunnan ja viljelijän iän mukaan (Maatilatalouden tulo- ja verotilasto 2000). **Yritys- ja tulotilasto** (MYTT) perustuu noin 10 000 tilan otantaan. Sen lähteinä ovat hallinnolliset tietoaaineistot, veroilmoituslomakkeet ja maaseutuelinkeinorekisteri (MYTT 2000, s. 3). MYTT sisältää tietoja muun muassa maatalojen rakenteesta sekä maatalouden tulojen ja menojen kehityksestä tuotantosuunnittain, tilakokoluokittain, alueittain ja ikäryhmittäin. (Väre 2000, s. 24-26).

Maatilan kokonaistuloihin on laskettu yksin asuvilta ja tilaa hoitavilta viljelijöiltä vain hänen veronalaiset tulonsa mutta avio- tai avoliitossa asuvilta sekä viljelijän että puolison veronalaiset tulot. Valtaosa aktiivi-ikäisten eli alle 65-vuotiaiden omistamista tiloista on viljelijäparin hoitamia, vain joka kuudetta tilaa viljellään yksin. Silti läheskään kaikilla tiloilla, joilla asuu viljelijäpari, molemmat puolisoit eivät osallistu maatilan töihin. Kolmannes puolisoista on päätoimisesti työssä muualla ja osallistuu tilan töihin vain satunnaisesti tai ei ollenkaan. (Peltola 1999, s. 18-41).

Tilastoaineisto ei mahdollista muiden perheenjäsenten tulojen huomioonottamista, vaikka se olisikin joissain tapauksissa perusteltua (vrt. Peltola 1999, s. 41). Muualta saatavien tulojen lisäksi käytettävissä olevat tulot perheenjäsentä kohti vaihtelevat luonnollisesti suuresti perheeseen tai (alaikäisten) lasten lukumäärän mukaan. Verotuksen tietoihin perustuvista tilastoratkaisuista johtuen useimmissa tutkimuksissa on pitäyditty vain viljelijän tai viljelijäpuolisoiden tulojen tarkasteluun (Peltola 2000, s. 27). Nämä tiedot ovat myös saatavilla Tilastokeskuksen aineistoista. Maatilatalouden tulojen ja kokonaistulojen käsitteitä sekä eri laskentatapoja ja niiden ongelmia on tarkasteltu kattavasti Väreeseen (2000, s. 11-37) tutkimuksessa.

Tässä tutkimuksessa maatilakotitalouden veronalaisten tulojen tarkastelussa on kuitenkin otettu huomioon se, onko viljelijällä puolisoa vai ei. Kokonaistulot on jaettu luvulla **1,7**, mikäli kyse on maatilasta, jossa viljelijällä on avo- tai aviopuoliso. Lukuarvo perustuu OECD:n kulutusyksikkökäsitteeseen, jossa ensimmäinen aikuinen saa painon 1 ja muut painon 0,7.

5.2.3 Syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen erottelutapa

Tutkimusaineistona ovat Maatilatalouden tulo- ja verotilaston sekä Maatilatalouden yritys- ja tulotilaston aineistot vuodelta 2000. Syrjäytymisvaarassa olevat aktiivi-ikäisten viljelijöiden omistamat maatilat on poimittu aineistosta seuraavien kriteereiden mukaan:

- 1) Tarkastelu on aloitettu **veronalaisista kokonaistuloista** (verotettava ansiotulo valtion verotuksessa + verotettava pääomatulo valtionverotuksessa). Yksin asuvilta on otettu huomioon vain viljelijän tulot. Avo- tai avioliitossa asuvilta on laskettu yhteen kummankin puolison tulot, ja tämä summa on jaettu luvulla 1,7. Näin saadaan selville maatilat **”mukautetut kokonaistulot”**.
- 2) Mukautetuista kokonaistuloista on määritetty mediaanitulo. Sen jälkeen on poimittu koko tilajoukosta ne tilat, joilla mukautetut kokonaistulot ovat korkeintaan 60 prosenttia kaikkien tilojen mediaanitulosta. Näitä tiloja nimitetään tässä yhteydessä **”tuloköyhiksi mautiloiksi”**.
- 3) Investointi- ja perusparannusmenoista on määritetty mediaani. Sen jälkeen on poimittu koko tilajoukosta ne tilat, joilla investointi- ja perusparannusmenot ovat korkeintaan 60 prosenttia mediaanista. Näitä tiloja nimitetään **”vähän investoiviksi mautiloiksi”**.
- 4) Yhteenlasketuista poistoista (rakennukset, koneet ja kalusto sekä salaojat yms.) on määritetty mediaani. Sen jälkeen on poimittu koko tilajoukosta ne tilat, joilla poistot ovat enintään 60 prosenttia mediaanista. Näin saadaan selville **”tuotantopääomiltaan pienet mautilat”**.
- 5) Seuraavaksi on eroteltu koko tilajoukosta ne mautilat, joiden kohdalla toteutuvat ehdot 2), 3) ja 4). Näin määritelty tilaryhmä sisältää edellä mainitut nimitykset yhdistäen **”tuloköyhät, vähän investoivat ja tuotantopääomiltaan pienet mautilat”**, joiden tulkitaan olevan tässä tutkimuksessa tarkasteltavia **”syrjäytymisvaarassa olevia mautiloja”**.
- 6) Jotta syrjäytymisuhan alla oleva tilajoukko pystyttäisiin rajaamaan aktiivi-ikäisiin viljelijöihin, syrjäytymisvaarassa olevista mautiloista on poistettu ne tilat, joilla viljelijä on 65-vuotias tai vanhempi (syntynyt vuonna 1935 tai aiemmin). Täten saadaan selville **”syrjäytymisvaarassa olevat aktiivi-ikäisten mautilat”**.

Aktiivi-ikäisten omistamien syrjäytymisvaarassa olevien tilojen osuus ja lukumäärä on selvitetty aineistosta sekä **koko maasta** että erikseen **jokaisesta tutkimusmaakunnasta**. Näitä tiloja on verrattu muihin, ”ei-syrjäytyneisiin” aktiivi-ikäisten tiloihin seuraavien muuttujien osalta:

- a) peltopinta-ala (ha)
- b) metsäala (ha)
- c) ikä (v)
- d) ”mukautetut tulot” maataloudesta (vrt. kriteeri 1)
- e) ”mukautetut tulot” metsätaloudesta (vrt.kriteeri 1)
- f) ”mukautetut kokonaistulot” (vrt.kriteeri 1)
- g) ”mukautetut tulonsiirrot” (vrt. kriteeri 1).

Lisäksi on tarkasteltu ristiintaulukoinneilla ja ei-parametrisillä testeillä edellä mainittujen ryhmien eroja seuraavissa muuttujissa:

- h) tuotantosuunta
- i) EU-tukialue (vain koko maata koskien, ei maakunnittain)
- j) ”päätoimisuusluokitus” (MYTT:n jako vapaa-ajan tiloihin, osa-aikataloihin, sivuansiotiloihin ja päätoimitiloihin).

5.3 Tilastollisen analyysin tulokset

Tutkimukseen käytetyn aineiston otanta käsittää noin 7 950 maatilaa. Näillä tiloilla vuoden 2000 ”mukautettujen kokonaistulojen” keskiarvo ja mediaani ovat melko lähellä toisiaan, sillä tulojen keskiarvo on 21 360 € (127 000 mk) ja mediaani 19 040 € (113 200 mk). Investointi- ja perusparannusmenoissa sekä poistoissa erot keskiarvon ja mediaanin välillä ovat selkeästi suuremmat. Monella tilalla tuotantopääomien uudistaminen on ollut hyvin vähäistä tai sitä ei ole tapahtunut lainkaan: investointi- ja perusparannusmenojen keskiarvo on 10 990 € (65 300 mk) mutta mediaani vain 1 320 € (7 900 mk). Vastaavasti poistojen keskiarvo on 5 660 € (33 600 mk), kun mediaani jää noin puoleen tästä eli 2 710 € :on (16 100 mk:aan).

Aineiston jakautumista kahteen ryhmään ”tuloköyhyyden”, investointien ja poistojen perusteella (kriteerit 2-4; ks. luku 5.2.3) on tarkasteltu taulukossa 3. Erot ryhmien välisissä

Taulukko 3. Ryhmien välisten keskiarvojen (mk) vertailu eri syrjäytymiskriteereillä (2-4) (ks. luku 5.2.3).

	Tila kuuluu ryhmään (kriteerit 2-4)	Tila ei kuulu ryhmään
Tuloköyhät maatilat, kokonaistulot, €	7120	25 450
Vähän investoivat tilat, hankinta- ja perusparannusmenot, €	50	20 310
Tuotantopääomiltaan pienet tilat, poistot, €	550	8 790

keskiarvoissa ovat luonnollisesti huomattavan suuria. ”Tuloköyhiksi” luokittuneilla maatiiloilla **kokonaistulojen** keskiarvo on 7 120 € (42 300 mk), kun se on jäljelle jääneillä tiloilla yli 3,5-kertainen eli 25 450 € (151 300 mk). ”Vähän investoivilla maatiiloilla” **hankinta- ja perusparannusmenojen** keskiarvo on 50 € (300 mk) mutta vertailuryhmässä 20 310 € (120 800 mk). ”Tuotantopääomiltaan pienten maatiilojen” **poistojen**¹¹ keskiarvo on 550 € (3 300 mk) ja vertailuryhmällä 8 790 € (52 200 mk).

Taulukosta 4 ilmenee syrjäytymisuhanalaisten tilojen luokittuminen ryhmiin eri tarkasteluvaiheissa (2-6). ”Tuloköyhiä” on runsas viidennes tiloista, kun taas ”vähän investoivia” on miltei puolet. Koko tilajoukosta lähes joka kymmenennellä toteutuvat tarkastelukriteerit 2-4. Eläkeikäisiä viljelijöitä tarkastelujoukossa on viisi prosenttia. Kun heidät poistetaan tarkastelusta (vaihe 6), **aktiivi-ikäisten eli alle 65-vuotiaiden omistamista maatiiloista syrjäytymisvaarassa olevien osuudeksi muodostuu 8,3 prosenttia**. Syrjäytymisvaarassa oleviksi luokituu täten noin 5 300 tilaa koko aineiston tilalukumäärään (N = 67 271) suhteutettuna.

Taulukossa 5 on esitetty ”tuloköyhien”, ”vähän investoivien” ja ”tuotantopääomiltaan pienten” sekä näiden kriteereiden yhdistelmän täyttävien maatiilojen suhteelliset osuudet sekä kolmessa tutkimusmaakunnassa että koko maassa. Taulukosta käy ilmi, että **kaikissa kolmessa maakunnassa syrjäytymisvaarassa olevien aktiivi-ikäisten omistamien maatiilojen osuus on selvästi suurempi kuin koko maassa keskimäärin**. Maakuntien keskinäisen vertailun perusteella keskisuomalaiset maatilat ovat vaikeimmassa asemassa: **Keski-Suomessa uhka syrjäytymiseen on suurin lähes jokaisen kriteerin perusteella tarkasteltuna**. Vain ”tuotantopääomiltaan pieniä” maatiiloja on Etelä-Pohjanmaalla suhteellisesti enemmän kuin Keski-Suomessa, mihin suurimpana selittävänä tekijänä lienee osa-aikaisten maatiilojen suuri suhteellinen osuus Etelä-Pohjanmaalla (vrt. Taulukko 6). Ko. taulukosta ilmenee, että maatilatalouksien tulorakenteet muutenkin poikkeavat selkeästi toisistaan kolmen maakunnan välillä. Esimerkiksi Keski-Pohjanmaalla, jossa nautakarjatalous on vahvaa päätoimisten, yli 75 prosenttia tuloistaan maatilataloudesta saavien tilojen osuus on runsas puolet koko tilamäärästä.

Taulukon 5 perusteella on todettavissa, että kolme maakuntaa käsittävällä tutkimusalueella **vähintään joka kymmenes alle 65-vuotiaan viljelijän omistama maatila voidaan määrittellä syrjäytymisvaarassa olevaksi**, kun luokitteluun käytetään edellä esitettyjä taloudellisia, verotusaineistosta poimittuja kriteereitä. Tulos on yhdensuuntainen Kallion (1997) tekemän tutkimuksen kanssa. Sen mukaan maataloustuotannon lopettamista aikovia oli 1990-luvun puolivälissä erityisen paljon juuri tämän selvityksen maakuntien alueella eli silloisissa Keski-Suomen, Vaasan ja Oulun lääneissä (mt., s. 44).

¹¹ Poistojen vähäisyys ei suoranaisesti osoita, että poistamattomiin hankintamenoihin sisältyvien tuotantopääomien (koneet, rakennukset, salaojat jne.) arvo olisi pieni, sillä poistotsaotetaan jonakin vuonna tehdä hyvin pieninä tai jättää ne tekemättä kokonaan eri verovuosien välisen tulovaihteluiden tasaamiseksi. Lisäksi varsinkin koneissa 25 % maksimipoistojen tekeminen useana vuotena peräkkäin voi pienentää konepääoman arvon selvästi käyvän arvon alapuolelle.

Taulukko 4. Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen ryhmittely eri kriteereiden perusteella (%).

	"Syrjäytyvät"	"Ei-syrjäytyvät"	Yhteensä
Tuloköyhät maatilat	22,3	77,7	100,0
Vähän investoivat tilat	46,0	54,0	100,0
Tuotantopääomiltaan pienet tilat	38,0	62,0	100,0
Kriteereiden yhdistelmä	9,5	90,5	100,0
Aktiivi-ikäisten osuus	7,9	87,1	95,0
Aktiivi-ikäiset syrjäytymisvaarassa	8,3	91,7	100,0

Taulukko 5. Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen osuus (%) maakunnittain ja koko maassa eri kriteereiden perusteella.

	E-P	K-P	K-S	Koko maa
Tuloköyhät	19,9	24,1	26,8	22,3
Vähän investoivat	47,4	41,8	50,4	46,0
Tuotantopääomiltaan pienet	43,8	34,1	39,6	38,0
Kriteereiden yhdistelmä	10,3	12,0	14,6	9,5
Aktiivi-ikäiset syrjäytymisvaarassa	9,2	11,3	12,6	8,3

Taulukko 6. Aktiivi-ikäisten omistamien maatilojen luokittelu päätoimisuusasteen (MYTT) perusteella kolmessa tutkimusmaakunnassa vuonna 2000 (%).

	E-P	K-P	K-S	Koko maa
Maatilatalouden osuuskokonaistuloista				
0 - 24,9 %	38,8	19,5	29,6	31,2
25 - 49,9 %	17,3	8,3	14,9	15,6
50 - 74,9 %	15,2	18,2	14,9	15,1
75 - 100 %	28,7	54,0	40,6	38,1

Taulukossa 7 verrataan aktiivi-ikäisten omistamia syrjäytymisuhanalaisia tiloja ”ei-syrjäytyviin” tiloihin muutamien maatiloja kuvaavien keskiarvotietojen osalta. Vertailu vahvistaa ennako-oletuksen siitä, että **vaara syrjäytymisestä on suuri varsinkin pinta-aloiltaan pienillä ja iäkkäiden viljelijöiden omistamilla tiloilla**. Erot kahden tilaryhmän välillä ovat selkeät ja tilastollisesti erittäin merkitsevät kaikkien muiden muuttujien paitsi ”mukautettujen tulonsiirtojen” kohdalla: syrjäytymisuhanalaisilla tiloilla ne ovat vain noin 250 € (1 500 mk) suuremmat kuin muilla tiloilla. Tästä voidaan myös päätellä, että sosiaaliset tulonsiirrot eivät ole kohdistuneet näille syrjäytymisvaaraan ajautuneille maataloille siinä määrin, että niillä olisi onnistuttu tasaamaan kokonaistuloissa ilmeneviä huomattavia eroja.

Tuotantosuunnittaisesta tarkastelusta (Taulukko 8) ilmenee, että syrjäytymisuhanalaisilla tiloilla harjoitetaan keskimääräistä todennäköisemmin naudanlihantuotantoa tai muuta tuotantoa (MYTT:ssä käytetyn tuotantosuuntajaotuksen mukaan). Alueittaisessa vertailussa

Taulukko 7. Syrjäytymisvaarassa olevien aktiivi-ikäisten omistamien maatilojen vertailu ”ei-syrjäytyviin” tiloihin maatiloja kuvaavien muuttujien keskiarvotietojen perusteella.

	”Syrjäytyvät”	”Ei-syrjäytyvät”	Kaikki
Peltoa viljelyksessä, ha	11,8	30,7	29,2
Metsämaata, ha	29,7	46,6	45,6
Viljelijän ikä, v	50,1	45,8	46,1
Mukautetut ^{a)} maataloustulot, €/tulonsaajyksikkö	2 830	9 960	9 350
Mukautetut metsätulot, €/tila	840	2 400	2 270
Mukautetut kokonaistulot, €/tila	6 910	22 970	21 630
Mukautetut tulonsiirrot, €/tila	1 780	1 530	1 550
Tilojen lukumäärä, N	439	7 205	7 644

^{a)} ensimmäinen aikuinen = 1, toinen aikuinen = 0,7

Taulukko 8. Syrjäytymisvaarassa olevien ja ”ei-syrjäytyvien” aktiivi-ikäisten omistamien maatilojen osuudet eri tuotantosuunnissa (%).

	”Syrjäytyvät”	”Ei-syrjäytyvät”
Maito	5,2	94,8
Naudanliha	10,6	89,4
Vilja	8,4	91,6
Erikoiskasvi	8,8	91,2
Muu tuotanto	12,8	87,2
Kaikki tilat	8,3	91,7

havaitaan, että riski syrjäytymiseen kasvaa jonkin verran pohjoiseen päin mentäessä (Taulukko 9). Päätoimisuuden mukaan tehty jaottelu puolestaan osoittaa, että syrjäytymisvaarassa olevia maatiloja on hieman keskimääräistä enemmän siinä tilajoukossa, jossa tilalta saatavien tulojen osuus jää alle neljännekseen kokonaistuloista (Taulukko 10). Päätoimisuusluokituksen perusteella syntyvät erot eivät kuitenkaan ole suuria. Maakunnittainen tarkastelu näiden taulukoiden kriteereillä ei ole mahdollista, koska jaottelussa syntyvät ryhmät ovat tilastollisen vertailun kannalta liian pieniä (alle 30 havaintoa / ryhmä).

Taulukossa 11 on esitetty syrjäytymisuhanalaisten maatilojen ominaisuuksia kuvaavia keskiarvotietoja kolmessa tutkimusmaakunnassa. Taulukosta käy ilmi muun muassa se, että metsätuloilla on keskimääräistä enemmän merkitystä Keski-Suomessa. ”Mukautetut kokonaistulot” ovat kolmen maakunnan ryhmässä suurimmat Etelä-Pohjanmaalla. Keski-Pohjanmaalla ”mukautetut maataloustulot” näyttäisivät selvästi korkeammilta ja ”mukautetut tulonsiirrot” huomattavasti matalammilta tilaa kohti kuin kahdessa muussa tutkimusmaakunnassa ja koko maassa, mutta luvut eivät ole tilastollisesti luotettavia Keski-Pohjanmaan havaintojen vähäisen lukumäärän takia (N = 12).

Taulukko 9. Syrjäytymisvaarassa olevien ja ”ei-syrjäytyvien” aktiivi-ikäisten omistamien maatilojen osuudet eri tukialueilla (%)

Tukialue	”Syrjäytyvät”	”Ei-syrjäytyvät”
A	5,3	94,7
B	7,9	92,1
C1	7,8	92,2
C2	9,4	90,6
C2P	12,4	87,6
C3	11,7	88,3
C4	11,8	88,2
Kaikki tilat	8,3	91,7

Taulukko 10. Syrjäytymisvaarassa olevien ja ”ei-syrjäytyvien” aktiivi-ikäisten omistamien maatilojen osuudet eri päätoimisuusluokissa (%).

Maatilatalouden osuus kokonaistuloista	”Syrjäytyvät”	”Ei-syrjäytyvät”
0 - 24,9 %	9,1	90,9
25 - 49,9 %	6,6	93,4
50 - 74,9 %	8,3	91,7
75 - 100 %	8,3	91,7
Kaikki tilat	8,3	91,7

Taulukko 11. Syrjäytymisvaarassa olevien aktiivi-ikäisten omistamien maatilojen osuus (%) tutkimusmaakunnissa ja koko maassa maatalojen kuvaavien muuttujien keskiarvotietojen perusteella.

	E-P	K-P	K-S	Koko maa
Peltoa viljelyksessä, ha	11,5	13,4 ^x	11,3	11,8
Metsämaata, ha	20,9	48,3 ^x	32,6	29,7
Viljelijän ikä, v	47,5 ^x	50,1 ^x	47,9 ^x	50,1
Mukautetut ^{a)} maataloustulot, mk/tulonsaajayksikkö	2 490	3 330 ^x	2 350	2 830
Mukautetut metsätulot, €/tila	740	1 130 ^x	1 260	840
Mukautetut kokonaistulot, €/tila	7 600	7 060 ^x	6 390	6 910
Mukautetut tulonsiirrot, €/tila	1 830 ^x	960 ^x	2 390 ^x	6 910
Tilojen lukumäärä, N	54	12	33	439

^{a)} ensimmäinen aikuinen = 1, toinen aikuinen = 0,7

^{b)} Taulukon lukuihin liitetty yläindeksi ^x merkitsee, että erot **eivät** ole tilastollisesti merkitseviä ko. maakunnan ”**ei-syrjäytyviin**” maataloihin verrattuina tai ne ovat epäluotettavia pienen ryhmäkoon takia.

5.4 Tulosten tarkastelu ja päätelmät

Maatilataloudessa tapahtuva nopea rakennemuutos on aiheuttanut osalle viljelijäväestöstä vakavan syrjäytymisvaaran. Tässä selvityksessä syrjäytymisriskiä on voitu lähestyä tulotilastojen mahdollistamasta näkökulmasta, vaikka syrjäytymisen tutkiminen edellyttäisi useampien näkökulmien huomioon ottamista ja samalla oleellisesti laajempaa tutkimusta. Verotilastojen pohjalta on kuitenkin pystytty haarukoimaan tuloihin ja pääomien muodostukseen perustuvien indikaattoreiden valossa syrjäytymisvaaran yleisyyttä maataloilla.

Kokonaistuloihin sekä maatalouden investointeihin ja poistoihin perustuva maatalojen syrjäytymisuhan arviointi on pelkistetty ja sisältää heikkouksia. Jatkotutkimustarpeita ajatellen seuraavassa on siksi tarkasteltu tämän lähestymistavan keskeisiä puutteita.

- 1) Tuloköyhyys on vain osatekijä syrjäytymisessä, eikä se siksi ole yksinään riittävä syrjäytymisvaaran määrittelyyn. Pelkän pienituloisuuden tarkastelu ei anna todellista kuvaa syrjäytymisestä eikä varsinkaan sen kokemisesta henkilökohdaisella tasolla. On kuitenkin perusteltua olettaa, että nopean rakennemuutoksen aiheuttama syrjäytyminen heijastuu monen muun asian ohella myös maatilalta saataviin tuloihin.
- 2) Maatilatalouden kokonaistulojen sekä maatalouden investointien ja poistojen¹² tarkasteluun syrjäytymisen näkökulmasta yksi vuosi on liian lyhyt ajanjakso. Maatalojen tulot, investoinnit ja poistot voivat vaihdella paljonkin vuosittain, ja toisaalta vaara syrjäytymiseen kasvaa vähitellen. Siksi eri tekijöiden seuraaminen tulisi tehdä samoilta tiloilta usean vuoden paneelitarkasteluna (vrt. Pyykkönen 1999, s. 15). Tässä tutkimuksessa tarkastelu on jouduttu rajaamaan yhteenverovuoteen. Tuoreimmat saatavilla olevat tilastot ovat vuodelta 2000.
- 3) Syrjäytymisvaaran minimirajan määrittelyyn tuloille, investoinneille ja poistoille ei ole olemassa vakiintunutta mallia tai prosenttilukua. Rajan määrittelyllä on kuitenkin merkittävä vaikutus lopputulokseen. Lindqvist (2000) on esimerkiksi havainnollistanut, miten köyhyysasteen perusteena olevan prosenttiraja vaikuttaa köyhien suhteelliseen osuuteen: rajan muuttaminen kymmenellä prosenttiyksiköllä 50 prosentista 60 prosenttiin yleensä vähintään kaksinkertaistaa köyhiksi luokiteltavien osuuden. Vertailun vuoksi myös tässä tutkimuksessa tarkasteltiin tuloköyhyyttä kummallakin prosenttirajalla. ”Tuloköyhien maatalojen” osuus suurenee kolmanneksella (16,3 prosentista 22,3 prosenttiin), kun köyhyyden prosenttiraja nostetaan 50 prosentista tutkimuksessa käytettyyn 60 prosenttiin mediaanitulosta. Tutkimusmaakuntien väliset suhteelliset erot kuitenkin

¹² Vaikka poistojen määrä yleensä kuvaa myös aiempina vuosina tehtyjä investointeja, sen luotettavuutta yksittäistä vuotta tarkasteltaessa hämärtää mahdollisuus poistoprosentin muuttamiseen verovuosien välisen vaihtelun tasaamiseksi. Esimerkiksi maatalouden tuotantorakennuksista poisto voi olla 0-10 % ja koneista sekä ympäristöinvestoinneista 0-25 %.

pysyvät varsin samanlaisina käytettävästä prosenttirajasta riippumatta. ”Tuloköyhien maatilojen” osuus 50 prosentin tarkastelurajalla on Etelä-Pohjanmaalla 13,6 prosenttia (19,9 %), Keski-Pohjanmaalla 18,4 prosenttia (24,1 %) ja Keski-Suomessa 20,5 prosenttia (26,8 %). (Suluissa oleva lukema on 60 prosentin tarkastelurajalla saatu osuus, vrt. Taulukko 5. s. 46).

- 4) Velkaisuuden tarkastelu verotuksen aineistojen perusteella on ongelmallista. Tässä tutkimuksessa velkaisuutta ei ole otettu huomioon syrjäytymisvaaraa arvioidessa. Tutkimukseen valittu lähestymistapa poimii mukaan ne maatilat, joilla kokonaistulot ovat pienet ja jotka eivät ole investoineet maatilansa kehittämiseen. Myös näiden osalta tarkastelun tulisi kohdistua useampaan kuin yhteen vuoteen. Täten syrjäytymisvaarassa olevien joukon ulkopuolelle jäävät esimerkiksi ne tilat, joiden todelliset käytettävissä olevat tulot ovat jääneet pieniksi velkojen lyhennysten takia.
- 5) Verotusaineisto antaa mahdollisuuden tarkastella ainoastaan viljelijän ja puolison tuloja, minkä vuoksi kotitalouden kokoa ei ole voitu ottaa huomioon kokonaistuloja laskettaessa. Samassa taloudessa asuvien henkilöiden lukumäärä vaikuttaa luonnollisesti suoraan käytettävissä oleviin tuloihin henkeä kohti. Maatilakotitalouden veronalaisten tulojen tarkastelussa on tässä tutkimuksessa kuitenkin huomioitu se, asuuko viljelijä yksin vai onko hänellä avio- tai avopuoliso. Mikäli viljelijällä on puoliso, tämän toisen aikuisen paino tarkastelussa on 0,7 kulutusyksikköä.

Tulojen perusteella tehty tarkastelu ja köyhyysrajan asettaminen 60 prosenttiin mediaanituloista on yksi, osin pelkistettykin tapa määritellä maatilojen syrjäytymisriskiä. Suppeudesta ja rajoitteistaan huolimatta tarkastelu osoittaa kiistatta, että maatilojen joukossa on nykyistä suurempaa huomiota tarvitseva köyhtyvien viljelijöiden ryhmä. Miltei kymmenesosa viljelijöistä joutuu tulemaan toimeen erittäin pienillä ja mahdollisesti vuosi vuodelta vähenevillä tuloilla.

Tarkastelussa on käynyt myös ilmi, että maatilakotitalouksien tai viljelijäperheiden syrjäytymistä koskeva tutkimus on ollut vähäistä ja näin myös tarvittava käsitteistö on jäänyt luomatta. Tämän tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on ollut löytää joitakin menetelmiä maatilojen syrjäytymisuhan arvioimiseen. Toivottavaa onkin, että tätä kautta nähdään tarve nyt esitettävä laajemmille jatkotutkimuksille ja perusteellisemmille tarkastelutavoille.

6 Kehittämishankkeiden luomat mahdollisuudet syrjäytymisvaarassa oleville maataloille

Suomen liittyttyä Euroopan unionin jäseneksi maassamme ryhdyttiin toteuttamaan erilaisia EU-ohjelmia, joissa unioni on osarahoittajana. Esimerkiksi rahoituskauden 2000-2006 tavoiteohjelmat 1, 2 ja 3 ovat osa EU:n alue- ja rakennepolitiikkaa, jolla pyritään lisäämään jäsenvaltioiden taloudellista ja sosiaalista yhteenkuuluvuutta sekä vähentämään alueiden välisiä kehityseroja.

Ohjelmia toteutetaan suurimmaksi osaksi erilaisten hankkeiden kautta. Vaikka hanketyötä on Suomessa tehty myös ennen EU-jäsenyyttä, unionin järjestelmien mukaantulo hanketoiminnan rahoitukseen merkitsi sen moninkertaistumista ja monipuolistumista. Kaudella 1995-1999 pääosa maaseudun kehittämistoiminnasta tapahtui maaseutualueiden tavoite 5b -ohjelman sekä Itä- ja Pohjois-Suomen tavoite 6 -ohjelman kautta (Kataja & Patjas 2001, s. 1). Lisäksi maataloja kehitettiin tavoite 5a -ohjelmalla. Uusitalo (1998, s. 57) uskoo hankkeiden olevan maaseudun olennainen kehittämisväline ainakin vuoden 2008 loppuun.

Hankkeelle on monenlaisia määritelmiä. Kiteytettynä on kyse suunnitelmasta ja sen toteuttamisesta määrätyn tavoitteen saavuttamiseksi. EU-hankkeiden suunnittelun lähtökohtana on neljä periaatetta: keskittäminen, kumppanuus, lisäarvo ja ohjelmaperusteisuus. EU-hankkeen on toteutettava tiettyä EU-ohjelmaa ja kytkeydyttävä alueelliseen kehittämiseen ja maankunnan kehittämisstrategiaan. (Elinvoimaa EU-ohjelmista 2000, s. 3).

Tässä luvussa tarkastellaan hanketyössä mukana olevien henkilöiden näkemyksiä hanketoiminnan soveltuvuudesta syrjäytymisuhanalaisten maatalojen auttamiseen Etelä-Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Keski-Suomen maakunnissa. Keskeiseltä joukolta kehittäjiä, rahoittajia ja muita sidosryhmiä tiedusteltiin heidän omia käsityksiään siitä, miten suuri osuus maataloista on jäänyt tai jäämässä syrjään nopeassa rakennemuutoksessa ja miten tällaisia maataloja voitaisiin auttaa hanketoiminnan avulla. Kussakin maakunnassa kysely lähetettiin runsaalle kymmenelle hanketoiminnassa ja maatalojen tai maaseudun kehittämisessä mukana olevalle henkilölle, joilla on kokemusta sekä edellisen (1995-1999) että nykyisen ohjelmakauden (2000-2006) maataloille kohdistuvista hankkeista. Tällaisia toimijoita on muun muassa TE-keskuksen maaseutuosastoilla, maaseutukeskuksissa, maakunnan liitoissa, MTK-liitoissa ja toimintaryhmissä. Vastajien valintaan saatiin apua kunkin maakunnan TE-keskuksen maatalojen kehittämiseen perehtyneiltä henkilöiltä. Kysely tehtiin syksyllä 2002 (syyskuu - marraskuu). Se lähetettiin 12 hanketoimijalle kussakin maakunnassa eli yhteensä 36 henkilölle. Vastaukset saatiin yhteensä 27 henkilöltä. Lomakkeen kysymykset ovat liitteessä 1, ja luettelo vastaajista on liitteenä 2.

Luvun aluksi esitellään tiivistetysti maaseudun kehittämisohjelmien aluejaot ja alueiden tyyppittely sekä joitakin piirteitä edellisen ohjelmakauden (1995-1999) ja nykyisen ohjelmakauden (2000-2006) maatalouteen ja maaseutuun kohdistuvasta hanketyöstä sekä yleisesti että tutkimusmaakunnissa. Sen jälkeen käydään läpi hanketoimijoiden vastauksia kyselyyn

maakunnittain ryhmiteltyinä. Tekstiin on poimittu myös sellaisia suoria lainauksia, jotka auttavat hahmottamaan syrjäytymisvaarassa olevien maatalojen asemaa ja ongelmia hanke-toiminnan näkökulmasta. Lainauksissa ei kuitenkaan paljasteta vastaajien henkilöllisyyttä.

6.1 Maaseudun kehittämisohjelmat ja aluejaottelu

6.1.1 Maaseudun kehittämisohjelmien aluejaottelu

Maaseudun kehittäminen on osa EU:n aluepolitiikkaa. Tukea heikossa asemassa oleville alueille maksetaan yhteisön budjettiin sisältyvistä rakennerahastoista, joita ovat Euroopan aluekehitysrahasto (EAKR), Euroopan sosiaalirahasto (ESR), Euroopan maatalouden ohjaus- ja tukirahasto (EMOTR) ja kalatalouden ohjauksen rahoitusväline (KOR).

Rahoituskaudella 1994-1999, jonka aikana Suomi liittyi unionin jäseneksi, rakennerahastoilla oli kuusi **tavoitetta**. Maaseudun ja maatalouden kannalta tärkeimpiä näistä olivat tavoitteet 5a (maatalouden rakennepolitiikka) ja 5b (maaseudun kehittäminen) sekä tavoite 6 (harvaan asuttujen alueiden tukeminen). Tavoite 5a -ohjelman toimenpiteitä toteutettiin horisontaalisena eli koko maan alueella, mutta tavoitteet 5b ja 6 kohdistettiin tietyille alueille. Etelä-Pohjanmaa oli kokonaan 5b-alueella, kun taas Keski-Pohjanmaalla oli sekä 5b- että 6-alueita. Keski-Suomi jakautui kolmeen osaan: maakunnassa oli tavoitteiden 5b ja 6 lisäksi ns. muuta aluetta (Jyväskylä ympäristöineen).

Tavoite 5b -ohjelman keskeisinä tavoitteina olivat pk-yritystoiminnan vahvistaminen ja monipuolistaminen, maatalouden kilpailukyvyyn parantaminen, maatalousväestön toimeentulo-perustan laajentaminen sekä maaseudun palvelujen ja vetovoimaisuuden kehittäminen. Myös tavoite 6 -alueella maataloudella nähtiin olevan suuri merkitys elinkeinorakenteessa. Tavoite 5b -ohjelman laajimman toimintalinjan, alkutuotannon monipuolistamisen, hanke-rahoituksesta runsas viidennes suuntautui Etelä-Pohjanmaalle¹³.

Ns. **yhteisöaloitteista** maaseudun kannalta merkittävin kaudella 1994-1999 oli LEADER II, jota toteutettiin tavoitealueilla 5b ja 6. LEADER II -ohjelman mukaisia paikallisia toimintaryhmiä oli Etelä-Pohjanmaalla kaksi (Seinänaapurit ja Suupohja) ja Keski-Pohjanmaalla yksi (Ylivieskan ja Kokkolan seutukunnat yhdessä). Lisäksi LEADER-yhteisöaloitteen ”kansallisia sovelluksia”, POMO-ryhmiä, toimi vuosina 1997-1999 Keski-Pohjanmaalla yksi ja Keski-Suomessa neljä. (Viljanen 1997; Uusitalo 1998, s. 234-249; vrt. Suomen LEADER+ -ohjelma 2001, s. 28-30).

EU:n maatalouspolitiikan Agenda 2000 -uudistuksessa maaseudun kehittämistoimet koottiin yhteen neuvoston asetukseen (EY) N:o 1257/1999. Asetuksessa vahvistetaan unionin toimenpiteet maaseudun kehittämispolitiikassa, joka on nimetty Agenda 2000:ssa yhteisen

¹³ Tietoja erityisesti maatalouteen suuntautuneista 5b- ja 6-hankkeista ja niiden maakunnallisesta jakautumisesta on Patjaksen ja Katajan (2001) julkaisussa.

maatalouspolitiikan ”toiseksi pilariksi”. Maaseudun kehittämistoimia rahoitetaan Agenda-kaudella EMOTR:n ohjausosaston (EMOTR-O) ohella sen tukiosastosta (EMOTR-T); tosin maaseudun kehittämisen osuus tukiosaston kokonaismenoista on vain kymmenyksen verran. (Kola 2000, s. 23-25).

Myös rahastokaudella 2000-2006 maaseudun kehittäminen tapahtuu erityisten ohjelmien avulla. Suomessa näistä merkittävimpiä ovat koko maan kattava horisontaalinen maaseudun kehittämisohjelma, tavoite 1 - ja tavoite 2 -alueiden ohjelmat, tavoite 3 -ohjelma, alueellinen maaseudun kehittämisohjelma (ALMA) sekä yhteisöaloite LEADER+.

Horisontaalisia eli koko maassa toteutettavia ovat maaseudun kehittämisohjelma ja tavoite 3-ohjelma. Maaseudun kehittämisohjelmaan, joka sisältää luonnonhaittakorvauksen ja ympäristötukijärjestelmät, käytetään noin 90 prosenttia EMOTR-T:n maaseudun kehittämisvaroista. Tavoite 3 -ohjelmalla puolestaan torjutaan työttömyyttä, lisätään työllistyvyyttä ja kehitetään osaamista. Tavoite 3 -varoista maaseudulle suuntautunee vain vähäinen määrä. Osuus riippuu siitä, miten hyviä maaseudulle kohdistuvia hankkeita kauden aikana kyetään luomaan.

Tavoite 1 -ohjelmalla tuetaan kehityksessä jälkeen jääneitä alueita ja edistetään niiden rakenteellista uudistumista. Pohjois-Suomen tavoite 1 -ohjelma kattaa alueellisesti lähes puolet Keski-Pohjanmaasta ja Keski-Suomesta. Ohjelman painopisteet ovat taloudellisen kasvun, työpaikkojen ja yrittäjyyden lisäämisessä, työttömyyden alentamisessa, yritystoiminnan synty- ja kasvuedellytysten lisäämisessä sekä väestön toimeentulon ja kehitysmahdollisuuksien luomisessa. (Pohjois-Suomen tavoite 1 -ohjelma 1999).

Tavoite 2 -ohjelman päämääränä on tukea rakenteellisista ongelmista kärsivien alueiden taloudellista ja sosiaalista uudistumista. Länsi-Suomen tavoite 2 -alueita on kaikissa tutkimusmaakunnissa. Keski-Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa tavoite 2:een kuuluvat kaikki tavoite 1:n ulkopuoliset alueet. Etelä-Pohjanmaalla varsinaisen tavoite 2:n ulkopuolelle on jätetty kaksi seutukuntaa: Härmänmaa ja Pohjoiset Seinänaapurit. Nämä muodostavat ns. siirtymäkauden alueen, joka saa alenevaa tukea vuoteen 2005 asti. Länsi-Suomen tavoite 2 -ohjelman strategiset painopisteet ovat yrittäjyyden ja työpaikkojen lisääminen, yritystoiminnan ja maatilatalouden kilpailuedellytysten parantaminen ja osaamisen tason nostaminen. (Länsi-Suomen yhteistyöalueen... 1999).

Alueellinen maaseudun kehittämisohjelma (ALMA) kattaa Suomessa kaikki tavoite 1 -ohjelman ulkopuoliset alueet lukuun ottamatta suurimpien kaupunkien asemakaava-alueita. ALMalla tähdätään voimakkaaseen ydinmaaseudun ja syrjäisen, harvaanasutun maaseudun kehittymiseen. Tavoitteita ovat tasapainoisen väestökehityksen turvaaminen, asumisviihtyisyyden kasvattaminen, yritystoiminnan kehittäminen ja monipuolistaminen, osaamisen ja tietoverkkojen edistäminen sekä ympäristöstä huolehtiminen. ALMA on jaettu kolmeen toimintalinjaan: (1) maa- ja metsätalouden kehittäminen, (2) maaseutuelinkeinojen

monipuolistaminen ja (3) maaseutuyhteisöjen kehittäminen. ALMAN julkinen rahoitus vuosille 2000-2006 on 388 miljoonaa euroa. Siitä yli puolet suunnataan toimintalinjaan 2, kolmannes toimintalinjaan 3 ja loput toimintalinjaan 1. Tutkimusmaakunnista ALMA-alueita ovat Etelä-Pohjanmaa kokonaisuudessaan sekä Keski-Pohjanmaa ja Keski-Suomi tavoite 1:n ulkopuolisilta osiltaan. (Alueellinen maaseudun... 2000).

EU:n tavoiteohjelmia täydentäviä yhteisöaloitteita on neljä ohjelmakaudella 2000-2006. Näistä maaseudulle merkittävin on LEADER+ -ohjelma, jonka tavoitteena on monipuolistaa maaseudun elinkeinomahdollisuuksia, kokeilla uusia ideoita ja lisätä yhteistyötä. Ohjelmaa toteuttavat paikalliset toimintaryhmät. Ryhmillä on määrätty vuosibudjetti, josta ne myöntävät rahoitusta alueensa kehittämiseen. Perusmaataloutta (viljanviljelyä ja karjataloutta) ei rahoiteta. LEADER+ -ryhmien lisäksi Suomessa on toimintaryhmiä, jotka saavat rahoituksensa ALMA:sta tai kansallisista POMO+ -varoista. (Suomen LEADER+ -ohjelma 2001; Alueellinen maaseudun... 2000, s 54-56 ja liite 10). Rahoituskaudella 2000-2006 Etelä-Pohjanmaalla on kaksi LEADER+ -ryhmää ja kaksi ALMA-ryhmää. Keski-Pohjanmaan alueella toimii kaksi LEADER+ -rahoitusta saavaa ryhmää. Keski-Suomessa on yksi LEADER+ -ryhmä ja kolme ALMAsta rahoituksensa saavaa maaseudun paikallista toimintaryhmää.

6.1.2 Maaseututyypittely tutkimusalueilla

Maaseutua tyypitellään Suomessa monin eri tavoin. Ihmisten maaseutu -ohjelman (2000, s. 16) mukaan kolme eniten käytettyä tilastokäsitettä ovat (1) **maaseutualue** (harva asutus sekä 200-499 asukkaan taajamat), (2) **maaseutumaiset kunnat** (väestöstä alle 60 % asuu taajamissa ja suurimman taajaman väkiluku on alle 15 000 sekä kunnat, joiden väestöstä 60-89,9 % asuu taajamissa ja suurimman taajaman väkiluku on alle 4 000) sekä (3) **EU-maaseutu** (alle 30 000 asukkaan kunnat) (vrt. Palttila & Niemi 1999, s. 17-25). Kaupungin ja maaseudun vuorovaikutusryhmä on ehdottanut neliportaista luokittelua kaupunkiseutujen keskuksiin ja paikallisiin keskuksiin, yhteiseen vuorovaikutusalueeseen, ydinmaaseutuun ja harvaan asuttuun maaseutuun (Kaupungin ja maaseudun vuorovaikutus 2000, s. 5).

Monissa tutkimuksissa ja tilastollisissa tarkasteluissa (vrt. Suomen LEADER+ -ohjelma 2001, s. 3) on sovellettu myös seuraavaa kunnittaista nelijakoa: harvaanasuttu maaseutu (ml. saaristo), ydinmaaseutu, kaupunkien läheinen maaseutu ja kaupungit. Harvaanasutusta maaseudusta on aiemmin käytetty nimikettä syrjäinen maaseutu. Jaottelutavan pohjana on Keräsen ym. (1993) tekemä luokitus, joka on päivitetty vuonna 2000 (Keränen ym. 2000). Uusiin maaseututyypittelyyn mukaan Suomessa on 40 kaupunkiseutujen keskusta ja 18 muuta kaupunkia. Lopuista 394 kunnasta kaupunkien läheiseen maaseutuun luetaan 84, ydinmaaseutuun 181 ja harvaanasuttuun maaseutuun 129 kuntaa. Keräsen ym. (2000) maaseututyypittelyä käytetään maaseutupolitiikan alueellistamisen työkaluna. Sillä on merkitystä myös maaseutualueiden rahoituksen kannalta: esimerkiksi ALMAssa ydinmaaseutu ja harvaanasuttu maaseutu saavat muita alueita korkeampaa tukea ohjelmakaudella 2000-2006.

Tutkimusmaakunnista Etelä-Pohjanmaa on suurimmaksi osaksi ydinmaaseutua, sillä 27 kunnasta vain yksi on kaupunki (Seinäjoki) ja yksi kaupunkien läheistä maaseutua (Nurmo). Harvaanasuttuun maaseutuun on luokiteltu kolme kuntaa: Lehtimäki, Soini ja Ähtäri. Keski-Pohjanmaan maakunnan 12 kunnasta 10 on ydinmaaseutua. Kokkola kuuluu tyypittelyn mukaan kaupunkiseutujen keskuksiin, ja Kälviä luokitellaan kaupunkien läheiseksi maaseuduksi. Keski-Suomi poikkeaa kahdesta muusta tutkimusmaakunnasta sikäli, että sen alueelta löytyy kuntia jokaisesta maaseututyypistä. Maakunnan 30 kunnasta kolme (Jyväskylä, Jämsä ja Äänekoski) luetaan kaupunkiseutujen keskuksiin. Lisäksi Suolahti kuuluu muiden kaupunkien joukkoon. Kaupunkien läheistä maaseutua ovat Jyväskylän maalaiskunta ja Muurame. Ydinmaaseutuun luokitellaan seitsemän kuntaa: Hankasalmi, Kinnula, Laukaa, Petäjävesi, Saarijärvi, Toivakka ja Uurainen. Loput 17 kuntaa tyypitellään harvaanasuttuun maaseutuun.

6.2 Hankkeet maatilojen kehittämisen apuna

Hankkeilla tähdätään kehittämiseen. Maaseudun kehitystyössä hanketoiminnan tunnustaminen ja hallitseminen käy yhä tärkeämmäksi (vrt. Uusitalo 1998, s. 53-57). Myös maatilat ovat osallisina monissa hankkeissa, joissa päämääränä voi olla esimerkiksi alkutuotannon osaamisen ja olosuhteiden parantaminen tai uusien toimeentulolähteiden ja yhteistyöverkostojen kehittäminen. Sekä toimivien maatilojen yhteyteen että lopettavien maatilojen tilalle pyritään luomaan uutta yritystoimintaa. Uusien yritysten ja työpaikkojen syntymistä uskotaan pystyttävän edistämään aktiivisella hanketoiminnalla. (Ihmisten maaseutu 2000, s. 79).

Tässä yhteydessä edellisen ja nykyisen rahoituskauden hankkeita ja ohjelmia on tarkasteltu melko lyhyesti. Kauden 1995-1999 eri ohjelmien toteutusta ja toimeenpanoa sekä arvioita niiden onnistumisesta on tuotu esille niin ohjelmien ja hankkeiden raporteissa kuin monissa yhteenvedojulkaisuissa (esim. Koskinen ym. 2000, s. 61-86; Kataja & Patjas 2001; Patjas & Kataja 2001). Vastaavasti kauden 2000-2006 ohjelmien tavoitteita ja rahoitusta esitellään kattavasti muun muassa eri ohjelmien suunnitelmissa ja esitteissä sekä maa- ja metsätalousministeriön internet-sivuilla (www.mmm.fi).

Sekä edellisellä että nykyisellä ohjelmakaudella maatilojen tulonmuodostuksen kannalta merkittävin EU:n rakennerahasto on ollut EMOTR-T, jonka kautta maksetaan maatilojen saamat EU-tuet. Ohjausosaston (EMOTR-O) varoilla rahoitettiin kaudella 1995-1999 luonnonhaittakorvausten ohella muun muassa maatalouden rakennemuutosta, elintarviketalouden investointeja ja maaseutualueiden kehittämistä. Nykyisellä kaudella EMOTR-O:n kautta hoidetaan tavoite 1 -alueiden maaseudun kehittämistoimet ns. liitännäistoimenpiteitä (varhaiseläke, luonnonhaittakorvaukset, metsitys ja maatalouden ympäristöohjelma) lukuun ottamatta sekä LEADER+ -yhteisöaloite.

6.2.1 Ohjelmakausi 1995-1999

Kauden 1995-1999 maaseudun kehittämisen 5b -ohjelman tavoitteena oli rakennemuutoksesta kärsivien maatalousalueiden kehittäminen. Miltei 40 prosenttia kokonaiskustannuksista suunnattiin maatilojen alkutuotannon monipuolistamiseen (toimintalinja 2). Tutkimuskohteenä olevista maakunnista 5b -ohjelma-alue käsitti Etelä-Pohjanmaan kokonaisuudessaan sekä noin puolet Keski-Pohjanmaasta ja Keski-Suomesta. Tavoite 6 -ohjelma puolestaan kattoi Suomen itäiset ja pohjoiset harvaan asutut alueet, mukaan lukien osia Keski-Pohjanmaasta ja Keski-Suomesta. Ohjelmalla pyrittiin alueen elinkeinotoiminnan kokonaisvaltaiseen kehittämiseen ja erityisesti työttömyyden vähentämiseen. Yhtenä pääteemana oli 5b -ohjelman tapaan maatilojen monipuolistumisen tukeminen. Tavoite 5a -ohjelman toimenpiteitä maatalouden ja elintarviketalouden sopeuttamiseksi toteutettiin koko maassa. Keskeisimpänä tavoitteena oli maatalouden rakennekehityksen edistäminen. (Kataja & Patjas 2001, s. 4-9).

Patjas ja Kataja (2001) ovat tutkineet tavoite 5b- ja 6 -ohjelmissa vuosina 1995-1999 toteutettuja maatalouden kehittämishankkeita. Heidän mukaansa tämä kehittämistoiminta oli vilkkainta ”Pohjanmaan eri maakunnissa” (Etelä-Pohjanmaa, Pohjanmaa ja Pohjois-Pohjanmaa). Läheskään kaikki tilat eivät kuitenkaan lähteneet toimintaan mukaan, sillä hankkeisiin osallistui kaikkiaan noin kolmannes maataloista, ja joissakin tapauksissa toteutusta jopa vaikeutti viljelijöiden laimea osallistuminen. Hankkeisiin osallistuneet viljelijät olivat usein nuoria ja päätoimisia, keskimääräistä isompien tilojen viljelijöitä. Vaikka hankkeet yleensä katsottiin tarpeellisiksi, kolmannes vastanneista viljelijöistä katsoi toteutuksen epäonnistuneen (mt., s. 64-65). Tutkimuksen perusteella on pääteltävissä, että syrjäytymisvaarassa olevista tiloista vain harva lienee osallistunut maataloutta koskeviin kehittämishankkeisiin. Patjaksen ja Katajan (mt., s. 68) eräänä johtopäätöksenä onkin, että ”kehittämishankkeiden toiminnan tulee suuntautua nykyistä selkeämmin tilakohtaisesti tehtävään kehittämistyöhön”.

Kaudella 1995-1999 sosiaalirahaston (ESR) yksin rahoittamista ohjelmista (tavoite 3 - ja tavoite 4 -ohjelmat) vain harva suuntautui maaseudulle. Vajaatyöllisyydestä kärsiville ohjelmista ei ollut apua. Ihmisten maaseutu -ohjelmassa (2000, s. 55) esimerkiksi todetaan, että ”puhtaasti työttömille tarkoitettut ESR-hankkeet ovat usein olleet maaseutuväestön ulottumattomissa”. Vastaavasti Koskinen ym. (2000, s. 71) huomauttavat, että ”ESR-toimenpiteiden normina on usein palkkatyöläisyys ja päätoiminen yhden alan yrittäjäyys. Nämä normit sopivat huonosti maaseudulle”. Koska tavoite 3 -ohjelman hankkeisiin hakeutuvan maatalousyrittäjän työmarkkina-asema ei ole selvästi työtön tai työttömyysuhan alainen, hänen osallistumisensa 3-hankkeisiin ei yleensä ole ollut mahdollista. Tämä on ongelmallista varsinkin siksi, että maaseudun työmahdollisuudet ovat kaventuneet viime vuosina. Esimerkiksi Kataja & Patjas (2001) ovat havainneet, ettei maataloudesta 1990-luvun jälkipuoliskolla poistuneiden työpaikkojen korvaajiksi ole pystytty luomaan riittävästi työmahdollisuuksia maaseudun muilla toimialoilla ja julkisella sektorilla.

Eri maakunnissa hanketoimintaa ja ohjelmia toimeenpantiin eri tavoin. Toteutukseen vaikutti luonnollisesti myös se, mitä ohjelmia maakunnassa oli käytössä ja kuinka suuren osan maakunnasta yksittäinen ohjelma kattoi. Etelä-Pohjanmaalla, jossa koko maakunta luettiin 5b-alueeksi, maaseudun kehittämiseen tähtäävää 5b -ohjelmaa toteutettiin erityisten työohjelmien kautta. Näitä koordinaatiotyyppeisiä ohjelmia oli kaikkiaan kuusi, joista maatalojen kannalta merkittävin oli Etelä-Pohjanmaan maaseutuelinkeinojen runko-ohjelma 1995-1999 (1995). Työohjelmien avulla pyrittiin rakentamaan laaja-alaisia mutta hallinnollaan kevyitä kehittämishankkeita. Samalla kerrytettiin maakunnallista asiantuntemusta ja sitoutettiin eri kehittämistahoja yhteistyöhön. Toisaalta maakunnallisissa työohjelmissä seutukunnalliset kehittämispainotukset eivät juurikaan päässeet nousemaan esiin. (Salo 2001, s. 11-22).

Etelä-Pohjanmaan työohjelmien keskeisten toimijoiden kokemuksia selvitelty Salo (2001, s. 27) arvioi, että maaseutuelinkeinojen runko-ohjelma oli harjoittelua muidenkin maakunnallisten työohjelmien kannalta. Ohjelman keskeisenä tavoitteena oli alkutuotannon sopeuttaminen hallitusti EU-jäsenyyden muuttamaan toimintaympäristöön. Painopisteinä olivat rakennemuutosta tukevat koulutusohjelmat, maaseutuyritysten yhteistyö, maatilakohtaisen muutosprosessin hallinta, laatujärjestelmät, markkinointi, uudet elinkeinot sekä uudenlaiset tilusjärjestelyt. Runko-ohjelmaan sisältyvien hankkeiden, joita oli kaikkiaan 30, yhteisenä päämääränä oli turvata mahdollisimman paljon työpaikkoja alkutuotannossa ja jatkojalostuksessa edistämällä maatalojen yhteistoimintaa, monipuolistamalla viljelyä sekä kehittämällä viljely- ja tuotantomenetelmiä. Alkutuotannosta luopuvia tiloja ei ohjelmassa erityisesti huomioitu, mutta Salon (mt., s. 30) mukaan ”myös niille, joiden ei enää kannata satsata perusmaatalouteen, on pystytty tarjoamaan suunnittelu- ja muita palveluja yritystoimintaan ja toimintojen monipuolistamiseen”. Salon (mt., s. 35) havaintojen perusteella maa- ja metsätalous sekä elintarvikeala olivat työohjelmissä kuitenkin liian erillään toisistaan edunsaajien eli maa- ja metsätalouslyrittäjien näkökulmasta. Myös yhteys LEADER-toimintaan olisi voinut olla toteutunutta parempi. Tutkimusalueista Keski-Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa ei toteutettu Etelä-Pohjanmaan omaksumaa työohjelmamenettelyä, vaan ohjelmia koordinoitiin muilla tavoin.

6.2.2 Ohjelmakausi 2000-2006

Ohjelmakauden 2000-2006 Länsi-Suomen tavoite 2 -ohjelmassa, joka kattaa koko Etelä-Pohjanmaan (mukaan lukien kaksi siirtymäaluetta olevaa seutukuntaa) sekä tavoite 1 -alueen ulkopuoliset osat Keski-Pohjanmaasta ja Keski-Suomesta, esitetään arvioita myös maatalouden tulevaisuudesta. Maa- ja metsätaloudelle on tavoiteohjelmassa oma lukunsa. Ohjelman mukaan maatalojen säilyminen tuotannossa vaikuttaa todennäköiseltä valtaosassa Etelä-Pohjanmaata ja suuressa osassa Keski-Pohjanmaata. Ongelmallisiin alueisiin luetaan muun muassa Keski-Suomen länsi- ja eteläosat. Monissa osissa aluetta mahdollisuudet maatalouden menetysten korvaamiseen muilla tuloilla arvioidaan heikoiksi. Parhaimmat

sopeutumis- ja kehittymismahdollisuudet nähdään olevan maakuntakeskusten ympärillä. (Länsi-Suomen yhteistyöalueen... 1999, s. 37-43).

Kaudella 2000-2006 uusi tavoite 3 -ohjelma saa rahoituksensa yksinomaan ESR:sta. Ihmisten maaseutu -ohjelman (2000, s. 164) mukaan uuden 3-ohjelman hyödyn kanavoituminen maaseudulle riippuu työvoimahallinnon tulkinnoista: ”Niissä on ollut maaseutupoliittisesti arvioituna toivomisen varaa, koska tärkeät koulutettavien ryhmät eivät ole aina työttömiä vaan vajaatyöllistettyjä, ja osaamisen lisääminen ei aina luo uutta työpaikkaa vaan vahvistaa työpaikan säilymistä tai tuo edellytyksiä monitoimisuudelle”.

Tavoiteohjelmien synnyttämien hankkeiden ohella EU-maissa toteutetaan monia muita hankkeita, joilla pyritään vähentämään uhkaa syrjäytymisestä. Aiemmin mainitun maaseutu-yhteisöaloite LEADER+:n lisäksi kaudella 2000-2006 toteutetaan kolmea muuta yhteisöaloitetta, joista yksi, EQUAL, tähtää erityisesti syrjäytymisen estämiseen. Tämän ESR:sta rahoituksensa saavan ohjelman keskeisiin tavoitteisiin kuuluu heikoimmassa työmarkkina-asemassa olevien ryhmien työllisyyden ja työllistämisen edellytyksien parantaminen. EQUAL:n ulottuminen maaseudulle tai syrjäytymisvaarassa oleville maataloille riippuu ohjelman puitteissa toteutettavista hankkeista. Myös erilaisilla kumppanuushankkeilla, joilla pyritään kehittämään paikallista taloudellista ja sosiaalista pääomaa sekä lisäämään osallistumista paikalliseen kehittämiseen, voi olla merkitystä syrjäytymisen ehkäisemisessä (vrt. Virkkala 2000).

Etelä-Pohjanmaalla työohjelmamenettelyä on jatkettu kaudella 2000-2006, tosin eri nimikkeellä. Maakunnan ohjelmatyötä koordinoidaan kaikkiaan 13 teemaohjelmalla, jotka ulottuvat vuoteen 2006 asti. Edellisen kauden Maaseutuelinkeinojen runko-ohjelma on muotoutunut Maatalouden kehittämisohjelmaksi 2000-2006. Ohjelman päätavoitteeksi määritetään maatalouden kilpailukyvyyn parantaminen, mitä ei kuitenkaan aiota toteuttaa yksin tilakokoa kasvattamalla ja tilalukua vähentämällä vaan myös muilla keinoin. Pyrkimyksenä on ottaa huomioon sekä alkutuotantoon keskittyvät että monesta eri lähteestä toimeentulonsa koostavat tilat. Erityisesti laatutyöhön halutaan mukaan kaikki maatilat. Hanketoiminnassa annetaan tilaa myös seutukunnallisille painotuksille ja erityistarpeille. Keskeisiä painopiste-alueita on kolme: kustannustehokkuuden parantaminen, tuotantoprosessin kehittäminen ja osaamisen lisääminen. (Maatalouden kehittämisohjelma 2000-2006, s. 14-16).

Kustannustehokkuuden parantamisen yhtenä alakohtana on toimintamallien kehittäminen. Oleellisena nähdään kehitystarpeiden tunnistaminen ja toimeentulostrategian valitseminen tilakohtaisesti. Tässä kohtaa ohjelmassa sivutaan myös syrjäytymisvaarassa olevia maatiloja: ”Epävarmoja tiloja on autettava uusien mahdollisuuksien löytämisessä ja niiden toteuttamiskelpoisuuden arvioinneissa, koskivatpa nämä tilanhoitoa tai muita ansiolähteitä. Luopumista suunnitteleville on turvattava joustava eläkkeellepääsy tai uuden ammattitaidon hankkiminen” (mt., s.16).

Monet muutkin Etelä-Pohjanmaan teemaohjelmat sivuavat maatalojen kehittämistä ja erityisesti maatalojen yhteyteen luotavaa muuta ansiotoimintaa. Läheisimmin maatalojen toimintaan liittyvät elintarvike- ja bioteknologiaohjelma (elintarvikkeiden jalostus), puualan ohjelma (puun jalostus), metallialan ohjelma (alihankinta yms. toiminta) ja yrittäjyyden teemaohjelma (uuden yritystoiminnan luominen maataloille). Myös Palvelualojen kehittämissuunnitelmassa (2002, s. 8) todetaan nopean rakennemuutoksen aiheuttamat haasteet: ”Alkutuotannosta vapautuvien henkilöiden uudelleen kouluttaminen ja työllistäminen on haaste. Varsinkin alkutuotannossa aiemmin työskennelleiden naisten tilanne on monilla alueilla vaikea”.

Keski-Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa ei teemaohjelmamenettelyä toteuteta vastaavassa laajuudessa kuin Etelä-Pohjanmaalla. Keski-Pohjanmaan maaseutustrategian 2000-2006 sisältöä on selvitetty aiemmin kohdassa 4.3.2. Keski-Suomessa TE-keskuksen kautta rahoitetaan tällä hetkellä kolmea maaseudun teemaohjelmaa, joilla tähdätään kylätoiminnan, maaseutumatkailun ja pk-elintarvikealan kehittämiseen. Maakunnassa on lisäksi tekeillä omat ohjelmat maatalouden ja maaseudun palvelujen kehittämiseen.

Alueellisen maaseudun kehittämissuunnitelman (ALMA) alkuvuosien toteutumasta on jo saatavilla joitain seurantatietoja. ALMA-alue kattaa tutkimusmaakunnissa tavoite 1 -ohjelman ulkopuoliset osat eli Etelä-Pohjanmaan kokonaisuudessaan sekä osia Keski-Pohjanmaasta ja Keski-Suomesta. ALMA-ohjelman yritystuki on suunnattu maatalojen toimintojen kehittämiseen. Vuoden 2002 loppuun mennessä suhteellisesti eniten yritystukipäätöksiä alueen maatalojen lukumäärään verrattuna on tehty Keski-Suomen ALMA-alueella ja Etelä-Pohjanmaalla. Näillä kahdella alueella myös hankkeiden keskimääräinen koko on ollut suurin ja toimintaedellytysten selvittämistukea myönnetty runsaimmin. Keski-Pohjanmaan ALMA-alueella aktiivisuus on ollut näillä mittareilla tarkastellen jonkin verran Etelä-Pohjanmaata ja Keski-Suomea laimeampaa, joskin myös Keski-Pohjanmaa kuuluu ALMA-yritystuissa kärkimaakuntien joukkoon. (Kataja 2003).

6.3 Hanketoimijoiden näkemykset syrjäytymisuhasta

Kolmeen maakuntaan suunnatun kyselyn tavoitteena oli kartoittaa keskeisten hanketoimijoiden näkemyksiä maatalojen syrjäytymisvaarasta ja syrjäytymiseen liittyvistä tekijöistä. Vaikka vastaukset luonnollisesti ovat subjektiivisia, henkilökohtaisia arvioita syrjäytymisuhanalaisista maataloista, ne täydentävät kiinnostavalla tavalla edellisessä luvussa tilastoaineiston pohjalta luotua kuvaa.

Kuten syrjäytymistä koskevien määritelmien tarkastelussa on edellä käynyt ilmi, syrjäytymiseen ei ole olemassa yksiselitteistä määritelmää. Varsinkin maatalojen syrjäytyminen voidaan ymmärtää hyvin monella tapaa. Kyselyn aluksi ja vastaamisen helpottamiseksi tutkimuksen kohteena olevia maataloja luonnehdittiin seuraavasti: ”Syrjäytymisvaarassa olevilla maataloilla tarkoitetaan sellaisia maataloja, jotka ovat epätietoisia maatilansa kehittämisestä, mutta joilla kuitenkin olisi tarvetta kohentaa toimeentuloaan jollakin tavalla.

Syrjäytymisvaarassa olevien maatalojen on vaikea kasvattaa tai monialaistaa tuotantoaan tai hankkia töitä tilan ulkopuolelta. Tällaisten tilojen tulevaisuudenkuvia luonnehtivat passiivisuus, periksi antaminen ja vaihtoehdottomuus”. Tämän määrittelyn pohjalta vastaajilta pyydettiin yhteensä kuudessa kysymyksessä näkemyksiä sekä syrjäytymisvaarassa olevien tilojen määrästä että hanketoiminnan mahdollisuuksista tällaisten tilojen auttamiseen.

6.3.1 Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen osuus

Hanketoimijoita pyydettiin arvioimaan, miten paljon edellä määritellyn kaltaisia syrjäytymisvaarassa olevia maataloja he arvioivat olevan oman maakuntansa alueella (%). Kuten oli oletettavissa, vastauksista heijastuu niin syrjäytymis-käsitteen epämääräisyys kuin toisistaan poikkeavat näkemykset syrjäytymisvaarasta. Arviot syrjäytymisuhanalaisten tilojen määräästä vaihtelevat miltei nolasta jopa puoleen alueen tiloista.

Eteläpohjalaisista vastaajista kaksi arvelee syrjäytymisvaarassa olevien maatalojen osuudeksi maakunnassa korkeintaan 10 prosenttia. Usea arvioi määrän 20-30 prosentiksi. Enimmillään osuuden nähdään yltävän puoleen tiloista.

”Vaikea sanoa, perusmaatalouden puolella ehkä kuitenkin enintään 10 %:a, koska muilla on mahdollisuus saada maatilan ulkopuolelta palkkatuloja tai ovat jo lähellä eläkeelle siirtymistä”.

”Enintään 10 % tämän hetken tilaluvusta, jos pitäydytään määritelmän osassa ’passiivisuus, periksi antaminen ja vaihtoehdottomuus’”.

”Laajasti ymmärrettynä syrjäytymisvaarassa saattavat olla myös aktiivisetkin, mutta liian ison riskin ottavat. Mutta ehkä kuitenkin ne tilat, jolla ei ole edellytyksiä laajentaa, eikä myöskään resursseja ja asennetta monipuolistaa. Noin kolmannes voisi olla tässä tilanteessa kun huomioidaan, että osa joka tapauksessa lopettaa”.

”20-50% riippuen siitä miten ’suvun ulkopuolelta tulevan’ tilanpidon jatkajan asema otetaan huomioon. Omat pojat eivät ole halukkaita jatkamaan, mutta naapurissa olisi enemmänkin kuin riittävästi halukkuutta suurentaa tilakokoa. Tästä kertoo mm. aivan järjettömiin summiin kohonnut pellon lisäaluekauppojen hintataso E-P:lla”.

Moni vastaaja toteaa yleiseksi mutta ei syrjäytymiseksi luokiteltavaksi kehityksen, jossa maatilalla asuvista puolisoista ensin toinen ja sitten kumpikin etsiytyy töihin tilan ulkopuolelle. Jossain vaiheessa muu työ voittaa kokonaan, jolloin maataloudesta luovutaan mutta saatetaan silti jäädä asumaan kotikylään. Syrjäytymistä koskevien näkemysten moninaisuus kertoo siitä, että ilmiö voidaan ymmärtää ja tulkita usealla eri tavalla:

”Vakavinta syrjäytymistä sen sijaan on kehitys, jossa esim. 80-luvun lopulla on spv-tilanteessa ostettu silloisen maatalouspolitiikan olosuhteissa kovaankin hintaan

pienehkö keskikokoinen investoinneiltaan silloin taantunut tila, jota sitten on parhaansa mukaan kehitetty ja yritetty viedä eteenpäin, mutta joka epävarmassa 1990-luvun alkupuolen ja huimassa EU-ajan kehityksessä on ollut jatkuvasti 'askeleenliian myöhäs'. Velkataakkaa on sen verran paljon, että luopumista ei pysty ajattelemaan, mutta ei myöskään realistista vaihtoehtoa kehittää toimintaa nykyistä kannattavammalle tasolle, koska edellytyksenä olisi taas lisäinvestoinnit. Tällaisessa tilanteessa alun innostus ja siihen liittyvä voimakas yrittäminen saattavat johtaa epäonnistumisten ja kylläntymisen jälkeen johdannossa mainittuun periksiantamiseen ja passiivisuuteen.

Syrjäytymistä tapahtuu toki vähemmän dramaattisestikin. Maatilojen kehittämisen vauhti ei vain sovi viljelijäperheelle. Kysymys on heidän tottumattomuudesta muutoksen vauhtiin, luonteenlaadusta (esim. epävarmuuden sieto alhainen, varman päälle pelaaminen), iästä, elämän tilanteesta jne. Usein näissä tilanteissa ulkopuolinen saattaa nähdä 'periksiantamista ja passiivisuutta'; mutta onko kysymys lopulta tästä. Yhtä lailla kyseessä voi olla vähittäinen ajautuminen syrjäytymistilanteeseen tai jopa tietoinen valinta olla menemättä laajentamis-/kehittämiskiarteeseen.

Etelä-Pohjanmaalla on EU-aikana vuonna 1995 toimineista EU-tukea hakeneista tiloista eli ns. aktiivituloista investoinut ja kehittänyt selkeästi toimintaansa noin 30 % tiloista, vajaa kolmekymmentä on lopettanut, ja loppu noin 40 % on tilanteessa, jossa merkittävää muutosta aiempaan toimintaan ei ole maatalouden kannalta tapahtunut. Näillä tiloilla syrjäytymiskierre voi olla mahdollinen, mutta se ei tapahdu kaikille, eikä ne kaikki ole siten syrjäytymisvaarassa”.

Keski-Pohjanmaalla näkemykset syrjäytymisuhanlaisten tilojen osuudesta vaihtelevat miltei samalla tavoin kuin Etelä-Pohjanmaalla eli muutamasta prosentista noin kolmannekseen. Vastausten perusteella keskipohjalaisilla tiloilla näyttäisi kuitenkin olevan suhteellisesti vähemmän epätietoisia tai passiivisia kuin kummassakaan muussa tutkimusmaakunnassa. Suurin osa hanketoimijoista arvioi viljelijöiden tulevaisuudenuskon ”aika hyväksi”; syrjäytymisvaaraan ajautuvat heidän mielestään lähinnä sellaiset tilat, joilla on muita ongelmia (alkoholi, avioero), tai tuotantoaan ”jäähdyttelevät” tilat.

”Arviolta 10 %. Luvut ovat tippuneet varsin voimakkaasti parina viime vuotena, ja suurin rakennemuutoksen vauhti on mielestäni takanapäin. Esim. vuonna 2000 ennakoitiin, että alueella tulee lopettamaan kymmeniä tiloja / per kunta. ... Todellisuudessa aivan näin ei ole kuitenkaan tapahtunut”.

”Toisaalta aika suuri osa tiloista on suurten ikäluokkien hallussa, joilla eläkeiän saavuttaminen nykyisessä työssä on tärkein tavoite ja ulospäin näkyvä passiivisuus on vain tämän osoitus. Nykyiseen ja hieman niukkenevaankin toimeentuloon tyydytään”.

Eläkeikää lähellä olevat viljelijät koetaan ryhmäksi, jonka osalta syrjäytyneisyyttä on vaikea arvioida:

”Musta aukko on arvioissani tästä ryhmästä, kuinka moni niistä ajaa tilaa alas, ei investoi, ei ole jatkajaa, jne. Kuitenkin suurimmalla osalla on hyvä ja kohtalaisen kokoinen karja, joten heidän tulonsa eivät anna olettaa sitä, että he olisivat ’syrjäytyneitä’ tulojensa suhteen - syrjäytyneitä ehkä kehittämisen suhteen”.

Keski-Suomessa syrjäytymisuhanalaisia maatiloja arvellaan olevan 5-50 prosenttia koko tilamäärästä painottuen eläkeikää lähestyviin viljelijöihin. Syrjäytymisvaaran arvioidaan kuitenkin maakunnan sisällä vaihtelevan alueellisesti selvemmin kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla.

”Eteläisessä Keski-Suomessa osuus voi olla 5 % tai allekin, mutta toisaalta tällä alueella syrjäytymistä tai viljelystä luopumista saattaa helpottaa alueella olevat mahdollisuudet tilan ulkopuoliseen työhön. Uskoisin pohjoisen Keski-Suomen osuuden olevan moninkertaisen. Lisäksi passiivisuuteen saattaa vaikuttaa viljelijän ikärakenne, lähempänä eläkeikää ei enää jakseta panostaa kehittämiseen, mennään loppuaika kitkuttellen siten kuin jaksetaan”.

”30-50 %. Ko. tilojen määrä maakunnassa vaihtelee alueittain. Keski-Suomessa on kuntia joissa maatalouteen panostetaan elinkeinotoimen ja viljelijöiden itsensä toimesta. ...toisaalta löytyy alueita joissa kylät tyhjenevät”.

Maakunnan sisäisten erojen ohella tilojen nähdään myös suhtautuvan syrjäytymisuhkaan eri tavoin.

”Kaikkien ns. syrjäytymisuhanalaisten tilojen omistajat eivät ole mitenkään paniikissa oman elantonsa puolesta, mutta he tietävät hyvin, että jatkuvuutta esim. ikänsä tai terveytensä puolesta maataloustuotannosta luopuvilla tiloilla ei useinkaan ole. Uhka tilojen autioitumiseen on todellinen, varsinkin jos tila sijaitsee yksinään etäällä keskuksista, jolloin esim. jatkuva työssäkäynti nuorellekin jatkajapolvelle voi olla ylivoimaista. Eri asia on taas se, että loma-asuntokäyttöä voi olla perikuntavaiheesta alkaen.

Eritoten maakunnan ja kuntien reuna-alueilla tämä ilmiö tyhjentää maaseutua. Nuoret eivät katso olevan riittävää pohjaa edes kehittämisen kautta jäädä tilalle asumaan ja etsimään toimeentuloa pienistä paloista. ...Ainakin alueellisesti tässä tulee olemaan suuria eroja ja pitkällä tähtäimellä pienimpien tilojen asutus hakeutunee vyöhykkeiksikeskustaaajamien ympärille tai sitten nauhamaisesti hyvien liikenneyhteyksien vaikutuspiiriin. Muulla laajalla maaseutualueella asujaimisto rakentuu päätoimisten tilojen varaan, seassa voi olla tosin niitä, jotka myyvät tiettyjä ostopalveluja koko-aikaisille (esim. koneurakoitsijat)”.

”Syrjäytymisuhan alaisia tiloja on joka puolella Keski-Suomea. Viimeisen kymmenen vuoden aikana rakennemuutos on ollut melko nopeaa - erityisesti pohjoisessa Keski-Suomessa tilojen koko on kasvanut ja kahtena viime vuotena sukupolvenvaihdosten määrä on ollut kohtuullinen....Syrjäytymisuhka ei välttämättä riipu todellisista kehitymis- ja ansaintamahdollisuuksista. Esim. kasvavan Jyväskylän lähellä on muutama syrjäytymisvaarassa oleva tila: he eivät pysty kasvattamaan tuotantoaan, eivätkä jatkamaan perinteistä elämäntapaviljelyä, mutta taloudellisesti he voisivat pärjätä hyvin myymällä maansa tontin pohjiksi. Syrjäytyminen on pitkälti asenneongelma - ei välttämättä kiinni todellista resursseista. Syrjäytymisuhka on kuitenkin aivan yhtä ahdistava on se sitten kuviteltu tai todellinen. Mielestäni syrjäytymisvaaraan kuuluukin juuri se, että ihminen ei enää kykene näkemään vaihtoehtoja ja löytämään mahdollisuuksia”.

6.3.2 Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen huomioon ottaminen hankesuunnittelussa

Kysymykseen siitä, onko syrjäytymisvaarassa olevia maatiloja otettu huomioon hankkeita suunniteltaessa tai arvioitaessa, vastaukset ovat hyvin samansuuntaisia jokaisessa kolmessa maakunnassa. Ryhmän olemassaolo on yleensä tiedostettu, mutta oikeiden toimenpiteiden löytäminen on koettu vaikeaksi tai mahdottomaksi. Vastausten perusteella hanketoimintaa ei nähdä parhaana - eikä aina edes mahdollisena - välineenä syrjäytymisuhanalaisten tilojen auttamiseen.

Etelä-Pohjanmaalla hanketoimintaa on suunnattu erityisesti maatalouden kilpailukyvyyn nostamiseen ja uusien elinkeinojen luomiseen. On jäänyt paljolti viljelijöiden omalle vastuulle, ovatko he pyrkineet ehkäisemään syrjäytymisvaaraa omalla tilallaan lähtemällä mukaan tarjottuihin hankkeisiin. Yleisin arvio on, että syrjäytymisuhkaan ei olla paljoa tai ainakaan riittävästi pystytty paneutumaan.

”Kehittämisen painopiste on ollut erityisesti rakennemuutoksen vauhdittaminen ja kilpailukykyisten tilojen aikaansaaminen ja niiden toimintojen edistäminen. Asiaa pohdittiin alkuvaiheessa, mutta ei ehkä riittävän syvästi. Syrjäytymiskiarteessä olevat maatilat ovat yleensä pienehköjä, elinkelvottomia ja isännät iäkkäitä ja passiivisia. Niinpä kehittämistoimet ovat raskaita ja vaikuttavuudeltaan vähäisiä. Toisaalta näin tiloista voi karsiutua hyviäkin, menee ’lapsi pesuveden mukana’”.

”Joissakin hankkeissa on pohdittu, mutta pelkäänpä pahoin, että pohdinta on jäänyt yleiselle tasolle. Suunnitelmavaiheessa asiaa on mietitty, mutta varsinaisissa hankkeen toimenpiteissä ei sitten mielestäni olekaan riittäviä työkaluja näiden tilojen auttamiseksi”.

”Eipä oikeastaan. Perinteisesti hanketoiminnassa (=kehittämistoiminnassa) on mukana ne aktiivisimmat. Aihealue voisi kuuluakin esim. tuottajajärjestön potentiaaliseen kehittämistoimintaan...”.

”Eipä juurikaan. Enemmänkin on pohdittu miten tällaisten syrjäytyvien tilojen pellot saataisiin jatkavien tilojen lisämaiksi”.

Osa vastaajista mainitsee kuitenkin esimerkkejä toimista, joiden voi katsoa suuntautuvan syrjäytymisuhanalaisille maataloille.

”Varsinaisesti ’periksiantavia’ tiloja erityisesti koskevaksi hankkeeksi voidaan nimetä ehkä esim. tukihenkilöhanke. Osassa hankkeista on tarjolla apua sukupolvenvaihdokseen ja tilasta luopumisen arviointiin ym., minkä voidaan katsoa myös auttavan syrjäytymisvaarassa olevia tiloja”.

”On pohdittu ja käytännössä rahoitettukin useita kehittämishankkeita, joilla tähän haasteeseen pyritään vastaamaan mm. Kanava, TuotaMaitoa, luomu 2000, eli vaihtoehtoja on olemassa niin nykyisen tuotannon tehostajille kuin kokonaan uuteen toimintaan siirtymiseen”.

”On luotu edellisen ohjelmakauden kehittämishankkeen (MATSO) kokemusten pohjalta uudelle ohjelmakaudelle hankeverkko, jolla pyritään suoraan vaikuttamaan ko. ongelmaan. ...Tavoitettavuutta ja kohdennettavuutta on pyritty parantamaan seutukunnallisella toimintamallilla (seutuagrologit työhön osallistuvina koordinaattoreina kaikissa seutukunnissa)”.

Keski-Pohjanmaalla näkemykset syrjäytymisvaarassa olevien tilojen huomioon ottamisesta poikkeavat jonkin verran eteläpohjalaisten ajatuksista. Osa hanketoimijoista katsoo, että syrjäytymisuhan alla olevia tiloja on todella pyritty auttamaan ja aktivoimaan uusien elinkeinomahdollisuuksien löytämiseksi.

”On perusteellisesti. ...hankkeet suunniteltiin nimenomaan myös tätä tarkoitusta varten. ...Tilakohtaisin ja yksilöllisin kartoituksin/haastatteluin etsitään projektin palvelujen piiriin henkilöitä, jotka pohtivat tilan ja omaa tulevaisuutta. Yksilöllisellä ohjauksella, neuvonnalla ja ns. henkisellä tuella osallistujille on etsitty uusia työllistymismahdollisuuksia, ml. yrittäjäys. Osallistujille on rakennettu myös yksilöllisiä täsmäkoulutuksia osaamisen lisäämiseksi ja työllistymisen mahdollistumiseksi. Tulokset ovat olleet suhteellisen hyviä”.

”Kyllä, maakunnassa on ollut erilaisia ”Tulevaisuussuunnitelmahankkeita” ja niiden päättymisen jälkeenkin vähintään yhdessä meneillään olevassa hankkeessa on ollut toimintoja, joihin em. tilojen viljelijät voivat osallistua”.

”On lähdetty liikkeelle erilaisilla kehittämishankkeilla, lähinnä uudelleen kouluttamisen ja uusyrittäjien kautta”.

Joidenkin hanketoimijoiden mielestä taas tällaisia hankkeita ei ole ollut tai ainakaan menestystä niillä ei ole saavutettu.

”Ei tuon nimikkeen kautta... Hankkeet ovat olleet sentyyppiset että nopeimmat ja innovatiivisimmat ovat näyttäneet ja raivanneet tietä”.

”En kyllä tiedä alueeltamme (Keski-Pohjanmaa) yhtään hanketta, mikä suoranaisesti tai edes merkittävästi välillisesti olisi paneutunut asiaan”.

”Onhan näitä pohdittu ja yritetty hankkeistaa, mutta huonolla menestyksellä”.

Keski-Suomessa näkemykset syrjäytymisvaarassa olevien tilojen auttamismahdollisuuksista ovat samansuuntaisia kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla: passiivisia tiloja on hankala houkutella mukaan, ja hanketoiminnasta koituu suurin hyöty jo valmiiksi aktiivisille viljelijöille. Kehittämistoiminnan pääasiallisena kohteena pidetään maatiloja, joiden uskotaan olevan mukana tuotannossa vielä 10-20 vuodenkin kuluttua. Lopettavien osalta pohditaan lähinnä sitä, miten vapautuvat tuotantoresurssit saadaan siirrettyä jatkaville tiloille.

”Kehittämishankkeet on suunnattu aktiivisille toimijoille: mitä aktiivisempi osallistuja sitä suurempi hyöty -periaate. Hankesuunnitelmia tehdessä on keskusteltu myös syrjäytymisvaaran alla olevista yrittäjistä ja heidän mukaan vetämisestään, mutta useimmiten on todettu ja käytännössäkin havaittu, että hankevetäjän aika ei riitä passiivisten toimijoiden mukaan vetämiseen. ...syrjäytyminen on aikamme ongelma, joka ulottuu kaikkiin väestöryhmiin. Valitettavasti teemaan porautuvia hankkeita ei vielä tällä rahoituskaudella ollut”.

”Ei kovin paljoo, koska varmaan moni asettaa toiveensa tuolle aktiiviselle puolelle. Joskus varmaan käy mielessä, ettei kannata taistella tuulimyllyjä vastaan, jos kerran ei ole eväitä mihinkään todelliseen tulokseen auttamisen kautta. Jotain esimerkkejä on mm. maaseudun vajaakäytössä olevan asuntokannan uusiokäyttöyrityksistä mm. hankkeilla. Ne yritykset ovat jääneetkin yrityksiksi”.

”Hankkeiden suunnittelussa syrjäytymisvaarassa olevat maatilat on pyritty huomioimaan. Ongelmaksi on muodostunut kuitenkin se, että juuri nämä tilat eivät aktiivisesti osallistu hanketoimintaan. Näillä tiloilla on hyvin usein ennakkoluuloja hanketoimintaa kohtaan. Käytännön hanketoteutuksessa näitä tiloja harvemmin saadaan mukaan toimintaan. Hankkeisiin osallistuvat yleensä tilat, jotka muutenkin ovat ajan hermolla mukana....Mahdollisesti joissakin ESR-hankkeissa (TYKY) lienee onnistuttu saamaan näitä tiloja mukaan toimintaan”.

Osa hanketoimijoista löytää esimerkkejä toimintamuodoista, jotka on suunnattu aktivoimaan syrjäytymisvaarassa olevia tiloja. Tällaisina nähdään mm. sukupolvenvaihdoksia, osaamista ja tilojen välistä yhteistyötä edistävät sekä uusia ansiolähteitä hakevat hankkeet.

”Termiä ’syrjäytymisvaarassa oleva’ ei ole käytetty mutta monissakin hankkeissa on ollut tavoitteena selvittää maatilojen tulevaisuuden suunnitelmia ja mielialoja ja siltä

pohjalta pyritty rakentamaan hankkeita, joilla voitaisiin kehittää jotain toimeentulon lähteitä tiloille. Yleensä hankkeissa on pyritty maatalouden edellytysten parantamiseen tai elinkeinotoiminnan monipuolistamiseen ja hankkeisiin tunnetusti osallistuvat vain aktiivisemmat tilat ja ihmiset eivätkä ne, joille se olisi tarpeellisinta. Syrjäytymisvaarassa oleville niistä ei ehkä ole ollut suurta apua”.

”Erialaisten yhteistyömuotojen edistäminen niin tuotannollisessa toiminnassa, markkinoinnissa kuin myös tuotantopanosten hankinnassa sekä ko. toiminnassa onnistuneiden yritysten malliesimerkiksi nostaminen. Tulevaisuuden uskon luominen ja mahdollisuuksista kertominen erilaisten koulutus- ja neuvontahankkeiden yhteydessä mm. tilakohtaisilla tuotantosuunta- tai liitännäiselinkeinovaihtoehtoihin perustuvilla laskelmilla”.

6.3.3 Syrjäytymisuhkan tunnistaminen ja tunnustaminen hanketoiminnassa

Vastaaajilta pyydettiin myös näkemyksiä siitä, onko syrjäytymisvaarassa olevien tilojen ongelmiin paneuduttu heidän mielestään riittävästi. Kysymyksellä haluttiin selvittää yhtäältä, pitävätkö hanketoimijat tällaisten tilojen kohtaloa ongelmallisena, ja toisaalta, olisiko hanketoiminnassa tarvittaessa mahdollisuuksia pureutua näiden tilojen ongelmiin jo tähän asti toteutettuja toimenpiteitä syvällisemmin.

Etelä-Pohjanmaan hanketoimijoiden vastaukset ovat joko selkeän kielteisiä tai varovaisesti joitakin parannuskeinoja ehdottavia. Uhka syrjäytymisestä nähdään ilmiselvästi todelliseksi osalla tiloista, mutta samalla tuodaan ilmi vaikeus tällaisten tilojen saamisesta mukaan kehitystoimintaan. Suurin osa vastaajista arvioi, että hanketoiminnalla ei pystytä syrjäytymisvaaraan suuresti vaikuttamaan, ei ainakaan ilman merkittäviä panostuksia. Jotkut toteavat myös, että syrjäytyjät ovat pieni vähemmistö, jonka hoitaminen ei välttämättä edes kuulu hankkeiden tehtäväkenttään.

”... kysymys on kuitenkin ehkä vain 10 %:sta. Pidän kuitenkin tärkeämpänä niiden 90 %:n kannattavuuden parantamista”.

”Ei ole. Tiedotusvälineissä esillä on menestyjät; kukapa nyt haluaisi itsestään ’passiivisten ja periksiantajien’ mallia . MELAn jaksamishankkeissa on paneuduttu osin tähän ongelmaan. Samoin velkaneuvonnan yhteydessä on näitä asioita sivuttu yleislauman aikana, mutta viime vuodet asiasta on oltu hyvin vaiti”.

”Ei varmaankaan riittävästi, koska pakkoa ei ole keinovalikoimassa. Toiminta perustuu vapaaehtoisuuteen ja viljelijä joutuu yleensä maksamaan jotakin omavastuuna hankkeisiin osallistuessaan”.

”Voisi olettaa, että niillä tiloilla, joilla on päätetty jähdytellä eikä investoida maatalouden kehittämiseen, vuokratapoihin ym. yrittäjäpariskunta lähentelee iältään viittä-

kymppiä. Kova työ on vaatinut veronsa, kroppa ei oikein pelaa ja jaksamisen kanssa on niin ja näin. Edessä on vielä parikymmentäkin vuotta ennen eläkeikää ja jollakin pitäisi elää. Ammattitaito liittyy karjaan ja maatalouteen, miten sen tuotteistaisi markkinavoimien palvelukseen? Teit mitä teit, niin lisävelatta ei selviä. Varhais- ja sairas-eläke tai kortisto houkuttelee. ...pelkkä jonkun tietyn elinkeinon (metallialihankinta, elintarvikejalostus, hoivayrittäjäyys) kehittämishanke ei riitä, vaan pitäisi olla jonkin sortin tukikuviot myös pehmuolelle kun ihmiset joutuvat muuttamaan perinteitään ja tapojaan aika radikaalisti kun maailma ympärillä muuttuu ...Köyhyys ja kouluttamattomuus (-> syrjäytyminen) liittyvät monesti perhetaustaan ja näyttävät kasaantuvan”.

”Ei ole. Näissä tiloissa piilee kuitenkin valtava potentiaali. Syrjäytymisvaarassa olevien tilojen käytettävissä tulisi olla vielä nykyistäkin enemmän ulkopuolista asiantuntijuutta. Pienistäkin positiivisista signaaleista voitaisiin lähteä synnyttämään uutta toimintaa ja aktiviteettia tiloille, joiden elinkelpoisuus siten paranisi”.

”Lisäpanostus ei olisi pahitteeksi, enemmän aktiivisuutta hankevetäjiltä oli hanke mikä tahansa. Onko ilmassa myös ’hankeväsymystä’ vetäjillä ??”.

Keski-Pohjanmaan hanketoimijoiden näkemykset syrjäytymisvaarassa olevien tilojen huomiotta jäämisestä eivät ole aivan yhtä selkeitä kuin eteläpohjalaisten. Silti paneutuminen tällaisten tilojen ongelmiin ei kaikkien keskipohjalaistenkaan mielestä ole ollut riittävän tarkmokaista ja syvällistä. Auttamiskeinojen miettiminen nähdään tärkeäksi, mutta moni toteaa myös, että kokonaisuutta ”ei voida ratkaista yleisesti kaupatuilla keinoilla kuten luomulla, suoramarkkinoinnilla ja maatilamatkailulla”. Toisaalta esimerkiksi tilojen välisen työnjaon syventämisen uskotaan antavan lisää erikoistumismahdollisuuksia.

”Kyllä ja ei. Viljelijöille on tarjottu mahdollisuus, mutta he ovat tarttuneet siihen huonosti. Syrjäytymisuhkan alaisten tilojen määritelmän mukainen vaihtoehtottomuus, passiivisuus ja periksiantaminen ovat näillä tiloilla jo toteutuneet”.

”Vaikea sanoa. Määrittely syrjäytymisvaarassa olevasta maatilasta ei ole mielestäni selvä ja jää aika paljon lukijan vastuulle. Maatilojen tulojen kasvattamiseen ja tuotannon monipuolistamiseen tähtäviä toimia on tehty runsaasti ja tehdään jatkuvasti, mutta jos tilojen passiivisuus, periksiantaminen jne. on se varsinainen syy, niin sellaisiin tilanteisiin on mielestäni vaikea päästä mukaan”.

Keski-Suomen hanketoimijoiden mielipiteet eivät juurikaan poikkea etelä- ja keskipohjalaisten näkemyksistä. Enemmistö arvioi, että syrjäytymisuhkaan ei ole pureuduttu alkuunkaan riittävästi, mutta jokainen vastaaja ei näe tilannetta yhtä synkkänä. Myös tilojen omaa asennetta korostetaan: kaikki viljelijät eivät näe tarvetta kehittämiseen vaan haluavat pysyttää tilansa nykyisellään, ja jos jatkajaakaan ei ole, miksi lähteä hakemaan uutta?

”Jos hanketoiminnalla halutaan auttaa syrjäytymisuhan alla olevia, pitäisi heidät saada mukaan ’normaaliin’ kehittämistoimintaan. Kuinka moni yrittäjä/maaseutalainen myöntää olevansa syrjäytymisuhan alla ja lähtevänsä ’syrjäytymisenestohankkeeseen’ mukaan?”.

”Ei varmasti ole. Ensinnäkin tilojen löytäminen ja esiin saaminen on hankalaa. Yrittäjäkursseille ja koulutukseen tällaisia on vaikea saada. Ja yrittäjän motivointi kehittämiseen voi olla työn alla. Syrjäytyvä tila saattaa olla passiivinen, eikä näe mahdollisuuksia tulevaisuuden kehittämiseen. Yrittäjän oma asenne ratkaisee paljon ja sen herrättämisessä voi olla vaikein työ. Aktiivisella yrittäjällä on työtä joka puolella enemmän kuin ennättää vuorokaudessa tehdä”.

”Mielestäni näiden tilojen ongelmiin ei ole paneuduttu riittävästi. Joskin tilanne osittain on se, että aika on hoitanut tai tulee hoitamaan nämä tapaukset omalla painollaan kuntoon eli tuotanto hiipuu pikku hiljaa. Joka tapauksessa tämä on valitettavaa, koska usein tuotantoresursseja poistuu käytöstä ja jäljelle jää katkeroituneita ihmisiä”.

”Riippuu siitä, ketkä ovat toimijoita ja mitä asia koskee. On niinkin, että jokainen vastaa omalta osaltaan siitä, mitä tekee eikä ei-asianomaisten tarvitse aina kaikkeen puuttuakaan. Yhteisvastuuseen kuuluu kuitenkin huolehtia siitä, että maaseutua koskevat ilmiöt ja ongelmat tunnistetaan ja niihin reagoidaan, jos on mahdollisuuksia tehdä jotain asialle. ...MELA on mielestäni toiminut aika hyvin luopujapuolenkin osalta ja etsinyt aktiivisesti keinoja helpottaa osaltaan maaseudun muutosstressiä. Kehittämishankkeiden mahdollisuudet rajautuvat siihen, että niillä voidaan tukea maaseudun yritystoiminnan uudistumista ja monipuolistumista. Siinä neuvonnallakin on selkeä missionsa yhdessä sidosryhmien kanssa. Osalle luopujatiloista löytyy aktiivinen vaihtoehto tätä kautta, mutta kuinka paljon syrjäytymisuhan alaisiksi katsottavia tiloja tämä koskee, niin olisin aika varovainen arvioissani. Yrittäjyys kun tahtoo rakentua vain siihen osaan tiloja, joilla ei pahoja oireiluja tai talousvaikeuksia ole. Talousongelmaisilla tapauksilla kun on ensi saatava kurotuksi umpeen se hajurako lähtökohdassa ja sitten vielä pitäisi pärjätä kehittämisessä.

Neuvontapuolella on kokemusta mm. velkaisten tilojen ongelmien ratkaisusta. Joskus joku tutkimuskin on tehty siitä, kuinka suuri osa eräitä velkaisten tilojen hyväksi kehitettyjä tukitoimia saaneista voi yleensä päästä kuiville eikä tulos ole ollut kovin keuhuttava. Myös resurssitarve ylivelkaisten tilojen auttamiseen on niin suuri, että tulee mieleen kysymys: onko jälkikäteen tehty työ enää vaivan väärti. Neuvonnan pitäisi olla ensi sijassa estämässä talousvaikeuksien syntyä, mutta miten mennä auttamaan, jos neuvoa ei edes kysyä silloin kun olisi tarve. Tämä ongelma ei poistu markkinoimalla eikä tiedotuksella”.

6.3.4 Kauden 1995-1999 hankkeet

Vastaajia pyydettiin arvioimaan sekä EU:n viime ohjelmakauden (1995-1999) että nykyisen ohjelmakauden (2000-2006) hankkeita etenkin syrjäytymisuhanalaisten tilojen aktivoimisessa. Kysymyksen tarkoituksena oli selvittää, ovatko syrjäytymisvaarassa olevat tilat olleet joissakin hankkeissa erityisenä kohderyhmänä. Kuten jo edeltäviin kysymyksiin annetuista vastauksista voi päätellä, kovin paljon tällaisia hankkeita ei pystytty nimeämään. Toisaalta monien hankkeiden, esimerkiksi sukupolvenvaihdoksiin, kustannusten vähentämiseen ja tilojen väliseen yhteistyöhön sekä uusien elinkeinojen kehittämiseen kohdistuneiden toimintojen, nähdään olleen ainakin lähtökohtaisesti yhtäläisellä tavalla kaikkien tilojen hyödynnettävissä.

Etelä-Pohjanmaalta syrjäytymisvaarassa oleville tiloille kohdistettuna hankkeena nousee esiin viljelijöiden jaksamiseen suuntautunut ESR-rahoitteinen TYKÖ-hanke, jota olivat organisoimassa muun muassa Lapuan hiippakunta ja maakunnan tuottajaliitto. Hankkeeseen sisältyi myös tukihenkilökoulutusta. Myös maatilojen taloudelliseen sopeuttamiseen tähdänneen MATSO-hankkeen, taloushallintaa ja tuotantokoulutusta vahvistaneen TATU-hankkeen ja maaseutuyritysten yhteistyön kehittämishankkeiden nähdään kohdistuneen ainakin jollakin tapaa syrjäytymisvaarassa oleviin tiloihin. Helppoa passiivisten tilojen mukaan vetäminen ei kuitenkaan ole ollut: *”Ongelma vain oli ja on edelleen, että tätä kohderyhmää on erittäin vaikea tavoittaa”*. EU-jäsenyyden aikaansaaman kiihtyvän rakennemuutoksen puristuksessa syrjäytymisuhan alle ajautuneet tilat jäivät usein syrjäytyjiksi myös hanketoiminnassa.

”Tämä sektori jäi kesannolle. Hyvä, että saatiin ylipäättään hanketoiminta käyntiin ja alulle. Hyvä että pystyttiin auttamaan niitä, joilla itsellään oli näkemys siitä, miten hommia pitäisi viedä eteenpäin. Kyllä erilaisia hankkeita oli pilvin pimein, mutta tuskin syrjäytymisvaarassa olevat niihin osallistuivat; tai sitten epätoivoisimmat takeruivat moneen hankkeeseen”.

Keski-Pohjanmaan maakunnassa syrjäytymisvaarassa olevia tiloja pyrittiin saamaan mukaan muuan muassa Tulevaisuussuunnitelma-hankkeisiin. Näissä laadittiin tilakäynnin aikana *”tilakohtainen selviytymisstrategia”*. Mukaan hankkeeseen lähti kuitenkin odotettua vähemmän viljelijöitä. Maatiloilta peritty noin 100 markan osallistumismaksu ohjasi asiakkaiksi lähinnä aktiivisia tilojensa kehittäjiä tai tilanpidon lopettajia: *”Syrjäytymisuhan alaisille tiloille olisi pitänyt mennä ilman viljelijältä perittävää projektimaksua. Ja nimenomaan mennä, ei odottaa kutsua”*. Osa vastaajista näkee kuitenkin eteläpohjalaisten tapaan, että kaikki maatalouteen suunnatut hankkeet ovat tavalla tai toisella palvelleet syrjäytymisuhan poistumista.

Keski-Suomessa nousevat esille Uskoa tulevaisuuteen -hanke sekä viljelijöiden tukihenkilöprojekti. Ensin mainitun tavoitteena oli kannustaa maakunnan viljelijöitä investointeihin ja sukupolvenvaihdoksiin. Hankkeen tuloksia pidettiin onnistuneina, miltä pohjalta sen

arvioidaan auttaneen jollakin tapaa myös syrjäytymisvaarassa olevia tiloja. Tukihenkilöprojekti osoitti niin ikään tarpeellisuutensa:

”Hanke toi esille sen, että tarve keskusteluavulle on todella suuri ja että tukipalvelun käyttäjiä olivat mm. sairaat, vanhat ja väsyneet. Väsyneissä huolestutti ryhmä ’tilakokoa kasvattaneet’, jotka ulkopuolisen silmissä näyttivät menestyjiltä: näillä kohtuunorilla tehotuottajilla ei ollut aikaa hoitaa parisuhdetta ja lisäksi taloudelliset paineet kiristivät tilannetta niin, että avioero ja tilan alasajo tulivat eteen. Hanke toi esille sen ongelman, että syrjäytymisvaarassa voi olla paljon muitakin toimijoita kuin mitä perinteisesti oli ajateltu”.

Syrjäytymisuhan alla olevien tilojen katsotaan saaneen apua myös joistakin muista toiminnoista, esimerkiksi kylähankkeista ja yrittäjyyttä edistävästä kehittämishankkeista.

”...suoranaisesti syrjäytyville tiloille suuntautuvia hankkeita ei tietääkseni ole ollut. Epäsuorasti esimerkiksi sukupolvenvaihdoskampanjat, jatkojalostushankkeet, kylien kehittämishankkeet ym. ovat olleet vaikuttamassa elinkeinojen säilymisen puolesta ja työpaikkojen säilyttämiseksi maaseudulla. Näihinkin syrjäytyviä on usein vaikea saada mukaan. Kuitenkin hankkeilla on ollut merkittävä vaikutus työpaikkojen säilyttämisessä ja etenkin yrittäjyyden ja maaseudun elävöittämisen kannalta”.

Kaikkiaan niin Keski-Suomessa kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaallakin tunnustetaan tarve passiivisten ja syrjäytymisvaarassa olevien tilojen aktivointiin, mutta samalla tunnustetaan tehtävän haasteellisuus. Pysyvää kehitystä on mahdoton saada aikaan pakkokeinoin.

”Ei paljon porua, muttei villoja siinäkään määrin. Kapulakielellä voisi ilmaista asian niin, että sosioekonomisesti heikot edellytykset omaava toimintaympäristö ei kiehdo juurikaan hanketoimijoita, koska tietävät mahdollisuutensa jo etukäteen heikoiksi. Paljon mielekkäämpää on kohdistaa huomio aktiivipuolelle”.

6.3.5 Kauden 2000-2006 hankkeet

Meneillään olevalla ohjelmakaudella hanketoiminnan tilanne tutkimusmaakunnissa vaikuttaa vastausten perusteella varsin samanlaiselta kuin edelliselläkin kaudella. Uusia ja mullistavia keinoja syrjäytymisuhanalaisten aktivointiin ei ole näköpiirissä, joskin tällaisten hankkeiden tarpeellisuuden kartoitus nousee esille useassakin vastauksessa.

Etelä-Pohjanmaalla merkittävinä nähdään seutukunnalliset KANAVA- ja JatKuMa-hankkeet, joihin sisältyvät tilakohtaiset kehittämishankkeet ja aktiivinen seuranta. Talouden ja tuotannon erityiskysymysten ratkaisuun todetaan olevan tarjolla asiantuntija-apua kaikille sitä pyytävälle. Tilojen omavastuuosuutta pyritään lisäksi pienentämään sponsorirahoituksen avulla. Ensikokemusten perusteella *”toiminnastaan epävarmoja tiloja”* on saatu hankkeisiin mukaan hyvin. Osallistuminen ei silti ole aina yksinkertaista:

”Eräät käynnissä olevien hankkeiden asiakkaista eivät ole halunneet nimiään julkisuuteen. Kertooko tämä siitä, että ei leimaantumisen pelossa haluta tulla julkisuuteen? On luultavasti vaikea tunnustaa itselle saatikka muille, että meidän tilalla tarvitaan apua. Varsinkaan hankkeen apua”.

Apua uskotaan löytyvän myös koulutuksesta ja opintopiireistä, joissa keskustellaan tuotannon kehittamisestä. Niillä on merkitystä myös sosiaalisen kanssakäymisen lisääjinä, mikä osaltaan ehkäisee syrjäytymistä. Uusia toimeentulomahdollisuuksia - myös syrjäytymisuhanalaisille tiloille - nähdään löytyvän esimerkiksi koneurakoinnista ja muista isoille kotieläintiloille suuntautuvista työsuoritteista sekä metsänhoitoon liittyvistä palveluista.

Keski-Pohjanmaalta vastanneiden mielestä uusia työllistymismahdollisuuksia ja uusyrittäjyyttä kartoittavista hankkeista, kuten Maatilarekry ja Työelämäpolut, on apua myös syrjäytymisvaarassa oleville tiloille. Hanketoiminnan ”väliinputoajia” nähtäisiin kuitenkin hyväksikäyttöä, koska hankkeita ei voi pelkästään tai kokonaan suunnata luovuttaville tiloille. On pystyttävä tukemaan myös toimintaansa ja toimeentulopohjaansa laajentavia tiloja.

”...hankevarat on keskitetty entistä selkeämmin vahvuuksien vahvistamiseen ja kärjen eteenpäin viemiseen. Asia on nähty niin, että ilman aktiivista kehittämistä ennen pitkää yhä suurempi osa tiloista on syrjäytymisuhan alaisia”.

Keski-Suomessa nykyisen ohjelmakauden hankkeet painottuvat osaamisen, laadun ja ympäristön kehittämiseen. Yhteistyötä ja tilojen välistä työnjakoa edistävien hankkeiden uskotaan hyödyttävän myös syrjäytymisuhan alla olevia. Periksiantamista ja passiivisuutta voidaan ehkäistä myös yhteisöllisyyttä vahvistamalla.

”Jalostukseen, erikoistumiseen, oman osaamisen panostukseen, uudelleen suuntautumiseen tähtäävät koulutukset saattavat tuoda pienille tiloille lisätuloa ja säilyttää näin tilat elinkelpoisina. Uskoisin, että tärkein tekijä olisi saada syrjäytymisvaarassa oleva tilan yrittäjä mukaan hankkeisiin tai toimintaan josta löytäisi virikkeitä ja motivaatiota itsensä kehittämiseen ja innostusta toimintaan. Jollei yrittäjää saada vedettyä hihasta mukaan ja hänelle uskoa yrittämiseen, niin toteutumisen toiveet ovat heikot”.

”...erilaiset tapahtumat, tilaisuudet, yhdessäoleminen ja -tekemisen mahdollisuudet auttavat ja piristävät ihmisiä. Omassa elämässään ja yrittämisessään umpikujaan joutunut ihminen saa niissä positiivista palautetta ja onnistumisen elämyksiä. Joskus riittää, että saa olla muiden mukana, yhtenä joukosta, tasavertaisena (ei minään autettava reppanana)”.

Vastauksissa korostuu, että syrjäytymisuhanalaiset tilat ovat kohderyhmänä vaikeasti tavoitettavissa: *”noin kolmannesta viljelijöistä on vaikea saada mihinkään vapaaehtoistoimintaan mukaan”.* Varsinkaan ne tilat, joiden ongelmat ovat suurimpia, eivät todennäköisesti tule mukaan hankkeisiin. Osallistumisen esteinä ovat esimerkiksi viljelijän ikä, jatkajan puute, tilan pienuus tai huono tilusrakenne.

”Kai se enimmäkseen sille ESR-puolelle menee. Onnistumismahdollisuudet ovat niin ja näin, mutta kai se on pienempi paha kuin jos ei tehtäisi mitään”.

”...keskustelu on ollut hyvin vähäistä. Suoraan sanottuna olen hieman pettynyt tuottajajärjestöjen passiivisuuteen tässä asiassa - muiden toimijoiden on vaikea tukea syrjäytymisvaarassa olevia, jos ongelmaa ei tunnisteta ja julkisteta omissa porukoissa”.

6.3.6 Syrjäytymisen muita ulottuvuuksia

Kolmen maakunnan hanketoimijoille suunnatussa kyselyssä tiedusteltiin lopuksi muita kommentteja syrjäytymisvaarassa olevista maataloista ja niiden auttamiseen liittyvistä näkökulmista. Usea vastaaja puntaroi myös sitä, onko tarpeellista tai edes mahdollista ottaa syrjäytyviä tiloja erityiseksi kohderyhmäksi. Toisaalta pidettiin hyödyllisenä kartoittaa tällaisten hankkeiden tarvetta jollakin tavalla.

”Ehkä erillisiä hankkeita siihen ei kannata panostaa, vaan hoitaa neuvonta niin kuin kaikille muillekin. Voi olla että, jos on tällainen hanke, niin pohjalaiseen luonteeseen kuuluu, ettei kukaan kehtaa ottaa hankevetäjään yhteyttä. Ehkä kirkon puolelta voisi olla hyvä joku tällainen yhteinen hanke, jossa olisi mukana hengellistä väkeä ja kovaa talousneuvontaväkeä”.

”Erillinen hanke syrjäytymisvaarassa oleville voisi olla paikallaan, mutta tässä toimintamuodossa piilee leimautumisen vaara - tietty tila katsotaan toivottomaksi tapaukseksi. Näkisin, että nämä tilat tulisi saada mukaan kehitykseen kärkiyritysten imussa riittävän yritysکوhtaisen tuen myötä”.

”Maatiloja ja yrityksiä on tietysti joka hetki ja jatkuvasti, nyt ja tulevaisuudessa, vaarassa joutua syrjäytyneeksi. Mielestäni maaseudulla on tällä hetkellä varsin runsaasti toimijoita, joiden puoleen kääntyä. Mutta aika ajoin voisi olla paikallaan jotenkin 'penkoa' koko alue, että tiedonpuutteen alle ei ainakaan kukaan sortuisi”.

”Kyllä minä ainakin toiminnassani oletan, että keskittämällä voimavaroja sinne, jossa voidaan odottaa myös tuloksia, voidaan välillisesti auttaa noita syrjäytymisuhan alaisia. Akuutti hätä on taas eri asia ja siihen on tämän yhteiskunnan tarjottava apua peruspalvelujen kautta”.

Tärkeäksi koetaan rohkaista ja auttaa syrjäytymisuhan alla olevia näkemään uusia mahdollisuuksia ja kyseenalaistamaan nykyisiä toimintatapojaan. Tämän katsotaan edellyttävän yhä yksilöllisempää maatalojen palvelua ja muutoksia myös neuvonnalta. Myös tiedotuksessa nähdään olevan parantamisen varaa. Tiedon kehittämishankkeista ja niiden tarjoamista palveluista uskotaan menevän parhaiten perille viljelijöille läheisten toimijoiden, kuten maaseutusihteereiden, neuvojen, eläinlääkäreiden ja EU-neuvojen, kautta.

”Kehittämishanketoiminta on ehkä liiaksi segmentoitunutta. ...Syrjäytyneiden tilojen auttamisessa pitää pystyä näkemään vaihtoehtoja myös normaalin maatilatoimintaympäristön ulkopuolella, tarkoittaen kouluttautumista uusiin ammatteihin, palkkatyön vaihtoehdoksi ottamista, yritystoiminnan kehittämistä yms”.

”Tällaisille tiloille pitäisi olla ihan oma erityinen hankkeensa, jossa tiloja käytäisiin aktiivisesti läpi ja paneuduttaisiin perusteellisesti vaihtoehtojen etsimiseen. Tulee mieleen meidän TE-keskuksessa käynnistynyt pitkäaikaistyöttömille suunnattu ESR-hanke ”Räätälöidyt ratkaisut”, jossa selvitetään henkilöiden tilanteet perin pohjin ja etsitään kullekin sopiva ratkaisu, olipa se sitten koulutusta tai eläkkeen järjestämistä tai jotain muuta. Kovin suurta porukkaa ei tietysti pystytä näin perusteellisesti käsittelemään mutta onhan se parempi kuin ei mitään”.

”Em. tiloille on tarjottava pitkäkestoista, luottamuksellista ja yksilöllistä palvelua; kysyntää on vielä paljon. Normaali ns. virkamiespalvelu ei riitä alkuunkaan. Tilanne on yleensä monitahoinen ja voisi sanoa jopa moniongelmainen. Tarvitaan ehdottomasti tukihenkilö, joka neuvoa ja toisaalta etsii yhdessä ratkaisuja”.

”... voitaisiin panostaa henkilökohtaisesti niille tiloille esim. houkuttelemalla sopiville kursseille tai jopa käymällä tilalla ja tutkiskelemalla tilan / yrittäjän mahdollisuuksia monipuolistamalla tuotantoa, lähtemällä mukaan tuotantorenkaisuun, jatkojalostamalla tai mikä tahansa tilalla sopii. Mutta kaikki lähtee itse yrittäjästä, konsultti ei voi vetää kivirekeä perässään”.

”Menossa olevilla hankkeilla onnistutaan osittain, mutta jos maatilalla on edelleen uskoa maahan ja maatalouteen, alueelta puuttuu hanke, joka kohdistuisi näihin ihmisiin. Eli pienmaatalouden ja perheviljelyn harjoittamisen edellytysten tutkiminen tapauskohtaisesti voisi olla yksi oleellinen tekijä syrjäytymisvaarassa olevien kohdalla. Kaikilla ei kerta kaikkiaan ole kykyä, ei uskallusta eikä osaamista viedä omia ideoitaan eteenpäin. Eli syrjäytymisvaarassa oleva ihminen käpertyy omiin huoliinsa niin syvästi, ettei huomaa olemassa olevia mahdollisuuksia tai pelkää testata omia mielipiteitään kenenkään toisen kanssa peläten naurunalaiseksi joutumista. Näille Maauskouus-hanke”.

Moni hanketoimija on havainnut, että kehittämistahto tai luopumismieliala säteilevät ympäristöönsä. Tulevaisuudenusko voi vaihdella merkittävästi jopa saman kunnan sisällä, kun yhdessä kylässä rakennetaan ja investoidaan ja toisessa jäädytetään ja annetaan periksi.

”Luotava myönteinen, kehittämistä suosiva ilmapiiri. Jokaisen tilan isäntäväen pitää tuntea olevansa tärkeä, nyt kuitenkin maaseutua ja varsinkin syrjäisempiä alueita ajetaan tarkoituksellisesti alas. Olen kuullut sanontoja ’syrjäisimmät kylät ovat tehtävänsä tehneet - ne voivatkin kuolla’Maatilat tulee nähdä maaseutuyrityksinä, jotka

ovat oikeastaan monilla kylillä ainoita kylän pystyssä pitäjiä, yrityksiä joiden avulla Suomi voi saada jäsenmaksunsa EU:lta takaisin jne”.

”On esimerkkejä, että syrjäytymisvaara on enempi korvien välissä, kuin tilakoossa tai navetassa. Tahdolla moni tuomittukin nousee vaikka harmaan kiven alta”.

”Mahtaako termi tarkoittaa samaa kuin aikoinaan käytetty ’elinkelvoton tila’? Mielestäni ei ole elinkelvottomia tiloja, isäntiä kylläkin”.

”Syrjäytymisvaara voi erilaisissa elämäntilanteissa uhata lähes ketä hyvänsä. ...Syrjäytymiskiirteen katkaisu on vaikeaa, koska se osaltaan perustuu asenteisiin ja uskomuksiin. Toisaalta maaseutu on täynnä uskomattomia selviytymiskertomuksia, ”tuhkimotarinoita”, jotka valavat uskoa siihen, että mahdottomistakin olosuhteista voi päästä eteenpäin ja että syrjäytymisen ehkäisyyn kannattaa panostaa. Yksi syrjäytymiseen vaikuttavista tekijöistä on passiivisuus. Siksi tällaisten tilojen tukeminen ja kehittäminen on vaikeaa”.

Maatilojen syrjäytyminen kytkeytyy koko yhteiskunnan elinkeinorakenteen muutoksiin. Vastauksissa penähtiin myös sitä, että perustuotannon työpaikkojen arvo Suomen elintarviketuoltovarmuuden ja maaseudun elinvoiman säilyttämisessä huomattaisiin.

”Yhteiskunta kantaa ainakin julkisuudessa syvää huolta siitä että työpaikkoja katoaa automaation ja tuotannon teknistymisen alta. Tätä taustaa vasten pohtien tuntuu perin eriskummalliselta saman yhteiskunnan asenne maataloutta kohtaan; tämän asenteen mukaan jokainen maatilataloudesta hävitetty työpaikka vie muuta yhteiskuntaa suurin harppauksin eteenpäin. Eikö jokainen säilytetty tai synnytetty työpaikka pitäisi yhteiskunnan silmissä olla samanarvoinen”.

”Kuntien elinkeinopuolen ja MTK:n tulisi ottaa yhteinen rooli asiutilan parantamiseksi, koska maaseudun asuttuna pitäminen on molempien osapuolen etu”.

Monissa kommentteissa korostettiin osaamisen ja koulutuksen tärkeyttä. Syrjäytymisvaara voi jopa ”periytyä isältä pojalle”, ellei nuoria saada opiskelemaan itselleen ammattia - olipa se sitten maatilatalouteen liittyvä tai jokin muu. Tutkimusten mukaan alhainen koulutus ja syrjäinen asuinpaikka ennustavat työmarkkinoilta syrjäytymistä. Jos nuorella ei ole lainkaan ammatillista koulutusta, riski syrjäytymisestä voi jopa kymmenkertaistua. (Nakari 2001).

”...yrittäjät kaipaavat varmasti erityisesti henkistä tukea ja itseluottamuksen vahvistamista, niin ettei ’kämpertyminen’ omien ongelmien parissa saa yliotetta. Tähän jos lisätään yleisien valmiuksien valmennusta ja osaamisen tason nostoa niin syrjäytymisvaarassa olevien joukko voisi pienentyä luonnollisen kehityksen myötä. Tärkeää on, että nämä tilat uskaltaisivat katsoa ympärilleen ja voisivat vapautua tiukasta muutosvastarinnasta”.

Kaikkiaan maaseudulla on suuri tarve uusien ammattien löytämiselle. Esimerkiksi Länsi-Suomen yhteistyöalueen tavoite 2 -ohjelmassa 2000-2006 (1999, s. 79), joka kattaa valtaosan tutkimusmaakuntien alueesta, todetaan seuraavaa: ”Teollinen ja maaseudun rakennemuutos irrottaa työvoimaa, josta ainakin nykyistä suurempi osa tulisi nopeasti pystyä koulutuksella ja muilla toimenpiteillä sijoittamaan uusille toimialoille”.

Hanketoimijoiden kommentteista kävi niin ikään ilmi syrjäytymis-käsitteen moniulotteisuus. Usea vastaaja tähdensi, että ”syrjäytyminen” saattaa olla myös tietoinen ja rationaalinen valinta, eikä asianosainen tällöin itse koe olevansa syrjäytynyt.

”Tilan kehittämisen pysähtyminen ei välttämättä tarkoita samaa kuin syrjäytymisvaarassa oleminen. Osalla tiloista pitäytyminen nykyisessä tuotannossa ja laajuudessa voi olla taloudellisesti hyvinkin perusteltua, jos tilalle ei ole esimerkiksi jatkajaa. Silloin tilalla ”käytetään tehdyt investoinnit loppuun”. Syrjäytymiseen voidaan kuitenkin ajautua, jos tilan tulotaso jää hyvin alhaiseksi ja tuotannon kannattavuus on heikko. Syrjäytymisvaarassa on tietysti muitakin ulottuvuuksia kuin talouskysymykset, jolloin olennaisia asioita ovat henkiseen jaksamiseen liittyvät asiat”.

7 Yhteenveto ja johtopäätökset

7.1 Maatilojen syrjäytymisvaaran tausta ja laajuus

1900-luvun viimeinen vuosikymmen ja 2000-luvun alku ovat olleet suomalaisessa maataloudessa nopean muutoksen aikaa. Suomen liittyminen Euroopan unionin jäseneksi vuoden 1995 alusta lukien mullisti maatilojen toimintaympäristön ja asetti tilat uusien haasteiden eteen. Rakennemuutos vauhdittui entisestään. Monella tilalla on ollut vaikeuksia sopeutua nopeaan muutosvauhtiin, ja tulevaisuudestaan epävarmojen maatilojen joukko on ollut ja on edelleen suuri. Osa niistä tiloista, jotka eivät pysty mukautumaan uusiin vaatimuksiin, on vaarassa joutua väliinputoajiksi ja ajautua kaikkien kehitysmahdollisuuksien ulkopuolelle, rakennemuutoksen syrjäyttämiksi maatiloiksi. Päätoimisten ja monitoimisten maatilojen joukkoon on jäämässä suurehko ryhmä piilotyöttömiä ja vajaatyöllistettyjä maaseudun köyhtyjä.

Syrjäytymisvaaraan ajautuvia maatiloja on tutkittu vähän. Suomalainen maatalouspoliittinen tutkimus on viimeksi kuluneen kymmenen vuoden aikana kohdistunut lähinnä päätoimisiin tiloihin sekä EU-jäsenyyden mukanaan tuomiin, sinänsä tärkeisiin ja kipeästi vastauksia kaipaaviin ongelmiin. Samalla maatalouspolitiikkaan aiemmin jollakin tapaa sisältynyt ”sosiaalipoliittinen ulottuvuus” on jäänyt vähälle huomiolle. Kuitenkin EU-jäsenyyden aiheuttamat voimakkaat maatalouspoliittiset muutokset edellyttävät, että maataloudelle aiheutuneita haasteita lähestytään muustakin kuin kasvavien yritysten näkökulmasta. On esimerkiksi tarkasteltava, pystyykö yhteiskunnan laatima turvaverkko enää kannattelemaan sellaisia maatiloja, joiden tukemisessa aikanaan myös maatalouspolitiikan sosiaalisilla perusteilla on ollut merkittävä rooli. Asiantuntija-arvioiden mukaan maatalouspolitiikkaan liittynyttä ennakkoivaa sosiaalista vastuuta ollaan yhä vahvemmin siirtämässä sosiaalipoliitiikan harteille. Tällöin oleelliseksi nousee kysymys myös siitä, ovatko maatiloilla asuvat ihmiset tasavertaisesti oikeutettuja erilaisiin sosiaaliturvaetuuksiin muihin kansalaisryhmiin verrattuina.

Syrjäytyminen on käsitteenä vakiintumaton ja osin epämääräinenkin. Yleensä sillä viitataan ajautumiseen ”normaalitilan ulkopuolelle”. Käsitettä ”sosiaalinen syrjäytyminen” voidaan käyttää kuvaamaan myös sellaisia maatiloja, jotka suljetaan tai ajautuvat ulos ympäröivän yhteiskunnan kehityksestä ja sosiaalisista kontakteista. Syrjäytyvillä maatiloilla kehittämismahdollisuuksien vaihtoehtoja on niukasti tai ei ollenkaan, ja jatkuva epävarmuus ja itsensä muutoskyvyttömyyksiä tunteminen saa viljelijät antamaan periksi ja vajoamaan passiivisuuteen. Toisaalta on huomattava, että syrjäytymiseksi luokiteltava toimintatapa ei suinkaan aina ole vastentahtoisesta ajautumisen seurausta. Se voi olla myös tietoinen valinta, sillä jokaisella maatilalla ei ole tavoitteenaan tuotannon laajentaminen tai jatkaminen pitkällä tähtäyksellä.

Suomalaisten viljelijöiden henkisestä hyvinvoinnista ja jaksamisesta on tehty muutama selvitys 1990-luvulla. Ne osoittavat kiistatta, että riski väliinputoamisesta ja syrjäytymisestä on kohonnut. EU-jäsenyys on kasvattanut viljelijöiden kokemaa epävarmuutta ja työn henkistä

rasittavuutta suurella osalla maataloista. Huoli taloudellisesta toimeentulosta ja tilanpidon jatkumisesta on ollut todellista. Samalla siihen on kytkeytynyt surua ja tuskaa maaseudun hallitsemattomiksi koetuista muutosprosesseista. Viljelijöiden pahoinvointiin sisältyy monia syrjäytymiselle tyypillisiä ulottuvuuksia: voimattomuuden ja heikkouden kokemista, hyödyttömyyden tuntemista, toisinaan osattomuutta ja puutettakin. Julkisessa keskustelussa taloudelliset näkökulmat ovat kuitenkin saaneet suurimman painoarvon.

Syrjäytymisessä on usein kyse moniongelmaisuudesta, jossa taloudellisella köyhyydellä on merkittävä osuus. Yksi yleisesti käytetty syrjäytymiskriteeri tarkasteleekin **kulutuksesta syrjäytymistä** eli pienituloisuutta. Maatiloilla köyhyys on keskimääräistä yleisempää, sillä niiden joukossa on suhteellisesti paljon pienituloisia moniin muihin ryhmiin verrattuna. Kun tulotaso laskee ulkoisten seikkojen - kuten maatalouspolitiikan muutosten - vaikutuksesta, aukkoa pyritään paikkaamaan sekä henkilökohtaisesta kulutuksesta tinkimällä että minimoimalla maatilatalouden investoinnit. Maatilan kehittymisen kannalta tämä on kuitenkin huono vaihtoehto, joka johtaa ennemmin tai myöhemmin tilan rappeutumiseen.

Varsinkin pienille maataloille tyypillinen vajaatyöllisyys johtaa toisen keskeisen syrjäytymiskriteerin täyttymiseen, **syrjäytymiseen tuotannosta**. Viljelijän tai puolison työttömyys on usein todellista piilotyöttömyyttä, joka jää näkymättömiin virallisissa työttömyystilastoissa. Maatilalta saatavien tulojen pudotessa tuottavien työmahdollisuuksien puute nousee yhä vakavammaksi ongelmaksi. Tilanne kärjistyy entisestään, jos maatilan omistaminen tai siellä asuminen estää työttömyysetuuksien saannin. Maatiloilla asuvien henkilöiden työttömyys on tällä hetkellä vaarassa jäädä kokonaan huomiotta, piilo-ongelmaksi, jolle ei edes yritetä aktiivisesti hakea ratkaisuja.

Muita syrjäytymistä edesauttavia tekijöitä ovat esimerkiksi **heikentynyt terveys ja sosiaalisten yhteyksien vähäisyys**. Jos oma kunto ei ole riittävä edes tilan kaikkien päivittäisten askareiden hoitoon, on vaikea ajatella toimeentulon kohentamista muilla ansiolähteillä. Etenkin iäkkäillä viljelijöillä monesti myös koulutus ja työkokemus muista kuin tilan töistä on vähäinen tai sitä ei ole ollenkaan. Tämä lisää riskiä sosiaalisten kontaktien vähentymisestä ja eristäytymisestä. Mikäli viljelijä itse ei näe maatilallaan kehittämismahdollisuuksia ja tulkitsee tilansa kuihtuvaksi, hän helposti sulkeutuu ympäröivän yhteisön ulkopuolelle ja passivoituu, jolloin syrjäytymisvaara kasvaa entisestään.

Syrjäytyvien tai syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen määrää on käytännössä mahdoton ilmaista tarkkoina lukuina. Syrjäytymisen määrittäminen ilmiönä on varsin ongelmallista, eikä siihen ole olemassa yksiselitteisiä kriteereitä. Toiseksi, syrjäytyneeksi itsensä tunteminen on varsin henkilökohtainen, subjektiivinen kokemus. Kriteereiden perusteella syrjäytyneeksi luokiteltu ei välttämättä tunne itseään sellaiseksi. Tässä tutkimuksessa on käytetty verotusaineiston pohjalta muodostettuja kokonaistuloihin, poistoihin ja investointeihin perustuvia kriteereitä maatilojen syrjäytymisvaaran arviointiin. Näiden kriteereiden mukaan Suomessa noin **joka kahdestoista aktiivi-ikäisen viljelijän omistama tila voidaan**

luokitella syrjäytyneeksi tai vähintäänkin syrjäytymisuhan alla eläväksi. Suurin vaara syrjäytymisestä vaikuttaa olevan pinta-aloiltaan pienillä maataloilla, joilla viljelijä on viisisäkympyissä tai iäkkäämpi. Maassamme on tämän selvityksen pohjalta 5 000 - 6 000 syrjäytymisvaarassa olevaa maatilaa. Suurella osalla näistä tiloista tulevaisuus näyttää vääjäämättömästi suuntautuvan köyhtymiseen ja tuotannon alasajoon.

Tämän tutkimuksen erityiskohteeksi valituista maakunnista jokaisessa syrjäytymisvaarassa olevien maatalojen suhteellinen osuus on suurempi kuin koko maassa keskimäärin. Näissä kolmessa maakunnassa syrjäytymisuhanalaisia aktiivi-ikäisten omistamia tiloja on suhteellisesti eniten Keski-Suomessa ja vähiten Etelä-Pohjanmaalla. Keski-Suomessa riski syrjäytymiseen on noin joka kahdeksannella tilalla eli vajaalla 13 prosentilla tiloista. Etelä-Pohjanmaalla tällaisten tilojen osuus on yhdeksän ja Keski-Pohjanmaalla yli yksitoista prosenttia. Hanketoimijoille suunnattuun kyselyyn vastanneiden mielipiteet vahvistavat tilastollisen analyysin tuloksia, joskin vaihteluväli on luonnollisesti suuri: arviot syrjäytymisvaarassa olevien maatalojen määrästä vaihtelevat yleisimmin vajaasta kymmenestä prosentista noin kolmannekseen.

7.2 Maatalojen mahdollisuudet vastata muutoksiin

Maatila voi reagoida usealla eri tavalla tai niiden yhdistelmällä toimintaympäristössään tapahtuviin muutoksiin. EU-jäsenyys merkitsi kaikilla tiloilla tulojen rakenteen siirtymistä suorien tukien varaan ja lähes jokaisella tilalla myös selvää ansiotason laskua. Jotkut tilat ovat korvanneet tulojen vähennystä laajentamalla tuotantoaan, toiset ovat hakeneet uusia ansiolähteitä perinteisen maatalouden ulkopuolelta, joko yritystoiminnasta tai palkkatyöstä. Osalla tiloista mikään näistä vaihtoehdoista ei ole onnistunut, jolloin riski syrjäytymiseen kasvaa merkittävästi.

Tuotannon kasvattaminen vaatii sellaisia valmiuksia, joita syrjäytymisuhan alla eläviltä maataloilta yleensä puuttuu. Tutkimusten mukaan viljelijän yrittäjäominaisuuksilla on suuri vaikutus tilakoon kasvattamiseen. Kaikilla maataloilla yrittäjän tiedolliset ja taidolliset ominaisuudet eivät riitä merkittäviin kehittämispanostuksiin. Lisääntynyt epävarmuus maatalouspolitiikan tulevaisuuden linjauksista yhdistettynä viljelijöiden keski-ikänsä kohoamiseen vähentää halukkuutta riskinottoon maataloilla. Pääomien puute tuo omat ongelmansa. Lisäksi maatalouspolitiikan säännökset voivat estää tietyn kokoluokan alittavilta maataloilta esimerkiksi investointitukien saamisen. Käytännössä kouluttamattomat ja ikääntyvät viljelijät on rajattu merkittävien tuotannon laajentamismahdollisuuksien ulkopuolelle. Kuitenkin sekä yhteiskunnan kannalta että inhimillisestä näkökulmasta tarkastellen nämä ”vaihtoehdottomat viljelijät” pienine karjoineen tulisi pystyä saattamaan hallitusti eläkkeelle ja antaa tähän tarkoitukseen myös rahoitustukea tuotannon ylläpitämisen vaatimiin, yleensä melko vähäisiin investointeihin. Lisäksi muun muassa ympäristötuen säännöksiin, esimerkiksi lantalan rakentamiseen, olisi kohtuullista saada joustavuutta pian karjanpitonsa lopettaville maataloille.

Mahdollisuudet **muun yritystoiminnan käynnistämiseen maatilalla** edellyttävät yrittäjältä samanlaisia ominaisuuksia kuin tilan tuotannon laajentaminenkin: koulutusta, ammattitaitoa, innovatiivisuutta, johtamiskykyä ja riskinottohalua. Mikäli tila sijaitsee kaukana keskuksista, tilaisuudet uusien ansiolähteiden löytämiseen karsiutuvat entisestään. Lomitus, koneurakointi, metsätyöt, kesäasukkaiden palvelu, tilan tuotteiden jatkojalostus, hoivayrittäjäyys yms. usein esitetyt keinot voivat olla käytännössä mahdottomia toteuttaa terveydellisistä syistä tai tarvittavien taitojen puuttuessa. Maaseudun uudet mahdollisuudet eivät koskaan realisoidu maatiloilla, joilla on täysi työ jo jokapäiväisen leipänsä hankkimisessa. Syrjäytymisuhan alle ajautuneille näistä keinoista ei ole juurikaan apua.

Työllistyminen tilan ulkopuolella on monille tiloille poissuljettu vaihtoehto. Ammattitaito ja kokemus muusta työstä saattavat useilta viljelijöiltä puuttua kokonaan. Maaseudun kapeat työmarkkinat ja pitkät etäisyydet estävät monin paikoin sopivien töiden löytymisen, eikä päivittäinen pendelöinti tilalta työmaalle ja takaisin käytännössä useinkaan onnistu. Työvoimahallinnon asettama velvoite ottaa vastaan työtä sadan kilometrin säteellä asuinpaikasta ei kannusta hakeutumaan työttömäksi työnhakijaksi aina edes silloin, kun muut edellytykset työttömyydelle täytyisivät, sillä verotuksen työmatkavähennyksen yläraja voi vähentää käteen jäävää tuloa merkittävästi (vrt. Ihmisten maaseutu 2000, s. 158). Eräs mahdollisuus lähietäisyydellä tapahtuvaan työllistymiseen voisi löytyä toimintaansa laajentavilta tiloilta, jotka tarvitsevat yhä enemmän ulkopuolista työapua. Tällöin myös työvoimakustannusten alentaminen saattaisi parantaa mahdollisuuksia lisätulojen löytämiseen maa- ja metsätalouden töihin tottuneille maaseudun asukkaille.

Uusien ansioiden löytäminen tilalta tai sen ulkopuolelta edellyttää lähes poikkeuksetta **kouluttautumista** tai ainakin tietojen päivittämistä. Osallistuminen etenkin pitkäaikaiseen koulutukseen maatilalta käsin voi olla hankalaa muun muassa suurten etäisyyksien tai tilan töiden sitovuuden takia. Työttömille suunnattuun koulutukseen taas ei pääse muuten kuin tilasta luopumalla. MYEL-vakuutettujen opintorahaan viljelijä on oikeutettu vain, jos koulutus liittyy varsinaiseen päätoimeen ja on lyhytkestoista. Toisaalta viljelijät jäävät useimmiten myös pitkäkestoiseen aikuisopiskeluun kannustavien etuuksien ulkopuolelle. Esimerkiksi aikuiskoulutustuen saamiseksi edellytetään kymmenen vuoden työhistorian lisäksi, että maatilalan tulot alentuvat vähintään kolmanneksella ja että koulutus kestää vähintään 43 päivää. Opiskelumatkojen kustannuksia ei saa liioin vähentää verotuksessa. Maatilojen erityis tilanteet tulisikin ottaa nykyistä paremmin huomioon, jotta kouluttautuminen uuteen ammattiin ei kilpistyisi käytännön ongelmiin. Myös oppisopimusjärjestelmiä joustavoittamalla pystyttäisiin mitä ilmeisimmin edesauttamaan maaseudun työvoiman kysynnän ja tarjonnan kohtaamista.

Eri vaihtoehtojen tarkastelu osoittaa, että monelle viljelijälle, varsinkaan jo keski-ikään ehtineille, ei jää muita vaihtoehtoja vastata maatilatalouden tulojen alentumiseen kuin tinkiä kulutuksesta sekä omalla kohdallaan että maatilalan kehittämisessä. Viimeisimpänä mahdollisuutena on yhteiskunnan luoma **sosiaaliturva**, mutta senkään säännökset eivät aina osaa

ottaa huomioon maatilojen erityisasemaa, eivätkä näin pysty antamaan helpotusta syrjäytymisuhan alla oleville maataloille. **Työttömyysturvaa** koskevat tulkinnat pitävät lähtökohtanaan, että viljelijä ja hänen perheensä jäsenet työllistyvät maatilalla, vaikka töitä ei olisikaan. Työttömyysturvan ehtona on usein koko maatilantoiminnan lopettaminen. Näin esimerkiksi karjasta luopuvalla tilalla toinen puolisoista saattaa jäädä vaille sekä työtä että työttömyysturvaa. Maatiloja tulisikin työttömyysturvaratkaisuja tehtäessä tarkastella omana erityisenä ryhmänään, jossa tapauskohtaisesti päätettäisiin, pystyykö tila työllistämään yhden vai useampia henkilöitä.

Iäkkäälle viljelijälle **luopumisjärjestelmät** voivat tarjota mahdollisuuden vetäytyä tilanpidosta ennen eläkeiän täyttymistä. Viljelijöillä tulisi olla palkansaajiin verrattavissa mahdollisuus päästä jonkin eläkejärjestelmän piiriin vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeen välissä, sillä kaikkien ei ole mahdollista tai tarkoituksenmukaista jatkaa viljelyä 65-vuotiaaksi asti. Varhennetut eläkejärjestelmät ovat myös merkittäviä rakennepoliittisia keinoja turvaamaan tilanpidon jatkumista ja perheviljelmämuotoisen maatalouden säilymistä (Väre & Pietola 2001, s. 29). Uutta luopumistukijärjestelmää luotaessa käytiin vilkasta keskustelua muun muassa peltojen vuokrausmahdollisuuden säilyttämisestä yhtenä luopumistapana. Luopumistuen jatkosta päätettäessä vuosille 2003-2006 ehdot kuitenkin tiukkenivat, mikä vaikeuttaa tilanpidossaan uupuneiden ja syrjäytymisvaaraan ajautuneiden viljelijöiden asemaa. Vuosina 2003-2004 sukupolvenvaihdoksella tilasta voi luopua 55-64 -vuotias viljelijä. Vuoden 2005 alusta ikäraja nousee 56 vuoteen. Vuonna 2003 luopumistukeen on oikeutettu myös peltonsa lisämaaksi myyvä viljelijä, mikäli hän on vähintään 57-vuotias. Vuokrausvaihtoehto palaa luovutuksiin vuonna 2004, mutta peltonsa vuokraavan viljelijän tulee olla tällöin vähintään 60-vuotias.

Luopumistukijärjestelmän jatkosta keskusteltaessa nostettiin esille myös mahdollisuus peltojen viljelemättömyyteen tai ”maisemanhoitosopimukseen”. Erilaiset **viljelymaiseman säilyttämiseen ja luonnonarvojen kauppaan perustuvat sopimukset** saattaisivat tarjota ainakin joillekin vaihtoehtottomille viljelijöille tilaisuuden vähentää viljelyään ja silti saada jonkinlaisen toimeentuloturvan maatilaltaan. Ranskassa kokeiltujen maaseutusopimusten soveltaminen Suomen olosuhteisiin olisi hyvin linjassa Euroopan unionissa korostuneen maatalouden monivaikutteisuuden kanssa.

7.3 Hanketoiminnan tarjoamat apukeinot

Kolmen maakunnan hanketoimijoiden näkemykset osoittavat selvästi, että syrjäytymisvaarassa olevia maataloja on vaikea tavoittaa nykyisillä hankemuodoilla. Vaikka syrjäytymisen uhka ja hanketoiminnan vajavuudet tässä suhteessa tiedostetaan ja tunnustetaan, keinot tällaisten tilojen auttamiseen ovat vähissä. Jos viljelijä ei usko maatilansa kehittämismahdollisuuksiin tai on jo antanut periksi, motivaatio lähteä hankkeisiin mukaan on ymmärrettävästi vähäinen. Vastausten perusteella hanketoimijat eivät näytä itsekään jaksavan uskoa, että

hankkeilla pystyttäisiin saavuttamaan passiivisia tiloja, kehittämiseen kun ei voi ketään pakottaa.

Hanketoimijoille suunnatusta kyselystä ilmenee niin ikään, että syrjäytymisuhan alla oleville maatiloille suunnattuja hankkeita on vain muutamia, ja nekin ovat keskittyneet lähinnä viljelijöiden jaksamisesta ja tulevaisuudenuskon elvyttämisestä huolehtimiseen. Tilanne on ollut sama niin edellisellä ohjelmakaudella 1995-1999 kuin meneilläänkin olevalla kaudella 2000-2006. Tämä ei kuitenkaan tarkoita automaattisesti, että hanketoimintaa olisi suunnattu väärin tai taitamattomasti. Syrjäytymisvaarassa oleville maatiloille ei vain lähtökohtaisesti ole tilaa ”hankemaailmassa”.

Syrjäytymisuhan varjostamien maatilojen tarkastelu nostaa esille hanketoiminnan keskeisiä kysymyksiä. Millaisille maatiloille hankkeet tulisi suunnata? Millaisilla toimenpiteillä voidaan saada aikaan paras vaikuttavuus? Pystytäänkö ja onko edes tarpeellista houkutella kaikkia maatiloja hankkeisiin mukaan? Hanketoiminnan asiantuntijoiden mielipiteet osoittavat selvästi, että syrjäytymisuhan alla eläviä maatiloja ei voida kuin korkeintaan pieneltä osin auttaa kehittämishankkeilla. Tällaisessa tilanteessa tuntuisi sekä taloudellisesti järkevämmältä että yksilöllisesti inhimillisemmältä turvata näiden syrjäytymisvaarassa olevien ihmisten toimeentulomahdollisuudet sosiaaliturvan avulla kuin pyrkiä lähes väkisin haalimaan heitä hankkeisiin mukaan.

Maatalouden ohjaus- ja tukirahastoa (EMOTR) luontevampia maatilojen syrjäytymisvaaraa lievittävien hankkeiden rahoituslähteitä olisivat esimerkiksi ESR ja yhteisöaloite EQUAL. Kuitenkaan viime ohjelmakaudella ESR-rahoitteisista hankkeista ei juurikaan ollut hyötyä maatiloilla asuville vajaatyöllistetyille ihmisille. Tämä on valitettavaa, sillä maataloudesta viime vuosikymmenellä hävinneitä työpaikkoja ei ole muutenkaan pystytty kuroma kiinni maaseudun muiden ansiolähteiden tai julkisen sektorin avulla. EQUAL-ohjelmasta saa kuluvalle ohjelmakaudella rahoitusta hanke, joka tähtää yhteisötalouden vahvistamiseen maaseudulla ja kylissä. Tästä hankkeesta voi koitua jotakin apua myös syrjäytymisuhanalaisille maatiloille, jos tällaisilla tiloilla asuvia ihmisiä saadaan aktivoitua yhteiseen toimintaan ja oman elinympäristön kehittämiseen.

Suurin merkitys syrjäytymisvaaraan ajautuneille maatiloille lienee erilaisilla viljelijöiden jaksamista ja hyvinvointia tukevilla hankkeilla. Vuonna 1997 alkanut maaseudun tukihenkilötoiminta on pystynyt tarjoamaan keskusteluapua monia viljelijöitä vaivaavaan yksinäisyyteen ja tarkoituksettomuuden tuntemiseen. Verkoston toiminta jatkuu edelleen, ja sillä on tärkeä tehtävänsä syrjäytymispelkojen lievittämisessä. Monissa maakunnissa on meneillään myös viljelijöiden fyysistä ja henkistä jaksamista tukevia hankkeita, joilla huolehditaan maatiloilla asuvien ihmisten kyvystä selviytyä kohtuudella työtehtävistään aina eläkeikään saakka.

7.4 Ehdotuksia jatkotoimista

Syrjäytymisuhan alla olevien maatalojen asema nostaa esiin monia tutkimustarpeita. Syrjäytymisvaaraan ajautuneiden maatalojen tutkimus on kaikkiaan ollut vähäistä, ja tutkimuksessa tarvittavan käsitteistön luominen on kesken. Maatalojen joukosta on erotettavissa köyhtyjien ryhmä, johon voidaan arvioida kuuluvan lähes kymmenesosan tiloista. Näiden tilojen viljelijät joutuvat tulemaan toimeen erittäin vähäisillä tuloilla. Tämä joukko kaipaisi tarkempaa analyysia kuin mitä tässä tutkimuksessa on ollut mahdollista toteuttaa.

Erittäin tärkeää on nostaa esiin ne ongelmat ja puutteet, joita nykyisissä sosiaaliturvajärjestelmissä (työttömyysturva, sairausvakuutus, eläkkeet) on maatalojen näkökulmasta. Monelle syrjäytymisvaaraan ajautuneelle yhteiskunnan vastaantulo kohtuullisen sosiaaliturvan kautta on ainut realistinen vaihtoehto. Myös erilaisten verotuksellisten apukeinojen käyttöä tulisi selvittää. Esimerkiksi syrjäseutuvähennys tai viljelijän ikään perustuva muu vähennys voisi tarjota räätälöityä apua muita vaihtoehtoja vailla oleville tiloille.

Niin ikään tarvitaan pohdintaa siitä, millaisia yleishyödyllisiä palveluita maaseudun asukkaat, mukaan lukien syrjäytymässä olevat maatilat, voisivat tarjota yhteiskunnalle korvausta vastaan. Lisäksi varsinkin sosiaalisin perustein rahoitettavaa ja syrjäytymisen estämiseen tähtäävää hanketoimintaa olisi kehitettävä siihen suuntaan, että myös maataloilla asuvat ihmiset pystyisivät pääsemään tällaisista hankkeista osallisiksi.

Syrjäytymisuhanalaisten maatalojen viljelijöillä on vähäiset resurssit vaikuttaa heitä koskevaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Kuitenkin on tärkeää, että ihmisille, joiden elinmahdollisuudet kaventuvat oleellisesti rakenteellisten muutosten seurauksena, turvataan riittävä toimentulo - riippumatta siitä, ovatko he palkansaajia, pienyrittäjiä vai viljelijöitä. Myös syrjäytymässä olevilla maataloilla asuville ihmisille tulisi suoda mahdollisuus hoitaa viljelijäuransa loppuun ja sen jälkeen vetäytyä ansaitulle eläkkeelle.

Kirjallisuus

- Aakkula, J. 1991. Yhteinen valinta maatalouspolitiikassa. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Tiedonantoja 164. Helsinki: MTTL. 76 s. ISBN 951-9202-99-4.
- Ahvenjärvi, H., Häkkinen, M. & Rusanen, J. 2001. Maatalouden rakennemuutos ja lypsykarjatalouden alueellinen kehitys Suomessa ja Ruotsissa. Maaseudun uusi aika 1/2001: 20-26.
- Alanen, I. & Valkonen, T. 1972. Raportti kehitysalueiden maaseutuväestön oloista ja asenteista. Kehitysalueiden neuvottelukunta, asennejaosto. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1972:4. Helsinki. 199 s.
- Ala-Orvola, L., Koikkalainen, K., Rantamäki-Lahtinen, L. & Remes, K. 2001. Kirjanpitoiltojen tuotantoa ja toimeentuloa koskevat suunnitelmat vuoteen 2004. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen selvityksiä 14/2001. Helsinki: MTTL. s. 5-23. ISBN-951-687-104-6.
- Alueellinen maaseudun kehittämisohjelma tavoite 1 -ohjelman ulkopuoliselle alueelle vuosille 2000-2006. Euroopan yhteisöjen komissio. K(2000) 2148 lopull. 20.7.2000. 71 s.
- Alueellisen maaseutuohjelman käsikirja. 2002. Pohjanmaan TE-keskus. 24 s. Viitattu 20.12.2002. Saatavissa internetistä: <http://www.te-keskus.fi>.
- Andersson, S. & Rintala, T. 2001. Yritys nostaa esille kysymys maaseudun sosiaalisesta syrjäytymisestä. Maaseudun uusi aika 1/2001: 58-62.
- Arola, H. 2001. Sosiaaliturvabarometri 2000: Hyvinvoinnin puutteet kietoutuvat entistä enemmän toisiinsa. Sosiaalivakuutus 4/2001: 4-7.
- Barlas, Y. Damianos, D., Dimara, E., Kasimis, C. & Skuras, D. 2001. Factors Influencing the Integration of Alternative Farm Enterprises Into the Agro-Food System. Rural Sociology 66: 342-358.
- Blekesaune, A. 1991. Changes in ways of making a living among Norwegian farmers 1975-1990. Sociologia Ruralis 1991 (Vol. XXXI): 48-57.
- Brown, D.L. & Hirschl, T.A. 1995. Household Poverty in Rural and Metropolitan-Core Areas of the United States. Rural Sociology 60: 44-66.
- COM(2001) 144. Statistical Information needed for Indicators to monitor the Integration of Environmental concerns into the Common Agricultural Policy. Commission of the European Communities. Brussels, 20.03.2001. 21 s.
- Elinvoimaa EU-ohjelmista. 2000. Yleisesittely 2000-2006. Helsinki: Sisäasiainministeriö. 28 s.
- Etelä-Pohjanmaan maaseutuelinkeinojen runko-ohjelma 1995-1999. 1995. Seinäjoki: Etelä-Pohjanmaan TE-keskus.
- Eurojyvä. Maatilat Suomessa ja EU:ssa. 2000. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus TIKE. 62 s.
- Gasson, R. & Errington, A. 1993. The Farm Family Business. CAB International, Wallingford. 290 s.
- Granberg, L. 1989. Valtio maataloustulojen tasaajana ja takaajana. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 138. Helsinki: Suomen Tiedeseura. 198 s.
- Granberg, L. 1996. Jäähvyäiset sosiaaliselle politiikalle? Maaseudun uusi aika 1/1996: 64-67.
- Hanski, I., Moilanen, A. & Gyllenberg, M. 1996. Minimum viable metapopulation size. American Naturalist 147 (4): 527-541.

- Heikkilä, M. 1991. Syrjäytyminen ja alueelliset hyvinvointierot. Teoksessa: Eskelinen, H., Viitala, P., Himanen, V., Heikkilä, M. & Vuorinen, P. (toim.). Alueet aallokossa - näkökulmia Suomen tulevaisuuteen. Helsinki: Sisäasiainministeriö, Kunta- ja aluekehitysosasto. s. 40-50.
- Helne, T. 2002. Syrjäytymisen yhteiskunta. Tutkimuksia 123. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. 238 s.
- Hyyryläinen, T. & Kallio, V. 1997. Voimaton ja vallaton viljelijäväestö hyvinvointivaltion katkoksesta. Maaseudun uusi aika 1/1997: 80-87.
- Hyyryläinen, T. & Rannikko, P. 2000. Sosiaalinen pääoma ja paikallinen kehittäminen. Teoksessa: Hyyryläinen, T. & Rannikko, P. (toim.). Eurooppalaistuva maaseutupoliittikka: Paikalliset toimintaryhmät maaseudun kehittäjinä. Tampere: Osuuskunta Vastapaino. s. 189-200.
- Högbacka, R. 1995. Naisena maaseudulla. Tutkimus naisten asemasta erilaisilla maaseutualueilla. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli. Julkaisuja 41. 102 s.
- Högbacka, R. 2000. Emäntiä, palkansaaajia, työttömiä? Maaseudun naiset ja rakennemuutos. Teoksessa: Högbacka, R. & Trast, T. (toim.). Monessa mukana. Näkymiä naisten työhön ja elämään maaseudulla. Maaseutupoliittikan yhteistyöryhmän julkaisu. Vantaa. s. 15-32.
- Ihamuotila, R. & Kola, J. 1995. Poliittikka, talous ja maatalouspolitiikka Suomessa. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 77. Helsinki: MTTL. s. 20-41. ISBN 952-9538-56-1.
- Ihmisten maaseutu - Tahdon maaseutupoliittikka. 2000. Maaseutupoliittinen kokonaisuohjelma vuosille 2001-2004. Maaseutupoliittikan yhteistyöryhmä. Helsinki: MMM. 176 s.
- Jensen, L., Findeis, J.L., Hsu, W.-L. & Schachter, J.P. 1999. Slipping Into and Out of Underemployment: Another Disadvantage for Nonmetropolitan Workers? Rural Sociology 64: 417-438.
- Kainulainen, S., Rintala, T. & Heikkilä, M. 2001. Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Tutkimuksia 114. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Helsinki. 103 s.
- Kaipainen, J. & Rosenqvist, O. 1996. Keski-Pohjanmaan alueellinen maatalousstrategia. Chydenius-Instituutin selosteita ja katsauksia 17. Kokkola. 233 s.
- Kallio, V. 1997. Suomalaisen viljelijäväestön henkinen ilmapiiri. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli. Julkaisuja 53. 95 s. ISBN 951-45-7692-6.
- Kangas, O. 2002. Taloudellinen kasvu, eriarvoisuus ja köyhien taloudellinen asema 1985-95. Sosiologia 2/2002: 89-103.
- Kataja, J-P. 2003. Etelä-Pohjanmaa ja Keski-Suomi yritystoiminnan kehityksen kärjessä. Maaseudun tulevaisuus 4.4.2003.
- Kataja, J-P. & Patjas, M. 2001. EU:n tavoite 5b- ja 6 -ohjelmat ja maaseudun kehitys Suomessa vuosina 1995-1999. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos. Työpapereita 48. Helsinki: PTT. 48 s. ISBN 952-5299-42-2.
- Katajamäki, H. 2001. Viestejä kulissien takaa. Havaintoja maaseutupoliittikan arjesta. Maaseudun uusi aika 2/2001: 34-38.
- Kaupungin ja maaseudun vuorovaikutus. 2000. Kaupungin ja maaseudun vuorovaikutustyöryhmän raportti. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy. 38 s.
- Keränen, H., Malinen, P. & Aulaskari, O. 2000. Suomen maaseututyypit. Suomen Aluetutkimus FAR. Selvityksiä: 20. Sonkajärvi. 60 s.
- Keränen, R., Malinen, P., Keränen, H. & Heiskanen, T. 1993. Suomen maaseututyypien alueellistaminen. Ylä-Savon Instituutti. Tutkimusraportti 6:1. Sonkajärvi. 54 s.

- Keski-Suomen alueellinen maaseutusuunnitelma ohjelmakaudelle 2000-2006. Viitattu 20.12.2002. Saatavissa internetistä: [http://www2.te-keskus.fi/new/ennakointi/maaseutusuunnitelmat/ Keski-Suomi/](http://www2.te-keskus.fi/new/ennakointi/maaseutusuunnitelmat/Keski-Suomi/)
- Kilpeläinen, S. 2002. Elintarvikesektori edelleen tärkeä työllistäjä. Maaseudun tulevaisuus 18.11.2002.
- Knuuttila, M. 2001. Maa- ja elintarviketalous kansantaloudessa. MTT (Taloustutkimus). Selvityksiä 18/2001. Helsinki: MTT. 59 s. ISBN 951-687-107-0.
- Kola, J. 1994. Selviytykö suomalainen maatalous? Teoksessa: Jalonen, K., Lindstedt, V. & Westermarck, H. (toim.). Helsingin yliopisto, Studia Generalia: Yhdentyvä Eurooppa ja kansallinen oma-leimaisuus. Helsinki: Yliopistopaino. s. 95-112.
- Kola, J. 2000. EU:n rakenne- ja maaseutupolitiikan tulevaisuus. Teoksessa: Marttila, J. & Ahlstedt, J. (toim.). Maataloustieteen päivät 2000. Talous ja teknologia. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 94. Helsinki: MTTL. s. 13-35. ISBN 951-687-059-7.
- KOM(2000) 20. Ympäristöasioiden yhdentämistä yhteiseen maatalouspolitiikkaan koskevat indikaattorit. Euroopan yhteisöjen komissio. Bryssel, 26.01.2000. 29 s.
- Koskinen, M., Porkka, P. & Uusitalo, E. 2000. Maaseutu politiikassa ja hallinnossa. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 5/2000. Helsinki: MMM. 86 s.
- Kuhmonen, T. 1996. Näkökulmia maatalouden ja maaseudun tulevaisuudesta pohjoisen tuen alueella. Maaseudun tulevaisuus selvityksiä 1. Vesanto: Fin-Auguri Oy. 54 s.
- Kuhmonen, T. 1998. Agenda 2007 - Suomen maatalouden EU-historia ja -tulevaisuus. Maaseudun tulevaisuus selvityksiä 4. Vesanto: Fin-Auguri Oy. 114 s.
- Kuhmonen, T. 2000. Maatalous- ja maaseutupolitiikan yhteensovittaminen. Tutkimusraportteja 3. Vesanto: Fin-Auguri Oy. 86 s.
- Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma. 2001. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2001:11. Helsinki: STM. 59 s.
- Lietoff, M. 2001. Maaseudun toimintaprosessit. Lapin ihmisten eurooppalaiset olosuhteet eroosiokriisitilassa. Maaseudun uusi aika 2/2001: 55-58.
- Lindqvist, M. 2000. Köyhyys Suomessa ja Euroopassa. Hyvinvointikatsaus spesiaali. Helsinki: Tilastokeskus.
- Luoto, I. & Rosenqvist, O. 1999. Keski-Pohjanmaan maaseutustrategia 2000-2006. Keski-Pohjanmaan liiton julkaisu. Kokkola. 33 s.
- Länsi-Suomen yhteistyöalueen tavoite 2 -ohjelma 2000-2006. 1999. Länsi-Suomen yhteistyöalueen koordinaatioryhmä. Jyväskylä 26.2.1999. 103 s. + liiteosa (maakuntaprofiilit ja seutukunta-aineisto).
- Maaseutuohjelma 2000-2006 Etelä-Pohjanmaa. 2001. Seinäjoki: Etelä-Pohjanmaan TE-keskus. 34 s.
- Maatalouden kehittämisohjelma 2000-2006. 2000. Etelä-Pohjanmaan teemaohjelmat 02. Seinäjoki: Etelä-Pohjanmaan TE-keskus, maaseutuosasto. 22 s.
- Maatalouden strategiaprojekti, Johtoryhmän loppuraportti. 2001. Työryhmämuistio 2001:16. Helsinki: MMM. 65 s.
- Maatalous 2000. Komiteanmietintö 1987:24. Helsinki: MMM. 192 s. ISBN 951-46-7940-7.
- Maatalous 2000 tarkistustyöryhmän muistio. Työryhmämuistio 1992:3. Helsinki: MMM. 74 s.

- Maatalouslaskenta 2000 Ensimmäiset tulokset. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus TIKE. Julkaisu 2001:1.
- Maatalouslaskenta 2000 Maatalouden työvoima. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus TIKE. Julkaisu 2001:2.
- Maatalouspoliittisen työryhmän loppuraportti 1997. Työryhmämuistio 1997:2. Helsinki: MMM. 19 s.
- Maatilatalouden rahoitustyöryhmän muistio. Työryhmämuistio 1995:12. Helsinki: MMM. 22 s.
- Maatilatalouden rakenneohjelma 1991. Maatilahallitus. Helsinki: MMM. 123 s.
- Maatilatalouden tulo- ja verotilasto 2000. SVT. Maa-, metsä- ja kalatalous 2002:59. Helsinki: Tilastokeskus. 87 s.
- Maatilatilastollinen vuosikirja 2000. SVT. Maa-, metsä- ja kalatalous 2000:15. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus TIKE.
- MacKinnon, N., Bryden, J.M., Bell, C., Fuller, A.M. & Spearman, M. 1991. Pluriactivity, structural change and farm household vulnerability in Western Europe. *Sociologia Ruralis* 1991 (Vol. XXXI): 58-71.
- Metsätalouden merkitys kasvanut eniten Keski-Pohjanmaalla. *Maaseudun tulevaisuus* 3.1.2003.
- Moisio, P. 2000. Kasautuvatko sosiaalisen syrjäytymisen muodot EU-maissa? *Sosiologia* 3/2000: 216-227.
- Mustakangas, E. 2002. Maatalous menestyy, maaseutu menettää? Tapaustutkimus Etelä-Pohjanmaan maataloudesta. Ympäristöekonomian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, taloustieteen laitos. 64 s.
- MYTT 2000. Maatilatalouden yritys- ja tulotilasto 2000. SVT. Maa-, metsä- ja kalatalous 2003:51. Helsinki: Tilastokeskus. 65 s.
- Nakari, H. 2001. Pohjois-Suomessa syntyneistä 31-vuotiaista joka kymmenes syrjäytymässä. *Sosiaalivakuutus* 4/2001: 11-12.
- Neuvoston asetus (EY) N:o 1257/1999. Euroopan yhteisöjen virallinen lehti 26.6.1999.
- Nevala, M. 1988. Maatalouden sisäisen tulojaon kehitys: fraktiilitarkastelu vv. 1976 ja 1983. Pelleron taloudellisen tutkimuslaitoksen keskustelualoitteita 10. Helsinki: PTT. 15 s.
- Nevala, M. & Ojaniemi, Y. 1988. Tuloerot ja taloudellisen tuloksen vaihtelu kirjanpitolitoilla poikkileikkaus- ja aikasarja-analyysin valossa vuosina 1976-83. *Journal of Agricultural Science in Finland* 60, 2: 109-123.
- Niemi, J. & Ahlstedt, J. (toim.). Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2003. MTT Taloustutkimus. Julkaisuja 103. Helsinki: MTT. 85 s. ISBN 951-687-136-4.
- Niemi, J., Linjakumpu, H. & Lankoski, J. 1995. Maatalouden alueellinen rakennekehitys vuoteen 2005. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Tiedonantoja 204. Helsinki: MTTL. 183 s. ISBN 952-9538-60-X.
- OECD. 2003. Farm Household Incomes. Issues and Policy Responses. 86 s.
- Oksa, J. 1987. Syrjäytyminen ja syrjäseudun muutos. *Sosiaalinen aikakauskirja* 4/1987: 25-29.
- Palttila, Y. & Niemi, E. 1999. Suomen maaseutu EU-kauden alussa - Maaseutuindikaattorit. *Katsauksia* 1999/2. Helsinki: Tilastokeskus. 171 s.
- Palvelualojen kehittämissuunnitelma 2002-2006. 2002. Etelä-Pohjanmaan teemaohjelmat. 28 s.

- Palviainen, S. & Eisto, I. 2000. Maatalouden ja maaseudun ympäristöpoliittiset vaikutukset. Sopimusjärjestelmiä koskevia pohdintoja. Maaseudun uusi aika 3/2000: 38-49.
- Patjas, M. & Kataja, J-P. 2001. Maatalouden kehittäminen maaseudun 5b- ja 6-hankkeiden avulla. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos. Raportteja 177. Helsinki: PTT. 72 s.
- Peltola, A. 1990. Changing forces affecting rural communities in the 1980s and policies to help deal with those forces. Michigan State University, Department of Agricultural Economics. 121 s.
- Peltola, A., Sihvola, S., Säynätmäki, T. & Vihinen, H. 1998. Korkeamman asteen yhteys - pohdintaa maaseutu- ja maatalouspolitiikan yhtymäkohdista. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 5/1998. Helsinki: MMM. 37 s.
- Peltola, A. 1999. Päätoimisuus-kriteerit suomalaisilla maataloilla. Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen selvityksiä 14/99. Helsinki: MTTL. 49 s. ISBN 951-687-061-9.
- Peltola, A. 2000. Viljelijäperheiden monitoimisuus suomalaisilla maataloilla. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 96. Helsinki: MTTL. 249 s. ISBN 951-687-074-0.
- Pikkarainen, M. 1997. Syrjän Peilittäret Kuhmosta: "On sisukkaasti kehitettävä näitä seutuja!" Maaseudun uusi aika 2/1997: 36-42.
- Pohjanmaan TE-keskuksen alueellinen maaseutuohjelma 2000-2006.
- Pohjois-Suomen tavoite 1 -ohjelma 2000-2006. 1999. 109 s.
- Poutanen, V-M. 2000. Elämänhallintaa ilman työtä. Tutkimus pitkäaikaistyöttömyyden seurauksista ja niiden hallinnasta Suomussalmella. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 84. Kuopio.
- Pråhl-Ollila, M. 1995a. Nuoret viljelijät maatalouden murroksessa. Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen julkaisuja 1/95. Espoo: Mela. 103 s.
- Pråhl-Ollila, M. 1995b. Nuoret viljelijät maatalouden murroksessa II. Maatalousyrittäjien eläkelaitoksen julkaisuja 4/95. Espoo: Mela. 59 s.
- Pråhl-Ollila, M. 1997. Selviytyjiä, epätietoisia ja putoajia. Nuoren viljelijäväestön erilaistuminen. Maatalousyrittäjien eläkelaitos. Espoo: Mela. 81 s.
- Puurunen, M. 1990. A comparative study on farmers' income. Agricultural Economics Research Institute (MTTL). Research Publications 62. Helsinki: MTTL. 111 s. ISBN 951-9202-91-9.
- Pyy, I. & Lehtola, I. 1996. Nordic Welfare State as Rural Policy. Maaseudun uusi aika 3/1996 (English Supplement): 17-34.
- Pyykkönen, P. 1999. Maatalouden rakennemuutoksen vaikutus tulokehitykseen EU-jäsenyyden alkuvuosina. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos. Raportteja 166. Helsinki: PTT. 39 s. ISBN 952-5299-03-1.
- Pyykkönen, P. 2000. Maatilojen väliset tuloerot. Posteritiivistelmä. Teoksessa: Marttila, J. & Ahlstedt, J. (toim.). Maataloustieteen päivät 2000. Talous ja teknologia. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 94. Helsinki: MTTL. s. 262. ISBN 951-687-059-7.
- Pyykkönen, P. 2001a. Maatalouden rakennemuutos eri alueilla. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos. Raportteja 180. Helsinki: PTT. 61 s. ISBN 952-5299-47-3.
- Pyykkönen, P. 2001b. Maatilojen pääomakanta ja rahoitustilanne vuonna 2000. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos. Työpapereita 43. Helsinki: PTT. 24 s. ISBN 952-5299-36-8.
- Pyykkönen, P. 2001c. Sukupolvenvaihdokset ja tilanpidon kehittäminen. Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos. Työpapereita 49. Helsinki: PTT. 21 s.
- Raitasalo, R. 1995. Elämänhallinta sosiaalipolitiikan tavoitteena. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 1. Kansaneläkelaitoksen omatarvepaino. Helsinki: Kela. 87 s.

- Rakennemuutoskatsaus 2002. Rakennepoliitikka, elokuu 2002. Helsinki: Suomen Kuntaliitto. 44 s.
- Rannikko, P. 1988. Teoksessa: Oksa, J. & Rannikko, P.: Puheenvuoroja maaseutupoliitikasta. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen monisteita n:o 7/1988. Joensuu. s. 5-14, 21-24 ja 53-59.
- Rantamäki-Lahtinen, L., Remes, K. & Koikkalainen, K. 2002. Kirjanpitoiltojen tuotantoa ja toimeentuloa koskevat suunnitelmat vuoteen 2005. MTT Taloustutkimus, selvityksiä 4/2002. Helsinki: MTT. s. 5-26. ISBN 951-687-131-3.
- Riihelä, M. & Sullström, R. 2001. Tuloerot ja eriarvoisuus suuralueilla pitkällä aikavälillä 1971-1998 ja erityisesti 1990-luvulla. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus VATT. Julkaisuja 80. Helsinki. 117 s.
- Ristiluoma, R. & Sipiläinen, T. 2003. Kannattavuuskirjanpitoiltojen viljelijäkyselyn tulokset - vuosi 2002. Helsinki: MTT Taloustutkimus. s. 3-40.
- Salo, H. (toim.) 2001. Etelä-Pohjanmaan työohjelmien kehityspolut - keskeisten toimijoiden kokemuksia. Maaseudun Sivustysliitto ry. Helsinki: Maahenki Oy. 80 s.
- Silvasti, T. 1996. Viljelijöiden ajatukset ja tunteet maatalouden murroksessa. Maatalousyrittäjien eläkelaitos. Espoo: Mela. 64 s.
- Sireni, M. 1992. Osa-aikaviljely maaseudulla asumisen mahdollistajana. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja n:o 101. Joensuu. 86 s.
- Sireni, M. 1994. Monitoimisuus: Syrjäseudun maatalouden selviytymiskeino? Teoksessa: Oksa, J. (toim.). Syrjäisen maaseudun uudet kerrostumat. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N:o 110. Joensuu. s. 53-64.
- Sireni, M. 1998. Mistä on hyvät emännät tehty? Tutkimus maataloudessa työskentelevien naisten sosiaalisesta syrjäytymisestä. Maaseudun uusi aika 1/1998: 40-48.
- Sireni, M. 2000. Hyvät pientilan emännät. Teoksessa: Högbäck, R. & Trast, T. (toim.). Monessa mukana. Näkymiä naisten työhön ja elämään maaseudulla. Maaseutupoliitikan yhteistyöryhmän julkaisu. Vantaa. s. 49-73.
- Sireni, M. 2001. Martat ja Mariat. Pienten perheviljelmien naiset. Maaseutupoliitikan yhteistyöryhmän julkaisu 3/2001. Helsinki: MMM. 112 s.
- Stofferahn, C.W. 2000. Underemployment: Social Fact or Socially Constructed Reality? Rural Sociology 65 (2): 311-330.
- Sukupolvenvaihdokset eivät ole lisääntyneet. Maaseudun Tulevaisuus 14.10.2002.
- Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2002. MTT Taloustutkimus. Julkaisuja 101. Helsinki: MTT. 85 s. ISBN 951-687-126-7.
- Suomen LEADER+ -ohjelma 2000-2006. Hyväksytty 22.3.2001. Helsinki: MMM. 100 s.
- Susitaival, P. (toim.). 1993. Maatalous ja työterveys Suomessa 1992. Tutkimus maatalousyrittäjien työterveyshuollosta, terveydentilasta ja työssä viihtymisestä. Kuopion aluetyöterveyslaitos.
- Tauriainen, J. & Ristolainen, R. 1994. Viljelijäin selviytymisen mahdollisuudet EU-jäsenyyden luomassa tilanteessa. Elintarviketieto. Raportteja ja artikkeleita 40. Helsinki. 82 s.
- Tilamäärä vähenee yli 3 000:n vuosivauhtia. Maaseudun tulevaisuus 17.6.2002.
- Toivonen, R. 2002. Etenkin alueellisesta näkökulmasta metsän merkitys edelleen yllättävän suuri. Osuustoiminta 5/2002: 25.
- Tulonjakotilasto 1999. SVT. Tulot ja kulutus 2001:16. Helsinki: Tilastokeskus. 78 s.
- Työmarkkinoilta syrjäytyminen, tulonjako ja köyhyys. 2001. Työryhmäraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2001/13. Helsinki. 129 s.

- Uusitalo, E. 1998. Elinvoimaa maaseudulle - miksi, kenelle, miten? Maaseutupolitiikan perusteet. Helsinki: Otava. 311 s.
- Varmola, R. 1989. Hyvinvoinnin toteutuminen erilaisilla maaseutualueilla. Pellervo-Seuran Markkina-tutkimuslaitos. Raportteja ja artikkeleita 23. Helsinki: PSM. 85 s.
- Vernimmen, T., Bourgeois, M., Van Huylenbroeck, G., Meert, H. & Van Hecke, E. 2002. Diversification as a Survival Strategy fo Marginal Farms. An exploratory research. Paper presented at the 10th Congress ot the European Association of Agricultural Economists, Zaragoza (Spain), 28.-31.8.2002.
- Vihinen, H. 1990. Suomalaisen rakennemuutoksen maatalouspolitiikka 1958-87. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Mikkeli. Julkaisuja 8. 81 s.
- Viitala, J. 2002. Viljelijän sijaisavut lisääntyvät jatkuvasti. Maaseudun tulevaisuus 31.7.2002.
- Viljanen, K. 1997. EU:n LEADER II -yhteisöaloitteen toimeenpano Suomessa. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 5/1997. Helsinki: MMM. 91 s.
- Virkkala, S. 2000. Paikallinen kumppanuus ja maaseudun kehitys Euroopassa. Maaseudun uusi aika 2/2000: 67-70.
- Volk, R. 1999. Muuttuva maaseutu. Maaseutupoliittinen selvitysraportti. MMM:n julkaisuja 9/1999. Helsinki: MMM. 101 s.
- Väre, M. 2000. Viljelijöiden tulotasovertailu. Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 242. Helsinki: MTTL. 151 s. ISBN 951-687-079-1.
- Väre, M. & Pietola, K. 2001. Viljelijöiden luopumistukijärjestelmät ja luopumispäätökset. MTT Taloustutkimus, tutkimuksia 251. Helsinki: MTT. 32 s. ISBN 951-687-117-8.
- Väärälä, R. 1998. Syrjäytyminen uhkaa... ja avuttomia aktivoidaan. Socius 1998:4: 16-19.
- Wilmi, J. 1994. Sukupolvi viljelijän sosiaaliturvaa. Maatalousyrittäjien eläkelaitos 1969-1994. Maatalousyrittäjien eläkelaitos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy. 211 s.

Liite 1 (1/1). Rakennemuutoksessa syrjäytymisvaarassa olevien maatilojen mahdollisuudet toimeentulonsa parantamiseen Etelä-Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Keski-Suomen maakunnissa.

Kysely Etelä-Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Keski-Suomen hanketoimijoille ja -rahoittajille

Syrjäytymisvaarassa olevilla mautiloilla tarkoitetaan sellaisia mautiloja, jotka ovat epätietoisia maatilansa kehittämisestä, mutta joilla kuitenkin olisi tarvetta kohentaa toimeentuloaan jollakin tavalla. Syrjäytymisvaarassa olevien mautilojen on vaikea kasvattaa tai monialaistaa tuotantoaan tai hankkia töitä tilan ulkopuolelta. Tällaisten tilojen tulevaisuudenkuvia luonnehtivat passiivisuus, periksi antaminen ja vaihtoehtottomuus.

*** Kysymykset**

- 1) Miten paljon arvioitte edellä määritellyn kaltaisia syrjäytymisvaarassa olevia mautiloja olevan oman maakuntanne alueella (%)?
- 2) Onko hankkeita suunniteltaessa tai arvioitaessa pohdittu, miten tällaisia syrjäytymisvaarassa olevia tiloja pystyttäisiin aktivoimaan tai auttamaan?
- 3) Onko omasta mielestänne tällaisten tilojen ongelmiin paneuduttu riittävästi?
- 4) Oliko ohjelmakauden 1995-99 hankkeista joku suunnattu erityisesti tällaisille tiloille? Jos oli, niin millaiseksi arvioitte hankkeessa onnistumista?
- 5) Onko ohjelmakaudelle 2000-2006 kehitetty joitakin uusia keinoja syrjäytymisvaarassa olevien tilojen auttamiseen? Jos on, niin millaiseksi uskotte onnistumismahdollisuudet?
- 6) Onko Teillä muita kommentteja tai mielipiteitä koskien syrjäytymisvaarassa olevia mautiloja?

Liite 2 (1/1). Kyselyn vastaajat maakunnittain.

Nimi

Taustataho

Etelä-Pohjanmaa (10 hlöä)

Raimo Alanen	Etelä-Pohjanmaan liitto
Nina Harjunpää	TE-keskus / Toimintaryhmät
Aulis Kuusela	TE-keskus
Mikko Mustakallio	Hanketoiminta
Antti-Jussi Oikarinen	TE-keskus
Yrjö Ojaniemi	MTK-liitto
Ritva Rinta-Pukka	TE-keskus
Urpo Santala	Maaseutukeskus
Antti Siljamäki	Maaseutukeskus
Mauno Ylinen	MTK-liitto

Keski-Pohjanmaa (8 hlöä)

Mikko Herlevi	MTK-liitto
Juha Hämäläinen	Maaseutukeskus
Petri Jylhä	Hanketoiminta
Jouni Jyrinki	MTK-liitto
Soini Kattilakoski	TE-keskus
Anneli Kentala	Toimintaryhmät
Sakari Virta	TE-keskus
Pekka Ylitalo	Hanketoiminta

Keski-Suomi (9 hlöä)

Hannu Alenius	Maaseutukeskus
Esko Hytönen	MTK-liitto
Risto Janhunen	TE-keskus
Jouko Kahilainen	Keski-Suomen liitto
Raimo Kunelius	Maaseutukeskus
Tapani Lahti	MTK-liitto
Ulla Mehto-Hämäläinen	TE-keskus
Anne Nousiainen	Hanketoiminta
Tarja Uusipaasto	Toimintaryhmät

MTT:n selvityksiä -sarjan Talous-teeman julkaisuja

- No 7 Kröger, L. 2002. Osallistuva suunnittelu maatalouden ympäristöpolitiikassa – Viljelijöiden näkemyksiä osallistumisesta, vaikuttamismahdollisuuksista ja ympäristönhoidosta. 65 s., 1 liite.
- No 10 Tillgrén, S. & Kupiainen, T. 2002. Letuista samppanjaan – Mansikankuluttaja elämäntyyli tutkimuksen näkökulmassa. 98 s., 5 liitettä.
- No 12 Niemi, J.K. 2002. Eläintautiriskien ekonomiaa. 39 s.
- No 13 Österman, P. 2002. Talvitomaatin tuotantokustannus ja kannattavuus. 24 s., 6 liitettä.
- No 14 Rantamäki-Lahtinen, L. 2002. Monta rautaa tulessa – Monialaisten tilojen vertailu muihin maaseutuyrityksiin. 40 s., 2 liitettä.
- No 19 Aakkula, J., Jokinen, P., Lankoski, L. & Nokkala, M. 2002. Maatalous, tietoyhteiskunta ja kestävä kehitys – Pilottitutkimus tieto- ja viestintäteknologisen muutoksen vaikutuksista maatalouden kestävyYTEEN. 80 s., 3 liitettä.
- No 20 Mustakangas, E. 2002. Maatalous menestyy, maaseutu menettää? Tapaustutkimus Etelä-Pohjanmaan maataloudesta. 66 s., 1 liite.
- No 24 Kuorikoski, R. 2002. Perunantuottaja vähittäis- ja tukkukaupan tavarantoimittajana. 57 s., 4 liitettä.
- No 25 Aro-Heinilä, E. 2002. Joulukinkun ekotehokkuus – Tavanomaisen ja luonnonmukaisen tuotannon ekologinen selkäreppu sekä energiakulutus Etelä-Suomessa ja Tanskassa. 82 s.
- No 27 Risku-Norja, H. (toim.). 2002. Maatalouden materiaaliveirrat, ekotehokkuus ja ravinnontuotannon kestävä kilpailukyky. Aineiston ja menetelmän kuvaus. 112 s., 5 liitettä.
- No 30 Tiilikainen, S., Manninen, M., Pihamaa, P. & Heikkilä, A-M. 2003. Kokeita ja koettelemuksia – Emolehmä tuotanto ja sen tutkimus Suomessa. 62 s., 5 liitettä.
- No 32 Rikkinen, P. 2003. Maatalouden tulevaisuus vuoteen 2025. Elintarvikeketjun asiantuntijoiden tulevaisuudenkuvia Suomen maataloudesta. Väliraportti. 51 s., 3 liitettä.
- No 33 Huan-Niemi, E. 2003. The EU Sugar Regime and Forthcoming WTO Obligations. 25 p., 5 appendices.
- No 37 Myyrä, S., Ketoja, E. & Yli-Halla, M. 2003. Pellon hallintaoikeuden yhteys maanparannuksiin - esimerkkinä kalkitus ja fosforilannoitus. 51 s., 4 liitettä.
- No 38 Peltola, A. 2003. Syrjäytymisvaara ja hanketoiminnan mahdollisuudet maataloilla. Esimerkkeinä Etelä-Pohjanmaa, Keski-Pohjanmaa ja Keski-Suomen maakunnat. 89 s., 2 liitettä.

